

III.

EMLÉKIRAT AZ ISKOLÁN KÍVÜLESŐ OKTATÁS ORSZÁGOS SZERVEZÉSÉNEK TÁRGYÁBAN.

Az Orsz. Közoktatási Tanács elnökségének megbízásából szerkesztette .-

Dr JANCSÓ BENEDEK

az Országos Közoktatási Tanács előadó tanácsosa.

I.

1. A kitűzött cél.

Gróf Apponyi Albert vallás- és közokt. miniszter úr múlt évi 42.429/907. V. 13. számú leiratában felszólította az *Országos Közoktatásügyi Tanácsot*, hogy az iskolán kívül eső oktatást a következő pontozatokba foglalt kérdések keretében tegye tanulmány tárgyává:

a) *Minő intézkedéssel volna biztosítandó, netalán a törvényhozás közbejöttével is a egyes közhatalóságok, községek, városok, megyei bizottságok közreműködése abban a munkában, hogy az iskolázatlan, olvasni s írni sem tudó felnőttek oktatása országos segélylyel is tervszerűen eszközöltessék?*

b) *Miként lehetne országos középponti vezetés és gyámolítás létesítésével a tankötelettség évein túl, főképpen az ifjúság 15-21 éveiben, a népnevelő továbbképzést általánosabbá és hatásosabbá is tenni s ekként, egyrészt népünket jobban belevonni a nemzeti közművelődés keretébe, másrészt gazdasági boldogulására is megadni a kívánatos értelmi és erkölcsi készültséget?*

Továbbá:

a) *Mi módon és milyen eszközökkel lehetne intézményesen, talán középponti vezetés szervezésével is, biztosítani hazánkban a tudományosabb és a szakszerű képzés iskolán kívül eső tanfolyamait?*

b) *Különösen pedig miként volna hasznosítható ez irányban*

1. *a főiskoláknak és középfokú tanintézetek (gimnáziumok, reáliskolák, különféle szakiskoláink) tanártestületeinek közreműködése?*

2. továbbá, a létező egyes irodalmi társulatok, népszerű tudományos egyesületek munkásságának tervszerű rendezése?

E miniszteri leirat rámutat arra is, hogy az a munkásság, amelyet az iskolán kívül eső oktatás érdekében nálunk a társadalmi egyesületek, iskolai és tudományos testületek megkísérlettek, nem kicsinyelhető, mert ha nem is gazdag meglepő eredményekben, de elég buzgó és sokoldalú. A baj csak az, hogy nem igen mutatkozik öntudatos és tervszerű összműködés. Megállapított és általánosan elfogadott vezérelv hiányában sokkal nagyobb benne a szétágazás és kevesebb a rokon, sőt párhuzamos törekvések kölcsönös figyelembevételére is, semhogy tőle a közművelődés haladására a nemzeti egység szempontjából maradandóbb hatásokat várhatnánk.

Az ilyen jellegű egész munkásság inkább idegen hatások eredményének, nem hazai talajból kisarjadzó« közművelődési törekvések jó szándékú, vagy lelkes utánzásának látszik, mint sem társadalmunk és népünk általánosan érzett közművelődési szükségleteiből kiforrott életrevaló törekvésnek. Éppen ezért, a *Közoktatásügyi Tanács* által teendő tanulmányoknak s e tanulmányok alapján kidolgozandó javaslatoknak, az lenne a szóban forgó miniszteri leirat intenciói szerint a feladata, hogy ebben a munkásságban megkeresse azokat a vezérlő szempontokat, amelyeknek erejénél fogva e szétágazó törekvések nemcsak egységesíthetők, hanem közművelődésünk rendszerébe, mint életrevaló és gyakorlati intézmény beilleszthetők is legyenek.

2. A kitűzött cél elérésének feltételei.

Az ilyen irányú és célzatú tanulmánynak legelső feltétele: felkutatni e munkásság eredetének indítékait. Megállapítani a magyar közművelődés ama szükségleteit, amelyeknek ez a munkásság logikai és természetes következménye volt. Elemezni és kifejtetni azokat a hatásokat, amelyek nálunk az iskolán kívül eső oktatás különböző irányait, nemeit és ágait kifejlesztették, vagy fejlődésükben és eredményeiben megakasztották. Ez a tanulmány nemcsak szükséges a megállapítható eredmények és e munkásság szervezésére vonatkozó javaslatok szempontjából/ hanem magában véve jutalmazó is, amennyiben ki fog derülni belőle, hogy az a munkásság, amely ez idő szerint az iskolán kívül eső oktatás érdekében ország-szerte folyik, nem pusztán idegen utánzás, hanem a magyar közművelődés talajából kisarjadó életrevaló és hasznos gyümölcsöt ígérő növény. Hogy nálunk éppen olyan régi s éppen olyan tiszteletre méltó múlttal dicsekszik, mint bármelyik más nyugati civilizált országban. Ki fog derülni, hogy e tevékenység múltjának pragmatikus vizsgálatából olyan eredmények vonhatók le, amelyek jövőendő egységes, szervezésében zsinórmértékül és irányt jelölő alapelvekül használhatók.

A Türr-Irányi-féle felnőttek oktatása»

1. Történelmi előzmények.

Hogy a nép nagy tömegét a demokratikus alapon szervezendő modern magyar államnak kötelessége egy általános nemzeti és népműveltség minden áldásában részesíteni s ezt a népműveltséget az egész magyar politika alapjává tenni, reform-korszakunknak – különösen a negyvenes éveknek – minden szabadelvű politikusa, programm gyanánt vallotta és hirdette.

Nemcsak a legelső felelős magyar minisztérium elnökének, *Batthyányi* Lajos grófnak volt jelszava, hogy *a tudományt még a cigány kunyhójába is be kell vinni*, hanem mindeniköknek. *Kossuth* Lajos nemcsak a jobbagyság eltörlése, a magyar ipar- és kereskedelem védelme érdekében izgat, hanem demokratikus alapon való politikai átalakulásunkkal egyetemben a közművelődés fejlesztése és általánosabbá tétele mellett is. Már 1837 február havában elkészíti egy *röpke irat* vázlatát *az iskolát megelőző nevelésről*, a kisdedővásról; a magyar földműves, napszámos és kézműves népek szánva, amelyben arról igyekezik azt felvilágosítani, hogy a munkás néposztályok még iskolába nem járó gyermekei minő veszedelmeknek vannak kitéve és hogy e veszedelmek elhárítására, mit kellene tenni? Abban a beszédében pedig, amelyet 1848 augusztus havában *Eötvös* József közoktatásügyi miniszternek az elemi oktatásról beterjesztett törvényjavaslata érdekében mondott, egyenesen a demokratikus. Am erikája hivatkozik s az újra szervezendő magyar népoktatás célját e szavakkal határozza meg: „*az iskolák ne csak látszassanak nevelni, de neveljék is a népet azzá, ami jövőendő rendeltetése: jogait ismerő, szabadságát érző, vallásos és okszerű földművelővé.*”

Ugyanez a gondolat lesz uralkodó vonása két évtizeddel később a második felelős magyar kormány közoktatásügyi politikájának is. A két korszak közművelődési eszméinek közösségét *Eötvös* József báró képviseli. 1867 július 3-án jelenik meg! *a népnevelési egyletek* alapítása érdekében kiadott nevezetes körlevele, amely valóságos közművelődéspolitikai hitvallása is.

A népműveltség általánossá tétele – szerinte – egyenes folyománya annak a demokratikus átalakulásnak, amelynek a kiegyezéssel egyidejűen küszöbére lépett a nemzet. De csak ott fejlődhetik ki életrevaló, önálló és tartós művelődés, ahol er művelődés szükségének érzete a nemzet lelkében felébredvén, a polgárok minden osztályának vállvetett közreműködéséből, magából az összes népéletéből képződik ki. Ez ok miatt a közművelődés kifejlesztése inkább társadalmi munka, amelyben a közhatalomnak csak a segítő közreműködés a feladata, Csak ily módon adhatjuk meg a nép egészének azt az értelmi és erkölcsi készséget, amely őt-

alkalmassá teszi jövődó rendeltetésére. Arra, hogy mint Kossuth Lajos mondta: jogait ismerő, szabadságát érző, vallásos és okszerű földművelővé legyen.

Ha a népnek ezeket az értelmi és erkölcsi készségeket meg nem adjuk akkor – mint Eötvös e körlevele mondja; a jogegyenlőség elve, melyet utolsó; törvényeink kimondottak, pusztá szó marad, sőt bizonyos körülmények között magára az államra nagy veszély forrásává is lehet, ha a nemzet azon osztályai; melyek politikai jogokkal ruháztattak fel, azoknak gyakorlására megkivárthaté műveltséggel nem bírnak. Az 1868-iki népoktatási törvény célja és törekvése az volt, hogy a népiek megadja azt a műveltséget, amely feltétele ama politikai jogok helyes és célszerű gyakorlásának, amelyeket a demokratikus alapon felépülő alkotmányos modern állam neki osztályrészsül juttatott.

Csakhogy a, demokratikus fejlődés politikai következményei gyorsabban fog-nak bekövetkezni – legalább akkor még azt hitték – mint ahogy e törvény hatása a népéletben érezhető lesz. De ettől eltekintve – ez a törvény a nép nagy tömegének, amely a politikai életben részt kapott, vagy még több részt fog követelni magának, műveltségi állapotán egyáltalán semmit sem fog lendíteni, mert ez a nagy tömeg iskolai oktatásban nem részesült és miután kinőtt belőle, nem is részesülhet, Kérdés: nem lehetne-e ezen a bajon segíteni?

De nemcsak lehet segíteni, hanem kell is. A társadalom műveltebb tagjainak, de magának az államnak is kötelessége minden módot megkísérteni és minden eszközt felhasználni a művelődésben hátramaradtak és az iskolázatlanok tanítására. Erre vonatkozóan sem példa, sem tapasztalás nem hiányzott...

3. Francia hatás.

Az a gondolat, hogy az iskolázatlanoknak is meg kell adni azt a műveltséget, amely őket képesekké teszi, hogy politikai jogaikat, amelyekhez a demokratikus állam hozzájuttatta, helyesen és a nemzeti érdekekre áldást hozóan gyakorolhassák és hogy a népet e műveltség iskolán kívül való megszerzésében segíteni a társadalom műveltebb tagjainak és az államnak együttes kötelessége, Franciaországban öltött legelőször testet. Eredménye volt a francia forradalom által megindított annak a nagy társadalmi és politikai átalakulásnak, amelyen a franciák a XIX. században átestek.

Megindítója *Jean Mace* volt. Előbb tanár egyik párizsi líceumban, majd 1848-ban hírlapíró. Tagja a *Republique* című politikai lap szerkesztőségének. Leír kes harcosa a nagy forradalom politikai és társadalmi eszméinek s erős meggyőződésű híve a köztársaságnak. A december 2-iki államcsíny elúzi Párizsból, Elzász egy félreeső városkájában húzódik meg, hol egy magán leánynevelő intézet tanára lesz. Figyelme a kis városka csendjében a politikától a nevelésügy kérdései

felé fordul. Illetőleg az a meggyőződés érlelődik meg lelkében, hogy a francia nép addig sohasem fog tudni a szabadsággal élni, míg meg nem szerezte azt a műveltségét, amely feltétele, hogy a szabadsággal élni tudjon. Míg Franciaországban a nép műveltsége olyan általános és mély nem lesz, amely elég erőssé teszi arra, hogy a maga szemével lásson és a maga eszével ítéljen, addig képtelen lesz saját sorsának intézésére és arra kárhóztatott, hogy az anárkia és a cézári zsarnokság két szélsősége között folyton hánykolódjék.

Eleinte a nép erkölcsét javító, gondolkozása körét szélesítő és ízlését nemesítő szépirodalmi művek írásával igyekszik a jelzett irányban hatni. Ilyen irányú irodalmi munkásságának egyik alkotását, *Egy falat kenyér történetét*, magyarra is lefordította Szász Domokos. III. Napóleon, császársága kezd veszíteni abszolutizmusából. Egyre sűrűbbek lesznek a jelek, amelyek azt mutatják, hogy gyors lépésekkel közeledik a szabadelvű császárság korszaka. Az elzászi városkában meghúzódott republikánus, Jean Mace szabadabban mozoghat társadalmi téren is. A népművelés elsőrendű eszköze a könyv. De igazán ilyenné csak úgy lehet, ha a nép hozzáfér a könyvhöz. Ezért tehát megkezdí 1862-ben, egyelőre csak Elzászra szorítkozottan, a falusi népkönyvtárak szervezését és a következő évben egyesületet alakít a felnőttek oktatására. Egy év alatt körülbelül nyolcvan falusi könyvtárt rendez be. Párizs egyik elsőrangú kiadója, *Hetzl* felismeri a nagy erőt, ami a szegény vidéki leányiskolái tanítóiban lakik. Párizsba hívja és megbízza a *Magasin d'éducation et de récréation* szerkesztésével. Ez időponttól kezdve, Franciaországban az iskolán kívül eső közoktatás szellemi vezérévé és középpontjává Jean Macé lesz.

Működésének azonban aligha lesznek általánosabb hatású és nagyobb értékű eredményei, ha egy szerencsés politikai fordulat is nem kedvez neki. 1863 június havában a császár a francia közoktatásügyet *Duruy* Viktorra bízza. *Duruy* neve a francia közoktatásügy történetének egyik legfényesebb lapjára van felírva. Jean Macé törekvéseit kötelességének ismeri támogatni. Azt hiszi, hogy nemcsak a társadalomnak, hanem az államnak is kötelességé felvenni a harcot az analfabetizmus ellen, amely a francia népnek műveltségben való előhaladását majdnem lehetetlenné teszi. Az iskolán kívül eső oktatás számára két tanfolyamot szervez. A *cours d'adultes* feladata az volt, hogy az analfabéta felnőtteket megtanítsa írni, olvasni és azonkívül bevezesse a nép számára annyira nélkülözhetetlen elemi ismeretekbe. A *cours public*-nak pedig az volt a rendeltetése, hogy Párizsban és a vidéki városokban a középiskolai tanárok, támogatva a hatóságoktól, a műveltebb közönség számára előadásokat tartsanak az irodalomból, a történelemből és a természettudományokból.

E két törekvés párhuzamos hatása az iskolán kívül eső oktatás ügye iránt félkelti a francia közvélemény figyelmét. *Perdonnet*, a.z *École centrale des arts et*

manufactures igazgatója a megindult mozgalmat új vonással egészíti ki. Kizárólagosan a munkáselem számára rendez egy előadás-sorozatot. A munkásság érdeklődése oly nagy volt, hogy az orvosi iskola 1500 hallgató befogadására szánt amfiteátrális nagy terme a jelentkezett, több mint 5000 főnyi hallgatószámot nem tudja befogadni. Jean Macé egyesülete Elzász határain túl nő az egész Franciaországra s azért *Ligue française de l'Enseignement* címmel 1866-ban hatalmas szervezet alakul át, melynek tagjai a megalakítás után egy hónappal 4800-ra szaporodnak. Duruy a *cours public*-ben külön ágazatot szervez a felnőtt leányok számára, hogy az egyoldalú zárdai nevelésben részesült francia nőket is megnyerje a szabadelvű nemzeti haladás ügyének. E tanfolyam előadásain, hogy az előkelő körökben divatossa tegye, Párizsban maga Eugénia császárné is több ízben megjelent unokahúgainak, d'Albe hercegnő leányainak kíséretében. A papság, amely Duruy szabadelvű közoktatásügyi politikáját különben sem nézte jó szemmel, állást foglal a nők számára rendezett tanfolyamok; ellen. A francia klérusnak nem kisebb embere támadja meg *Femme chrétienne* című művében; mint a híres *Dupanloup*. A klérus e támadásaira Jean Macé azzal felel, hogy 1869-ben 3 50,000 aláírást gyűjt egy, a parlamenthez beadandó kérvényre, amelyben azt kéri, hogy a törvényhozás tegye a francia népoktatást kötelezővé, ingyenessé és világivá.

3. Türr tábornok fellépése.

Emigránsaink közül e nagy francia közművelődési mozgalom idején egy-néhányan Franciaországban éltek, hol ez intézmény hazajövetelök idejében már bámulatot méreteket öltött. Nevezetesen 1867-ben az állami támogatással rendezett *cours d'adultes*-k száma 32,000-re rúgott, amelyeken 829,555 egyén részesült oktatásban. Alkalmuk volt megismerni hatásában, eszközeiben és céljaiban egyaránt. Mikor aztán a kiegyezés megkötése után hazajöttek, nagyon természetes volt, hogy amit ott láttak és tapasztaltak, igyekeztek a magyar népművelés számára is értékesíteni.

Legelső volt köztük *Türr* István tábornok, aki Eötvösnek abból a tételéből indulva ki, hogy a népnevelés oly feladat, melyet csak maga a nép oldhat meg és látva, hogy a nép műveltségének terjedelmére nézve állapotaink mennyire ihasonlatosak a franciákéhoz, akiknél a legmagasabb fokú tudomány sa legfinomabb műveltség mellett annyi a tudatlanság és akik közül 12 millió lélek sem írni, sem olvasni nem tud, 1868 szeptember 30-ról szülővárosából, Bajáról keltezve, felhívással fordult a magyar értelmiséghez, hogy a francia *Ligue de l'Enseignement* mintájára az iskolázatlan tömegek nevelésére alakuljon egy nagy *népnevelési szövetség*. De nem maradt meg az indítványozásnál. Hogy példát adjon, megalakította *Baján* a felnőttek oktatása érdekében az első *népoktatási kört*, s

itiâga kezdette még személyesen a felnöttek oktatását *Czirfus* Ferenc és *Vidovics* Bonaventura-gimnáziumi tanárok társaságában;'

Turf István törekvéseit Eötvös közoktatásügyi miniszter azonnal felkarolta. Felszólította, hogy jöjjön Budapestre és alakítson itt is egy népoktatási kört. Budapestre jött és értekezletet hívott össze; Ez értekezleten a magyar közélet legkiválóbb férfiai vettek részt: *Eötvös* József báró közoktatásügyi miniszter, *Deák* Ferenc, *Ghiczy* Kálmán, *Tisza* Kálmán, *Horváth* Mihály, *Jókai* Mór, *Kemény* Zsigmond báró, *Pulszky* Ferenc, *Irányi* Dániel, *Hunfalvy* Pál stb.

De nemcsak a fővárosban, hanem a vidék rtagyobb városaiban, *Aradon*-, *Kecskeméten*, *Szegeden*, *Kolozsvárott*, *Szabadkán*, *Zomborban* stb. is megindult a népoktatási korok megalakítására irányult mozgalom, még pedig az indítványozónak személyes közrerműködésével. A francia ligához hasonló *Középponti Népoktatási Kör* is megalakult Budapesten *Türr* István elnöklete alatt és *Hunfalvy* Pál alelnökségével. E középponti népoktatási kör arra is kiterjesztette gondoskodását, hogy a *népet* lassanként hasznos és jó olvasmányokkal ellássa. E célra részint pályázatokat hirdetett, részint egyenes felszólításokat intézett egyes kiválóbb írókhoz.

4. Irányi törvényjavaslatai.

Türrnek csakhamar igen, kiváló munkatársa és, a, felnöttek oktatásának igazi lelkes apostola támadt *Irányi* Dánielben. Irányi egyik képviselője volt közéletünkben annak a szabadelvű és demokrata politikának, amelyik nemzeti fejlődésünket abban az irányban igyekezett vezetni, amely egyenes folytatása volt a francia forradalmat és a negyvennyolcadiki mozgalmakat átható szellemi és erkölcsi áramlatoknak. Amelyiknek jelszava nem Napoleon ismeretes – mondása: mindent a népért, de semmit a nép által, hanem ellenkezően: a népért mindent önmaga a nép által, de egy értelmileg teljesen kiművelt és erkölcsileg megneemesített nép által! Türrtől és Eötvöstől abban különbözött, hogy ennek a nagy közművelődési munkának elvégzésére nem tartotta elegendőnek a társadalmi munkásságot, hanem azt vitatta, hogy az egyenes és elsőrendű kötelességeinek teljesítését.

Híven ez álláspontjához, 1869. november 30-án egy három paragrafusból álló törvényjavaslatot tesz a képviselőház asztalára, a felnőtt személyek elemi tanításának érdekében. E törvényjavaslat a következőket foglalja magában: *a felnőtt személyek elemi tanításának elősegítése végett az 1870. évre százezer forint hitel állapíttatik meg. Ez összeg felhasználására vonatkozóan a miniszter tartozik jelentést tenni a képviselőháznak s amennyiben szükségesnek mutatkoznék, törvényjavaslatot nyújtani be.*

E törvényjavaslat tárgyalás alá vételét december 16-án megsürgette. Akkor a pénzügyminiszter, *Lónyai*. Menyhért, aki a százezer forint hitelnyitás következtében első sorban volt érdekelve, azt javasolta, hogy sorsa a következő jegyzőkönyvi határozattal döntessék el: *napirendre kerülvén Irányi törvényjavaslata, ő indítványát kifejtette, mire a minisztérium részéről megjegyeztetvén, hogy e tekintetben a, budget-tárgyalás: alkalmával a szükséges összegek iránt gondoskodni kíván Irányi Dániel indítványát. visszavette.*

Irányi azonban az elintézés, e módjában nem nyugodott: meg. Éspedig első sorban azért nem, mert ismerte Eötvösnek azt a nézetét, amely szerint a felnőttek oktatásának ügye a társadalmi munkásság tárgya és nem az állami intézkedéseké. Váz állam csak támogatja a társadalmi munkásságot, de nem, vállalja teljesen magára, megelégedvén a társadalom erkölcsi és eshetőleges anyagi támogatásával. Irányi és Eötvös e munkásságban az állam és a társadalom szerepét egymással inegfbrdítottan és ellentétesen gondolták. Épen ezért 1870 március 19-én egy újabb és részletesebben kidolgozott törvényjavaslatot, terjesztett be a képviselőházhoz.

** Irányi 1870. március 19-iki törvényjavaslata a felnőttek oktatásáról.*

1. §

A felnőtt személyek elemi tanítása közhasznúnak ismertetvén el, annak előmozdítása minden közoktatási hatóságnak ezennel kötelességévé tétetik.

Elemi tanítás alatt értetvén az, melynek tárgyai az 1868. XXXVIII. t.-c. 11 §. 3. pontjának, továbbá ugyanazon törvénycikk 55. 64. §-iban soroltatnak el.

2. §

Ezen tanításnak az állam részéről is elősegítése végett; évenként bizonyos pénzösszeg, fog a vallás- és -közoktatásügyi -miniszternek az országgyűlés által megszavaztatni.

3. §

Az így megszavazott összeg – amennyiben arra a helybeli pénzforrások hiánya vagy elégtelensége miatt szükség lenne – részint taneszközök beszerzésére s ezeknek az iskolát látogató szegényebb sorsú felnőttek között ingyen kiosztására, részint a felnőttek oktatását elvállalt tanítók fizetésének pótlására a magok a kitüntetett akár rendes, akár önkéntes tanítók jutalmazására, részint végre ösztöndíjakra fog fordíttatni.

4. §

Aki a felnőtteket rendszeren tanítani kívánja, ebbeli szándékát az illető iskolaszéknek bejelenti, mely, ha ellene alapos kifogás nincs, őt telhető módon gyámolítani fogja.

Több jelentkező között a rendes tanítónak elsőség adatik.

Ha a tanítás valamely felekezet iskolájában szándékoztatnék adatni, annak engedelmé elsődlegesen kikérendő.

5. §

A tanítás rendszerint téli hónapokban, az esteli órákban adandó, akár ingyen, akár fizetésért, de az ingyenoktatás a jutalmazásnál különös figyelembe fog vétetni.

A tanítási órák számát a tanító az iskolaszékkel egyetértően fogja megállapítani.

Irányi e törvényjavaslat *Indokolásában*, mintegy célozva a miniszternek vele ellentétes felfogására, azt mondja, hogy nem lehet ezt a dolgot a magánosok buzgalmára hagyni, mert nálunk a köznevelés iránt való érdeklődés igen csekély, azonkívül a társadalmi működés amily tüzesen indul meg kezdetben, többnyire oly hamar szokott ellankadni. Még magában Franciaországban is, hol az ügy a legközelebbi esztendőben oly nagy lendületet nyert, bebizonyosodott, hogy a hivatalos előmozdítás sokkal eredményesebbnek mutatkozott, mint a társadalmi. Míg a kormány által kezdeményezett tanfolyamok száma 1867-ben 32.000-re rúgott, addig a társulatoktól fenntartottak – a *cours libres*-k – száma mindössze is csak 900 volt.

Eötvös báró vonatkozással Irányi indokolásának e kijelentésére a következő nyilatkozatot tette:

Az 1870-ki költségvetésbe fel fog venni e tanfolyamok támogatására 50.000 forintot: Tovább nem mehet, mert azt hiszi, hogy ha a minisztérium kezében egy bizonyos összeg van, azzal a meghagyással, hogy ily természetű társulatokat segélyezzen, amennyiben azok célszerűen működnek, sokkal többet lehet elérni,

6. §.

Tizenöt éven alóli személyek a felnőttekkel együtt nem tanulhatnak.

7. §

A nők külön órákban s ha lehet, nő tanító által tanítandók s ami a jelen törvényben a tanítókat illetően mondatik, általában a tanítónőkről is értendő.

8. §.

Ha a helybeli pénzforrások – ide értve az önkényes adakozásokat is – vagy elégtelenek lennének, vagy egyáltalán hiányoznának, a költségek fedezésére segélyt, valamint a tanító számára fizetési pótlékot, vagy jutalmat az iskolaszék az iskolatanácstól kérhet.

Az iskolatanács a hozzá beérkezett jelentések alapján legfeljebb október 15-ig felterjesztést tesz a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, ki az ország egyéb részeinek is szükségéit, a rendelkezésére álló pénzalap nagyságát szemmel tartva, a kérelmet, amennyiben alapos, teljesíteni fogja.

9. §

A tanító köteles hallgatóiról jegyzéket vezetni, melybe ezeknek neve, száma és kora, továbbá ismeret foka^ jelesül az, meg lesz jelölve: kik nem tudnak olvasni, írni, számolni, vagy csak rosszul?: Ezen jegyzéket tartozik a tanító az iskolaszék egy kiküldött tagja jelenlétében a tanév első hónapjában nyilvános tanóra alatt felolvasni, maga aláírni s a kiküldött által is aláíratni.

10. §

A felnőttek tanításában magokat kitüntetett tanítók következő jutalmakban részesülhetnek: *a)* az iskolaszék, *b)* az iskolatanács által kiállított dicsérő oklevelekben, *c)* hasznos, és értékes könyvek, vagy egyéb tanszerekben, *d)* pénzsegélyben, *e)* pályadíjban.

11. §.

Amely tanító pályázni kíván, tartozik tanítványaival vizsgát tételni az iskolai tanács legalább egy az iskolaszék legalább három küldöttje jelenlétében, magától értetvén, hogy valamint a tanulásra, úgy a vizsgálatbani részvételre kényszeríteni senkit sem szabad.

mintha ugyanazon összeget hivatalosan akarnók alkalmazni. Kijelentette, hogy ez időszereint ez ügyet másként, mint társadalmi úton nem szolgálhatja:

A tanfolyamok hivatalos szervezése még ez évben megindul. A miniszter 1870 november 10-én rendeletet küld a tanfelügyelőkhöz és az iskola fentartó hatóságokhoz, amelyben felszólítja őket, hogy ahol kívánják, vagy alkalmasnak és szükségesnek mutatkozik, a felnőttek oktatását célzó tanfolyamokat állítsák fel mindenütt. A minisztérium a tanítóknak minden olyan felnőtt tanítvány után, aki megtanult annyira írni-olvasni, hogy a felfogásához mért tartalmú nyomtatványt nemcsak folyékonyan olvassa, hanem tartalmát meg is érti, 3 forintot fizet. Olyan egyén után, aki már tudott olvasni és csak írni tanult meg, 2 forintot.

12. §.

A vizsgálatról az iskolatanács küldöttje az iskolai tanácsnak, az iskolaszék küldöttje pedig az iskolaszéknek tesznek jelentést, melyben a tanítási órák hetenkénti száma s a hallgatók előmenetele feljegyeztetik, megemlítvén jelesül: hányan tanultak meg írni, olvasni és számolni? hányan csak olvasni, írni? hányan csupán olvasni? Hányan tudtak már előbb valamit és ha egyéb tantárgyak is adtak elő, hányan és mily sikerrel hallgatták ezeket? Szóval mindaz, ami a tanító érdemének megítélésére szükséges.

15. §.

A pályadíjak számát és nagyságát az iskolai tanács minden évben a következő tanítási évszakra meghatározván, azokat kellő módon köztudomásra juttatja.

Az ezekért a tanév végével pályázók igényeit az iskolai tanács vizsgálja meg és dönti el.

A pályázat eredménye a jelentéssel együtt az egész tankerületben a szokott módon közhírré tétetik.

14. §.

Pályadíjat csak azon tanítók nyerhetnek, akik legalább olvasni, írni és számolni tanították hallgatóikat. Egyéb hasznos tudományoknak is tanítása azonban az egyforma érdemük között külön érdemül fog tekintetni.

A pályadíjat az iskolai tanács küldöttje adja által ünnepélyesen a tanítónak s a pályadíj nyertes tanítók nevei a közoktatásügyi miniszternek felterjesztvén, a hivatalos lapban közzeendő.

15. §.

A magokat kitüntetett felnőtt tanulók számára ösztöndíjak tűzendők ki, mire, ha a helybeli pénzforrások elégtelenek, szintén a minisztertől kérhet az iskolatanács segílyt.

16. §.

A felnőttek tanítása ugyanazon hatóságok felügyelete alá tartozik, melyek alatt állanak az elemi iskolák. Az ösztöndíjak a vizsgálat alkalmával osztathatók ki az iskolaszék egyik tagja által.

17. §.

A felnőttek tanításáról az iskolai székek az iskolai tanácsoknak s ezek a vallás- és közoktatásügyi miniszternek minden tanév végével kimerítő jelentést tesznek.

18. §.

Az úgynevezett felolvasások, melyekért az illetők a közpénztárból sem jutalmat, sem segílyt nem igényelnek, jelen törvény alá nem esnek, ezután is minden bejelentés nélkül szabadon tarthatók.

19. §.

Jelen törvény végrehajtásával a vallás- és közoktatásügyi miniszter bízatik meg.

E jutalmak nem lesznek megvetendők – teszi hozzá a miniszteri rendelet – mert oly tanító is lesz, aki: évenként 50-100 felnőttet megtanít írni-olvasni s így 150-100 forintot is meg fog szerezni.

Irányi e törvényjavaslatát a képviselőház a III. osztályhoz utasította tárgyalás végett. Az osztály erre vonatkozó tárgyalásaiban nem csekélyebb emberek vettek részt, mint a többek között *Deák* Ferenc és *Ghiczy* Kálmán. Irányi javaslatát az osztály némi módosításokkal elfogadta. Legfigyelemreméltóbb az I. §. módosítása volt, amely a felnőttek oktatásának tárgyát Irányi javaslatához képest a következő módon bővítette ki:

Ily tanítás szabadon választható tárgyal: olvasás, írás, fej béli és jegyekkel való számolás és a hazai mértékek ismerete. Természetan, természetrajz tekintettel a földművelésre és iparra. Hazai földleírás és történelem. Gyakorlati útmutatások a mezei gazdálkodás, különösen a kertészet koréból. A polgári jogok és kötelességek ismertetése. Végre a rajz.

A többi inkább stiláris módosítás. Irányi az összes módosításokat elfogadta. Az osztály aztán az akkori parlamenti szokást követve, a javaslatot az osztályok előadóiból alakult középponti bizottsághoz tette át.

Mielőtt ez a bizottság javaslat, sorsáról dönthetett volna, Eötvös báró miniszter meghalt és Ő felsége 1871 február 10-én *Pauler* Tivadar dr-t nevezte ki vallás- és közoktatásügyi miniszterré. *Pauler* álláspontja ebben a kérdésben közelebb állott az Irányiéhoz, mint az Eötvösé. A középponti bizottság Irányi javaslatát *Pauler* miniszterségének kezdetén azonnal tárgyalás alá vette és 1871 március 16-án rá vonatkozóan *Pulszky* Ágost, mint előadó a következő jelentést teszi a képviselőházban:

«A középponti bizottság a címzett törvényjavaslatot tárgyalás alá vévén, azt a képviselőháznak elfogadás végett nem ajánlja, miután az osztályok többsége el nem fogadta. Kisebbségének egy része is elfogadását a vallás- és közoktatásügyi miniszter nyilatkozatától tette függővé, amely pedig odaterjed, miszerint a felnőttek oktatása tárgyában önmaga szándékozik a kérdés újabb megfontolása után rövid idő alatt az 1868 XXXVIII. törvénycikk elveivel összhangzó elveken alapuló törvényjavaslatot terjeszteni a Ház elé.»

Irányi ebben megnyugodott, mert e határozatban biztosítékot látott arra vonatkozóan, hogy most már a kormány is törvénnyel fogja a felnőttek oktatását rendezni.

5. Pauler törvényjavaslata.

Pauler miniszter be is váltotta ígérését. Még ez évben 1871 december 4-én beterjesztette *Törvényjavaslatát a felnőttek oktatásáról.**

E törvényjavaslat Indokolásában Irányi álláspontjával egybehangzóan azt mondja, hogy a társadalom műveltebb tágjainak de mindenképpen az államnak a kötelessége a műveltségben elmaradottak tanítására minden módot foganatba tenni s ennél fogva a felnőttek oktatását anyagi áldozatokkal is előmozdítani. Rámutat ez *Indokolás* arra is, hogy hazánkban a nép-szegénysége, erkölcsi ingatlansága és a közjólét ki nem fejlődhetése mind a nép közműveltségben való hátramaradásából származik és hogy ezt a nagy bajt mérsékelni a felnőttek oktatásával lehet és kell is. Hogy ilyen törvényre szükség van, kézzelfoghatóvá teszi az eredmény is, amely e téren eléretett. Hiszen egy év alatt, mióta az ilyen tanfolyamok szemezése elrendeltetett, mintegy 23.279 felnőtt egyén részesült tanításban. E törvénynek általánosságban mozognak kell lenni, mert a kormánynak csak egy ily törvény mellett van módjában az élet és a helyi viszonyok követelményeihez kellő gyorsasággal alkalmazkodnia.

Pauler e törvényjavaslatát tárgyalás végett az akkor szokásos módon az osz-

** Pauler Tivadar törvényjavaslata.*

1.§.

Az 1868: XXXVIII. törvénycikkben megállapított tanköteles kort meghaladott írni-olvasni nem tudó, vagy más tekintetben hiányos képzettségű felnőttek számára elemi tanfolyamok rendeztetnek.

2.§.

Felnőttek oktatására szolgáló tanfolyamokat saját költségeiken rendezhetnek a hitfelekezetek, a községek, a jótékony egyesületek, vagy egyesek. Azok működésük sikeréhez mért állami segélyben is részesíthetők.

3.§.

Oly helyeken, hol ily tanfolyamokról sem a hitfelekezetek, sem a községek, sem jótékony egyesületek, vagy egyesek nem gonáoskoáriak, azok rendezésére az állami hatóságok vannak hivatva.

4.§.

Az állami iskolai hatóságok által rendezett tanfolyamok az elemi- kivételesen a felső népiskolák számára kiszabott tárgyakból tartandók.

5.§.

Ezek tanításával első sorban a rendes tanárok- s tanítók ezek hiányában az oktatásban jártas más egyének bízandók meg, kik az állami pénztárból munkájuk sikeréhez mért díjat nyernek.

6. §.

Ezen tanfolyamok költségei fedezetére szükséges pénzeszeget a vallás- és oktatásügyi, miniszter előterjesztésére évenként az országgyűlés szavazza meg.

7.§

E törvény végrehajtásával a vallás- és közoktatási miniszter bíztatik meg.

tályokhoz utasították. Ötvenezer forintot a felnőttek oktatásának költségeire az 1872-ki költségvetésbe is felvettek. Pauler azonban csak 1872 szeptemberéig volt miniszter. Akkor helyét Trefort Ágoston foglalta el, aki az 1873. évre a felnőttek oktatásának költségeire a költségvetésbe 70.000 forintot vététt fel.

Pauler távozásával törvényjavaslata is elveszítette aktualitását. Utódja nem tette magáévá és újabbat sem terjesztett be. Irányi 1873 március elsején a következő kérdést intézte Treforthoz:

«Miután Pauler javaslata az idő rövidsége és a tárgyak halmaza miatt tárgyalás alá nem kerülhetett, szándékozik-e a miniszter erre vonatkozóan újabb törvényjavaslatot terjeszteni a képviselőház elé?»

Trefort válaszában kijelentette, hogy nemcsak szándékozik, hanem a legközelebb be is fogja terjeszteni. Irányi a miniszter ez ígéretében megnyugodott.

6. A megindult munkásság képe.

De lássuk most már, mi történt Eötvös báró 1870 november 10-ki rendelete óta?

A budapesti középponti népoktatási kör megkezdi munkásságát. Nemcsak Budapesten és a vidék nagyobb városaiban szervez népoktatási köröket, hanem a középponttól messzebb eső, gyakran igazán jelentéktelen helyeken is. Így az akkori Kolozs-Dobokamegyében, Máramarosmegyében, továbbá *Deszpot-Szent-Iványon, Ó-Kéren, Kis-Kéren, Torksán, Bikityen, Kucorán, Új- és Ó-Perbaszon, Kúlán, Cservenkán, Endrődön, Bonyhádon, Gyúron, Szent-Gothárdon* stb. Maga és a vidéki körök számára kidolgozza az ügyrendet és megállapítja a tanítás anyagát. Ez ügyrend elsősorban is a körök tagjaitól megköveteli, hogy kötelezzék magokat arra, hogy ez általok alakított köröket nem engedik felhasználtatni sem politikai, sem felekezeti célokra. Minden ilyes vitatkozást kizárnak abból. A körök teendőit pedig a következőkben állapítják meg:

- a) Helyenként művelődési célból könyv- és gyűjtemény tárt alakítanak.
- b) Vasárnapi vagy esteli előadásokat rendeznek azoknak, kik nem jártak iskolába, vagy tovább akarnak tanulni.

Ez előadások tárgyai:

- a) Magyarország története kapcsolatban a földrajzi ismeretek terjesztésével.
- b) Hazai alkotmány, polgári jogok és kötelességek ismertetése.
- c) A leggyakoribb természeti jelenségeknek és a természettudományok legfőbb igazságainak magyarázata.
- d) A helyi viszonyok szerint a földművelésre, vagy iparra vonatkozó alapos

felvilágosítások s ezek mellett a nemzetgazdaság alapigazságainak egyszerű fejtegetése.

e) A hirtelen beállott veszélyekben való' segítség és az egészség fentartásának módjáról való értekezések.

f) Oktatások a számvetésben, az írás és olvasás gyakorlásában.

Körülbelől ebben a kettős irányban indul meg a felnőttek oktatása ország-szerte. Faluhelyeken a tanítók az analfabétákat tanítják írni-olvasni, városokban pedig a középiskolai tanárok tartanak, többnyire a most felsorolt programpon-tokhoz simuló sorozatos előadásokat. Természetesen, a megindult munkásságnak terjedelmét és intenzivitását tekintve, az egyes vármegyék és vidékek között nagy különbség van. Egyes vármegyékben – többnyire nemzetiségi többségűekben – egyetlen hallgató sem jelentkezik. De a magyarosabb jellegű, gyakran egymáshoz nagyon közel eső, vagy éppen szomszédos vármegyék között is nagy a különbség, így Biharban csupán 460 felnőtt jelentkezik, míg a kisebb Szabolcsban és a Hajdúkerületben 4554.

A *Néptanítók Lapjában* elég sűrűn olvashatók az ilyen és hasonló értesítések: «a felnőttek oktatásáról a haza minden részéből érkeznek hozzánk tudósítások. *Cservenkán* 71 felnőtt egyént tanít három tanító, *Szent-Benedeken* 24-et egy tanító, *Alistalban* 44-et, *Bogyiszlón*, a Rábaközben pedig 65 felnőtt egyén vesz részt a tanfolyamban».

Különösen dicséretreméltó mozgalmat fejtenek ki a sorozatos előadások rendezésében a középiskolák tanárai. Hogy milyen volt a képe egy ilyen sorozatos előadásokból álló tanfolyamnak, megismerhetjük a *Néptanítók Lapja*-nak 1872 július elején közlött ama híradásából, amelyben beszámol a *pécsi* tanfolyamról.

Az előadások sorát Pécsen 1871 november 20-án nyitották meg és tartott 1872 április 20-ig. Rendes előadói a gimnázium és a reáliskola tanárai voltak. Rendes tantárgyak: földrajz, kereskedelmi számtan, egyszerű és kettős könyvvitel, természettan, magyar és világtörténelem, polgári ügyiratok fogalmazása magyarul és németül, közönséges számtan, magyar nyelvtan németek számára. Rendkívüli tantárgyak: bölcsészet, magyar irodalomtörténet és vegytan. E tanfolyamra 187-en iratkoztak be, – köztük 9 asszony és 39 leány. Volt közöttük 68 iparos és 21 katonatiszt is. A legidősebb tanuló 48 éves volt. Összesen 388 órát tartottak. A hallgatók szorgalma az előadások látogatásában nemcsak nem csökkent, de sőt egyre nagyobbodott.

A mozgalom szemmeláthatólag terjedelmesebb, mélyebb és hatásosabb lesz. A pesti általános *munkás egyesület* felkéri a pesti népoktatási kört, hogy rendezzen tagjai számára ingyenes tanfolyamokat esténként az írásból, olvasásból, számolásból, magyar nyelvből és történelemből. A honvédelmi miniszter is elrendeli, hogy a honvédszászlóaljok legénységét is részesítsék a felnőttek számára való

oktatásban, írni, olvasni és számolni a honvédelegénységet rendszerint egy polgári tanító tanította. A földrajzi, természettudományi és katonai kötelességek ismerem téré s testgyakorlatra pedig valamelyik tiszt. Érdekes véletlen, hogy a középponti népoktatási kör egyik legelső népszerű irodalmi kiadványa «*A véderőről szóló törvények ismertetése és indokolása*» is egy magyar katona, *Ghiczy* Béla akkori honvédezredes tollának a terméke.

De résztvesznek ez intézmény támogatásában és fejlesztésében az iskolai munkától távolabb eső társadalmi körök is. Így Aradon 1871 márciusában *Nagy Sándor* aradi alispán buzgósága következtében úgynevezett *tudományos estélyek*-rendezése indul meg. Az első estélyi március közepén egy vasárnap tartották meg. Tárgya *Zárai Ödön* felolvasása volt a villamosságról. A megyeház nagy; terme zsúfolásig megtelt közönséggel, amelynek túlnyomó többsége a polgári osztályhoz tartozott.

A magánosokkal versenyre keltek a hatóságok is. Így a többi között *Cegléd*, városának képviselőtestülete 1872 október tizedikén *Szálai* főjegyző indítványára kimondja:

1. a város képviselőtestülete magáévá teszi a felnőttek oktatásának ügyét; egész terjedelmében. Meghagyja a polgármesteri hivatalnak, hogy a város különböző részeiben fekvő iskolákban megfelelő számú tantermeket szereljen fel a szükséges lámpásokkal Világításról és fűtésről gondoskodják. Rendezzen be az, írni-olvasni tudó, de a továbbképző tanfolyamokban résztvenni akaró felnőtteknek egy külön tantermet.

2. Hasson oda, hogy a felnőttek oktatása ideje korán megkezdődjék.

3. A tanfolyam megkezdéséről a város lakossága a szokásos módon – a templomok előtti kihirdetés és dobszó által értesítve legyen.

4. Minden egyes városi képviselő iparkodjék rábeszélés, biztatás által odahatni, hogy a felnőtt, ne talán írni vagy olvasni nem tudó egyének mentől számosabban vegyenek részt a tanulásban.

5. A városi iskolaszék megbíztatik az ügy körül netán előfordulható egyéb teendőkkel, a szervezeti s ellenőrzési munkálatokkal.

Ez adatok alapján határozottan megállapíthatjuk, hogy 1870-1873 végéig igen sikeres és folyton fokozódó munkásság folyt nálunk a felnőttek oktatása előmozdítására s hogy e munkásság, most vázolt kezdő stádiuma határozottan, kiállta a versenyt a francia mozgalmak hasonló korszakának, munkásságával úgy terjedelmére, mint eredményeire nézve. Bizonyítéka ez állításnak az is, hogy az 1873-ra felvett 70.000 forint állami segítség elégtelennek, majdnem csak felének bizonyult a valóságban e célra kiadott összegnek.

7. A felnőttek oktatásának megszűnése.

Trefort minisztert azonban e biztató eredmények sem bírhatták rá, hogy a törvényjavaslatot, amelynek legrövidebb idő alatt való betervezését Irányinak; március hóban oly határozottan megígérte, a képviselőház asztalára letegye. Sőt az 1874-ki költségvetésben, tekintettel az ország erősen megrendült pénzügyi helyzetére – e célra 10.000 forinttal kevesebbet, összesen 60. 000 forintot vett. fel. Irányi 1873 december 17-én a közoktatásügyi költségvetés tárgyalásakor sajnálatát fejezte ki, hogy a miniszter az összeget leszállította. Igaz ugyan, hogy a pénzügyi helyzet. takarékoskosságot parancsol, de a közművelődés ilyen fontos ágában nincs helye a takarékoskodásnak. Egyben a miniszter figyelmét felhívja azokra a visszaélésekre is, melyek a felnőttek oktatásáért járó díjak felszámítása-nál – egyes lapok híradása szerint – némely lelkiismeretlen tanítók által elkövetettek. Addig is, míg a két év előtt benyújtott törvényjavaslat tárgyalatnék, a miniszter saját hatáskörében intézkedjék, hogy az ilyen visszaéléseknek vége vessék.

A miniszter Irányi e felszólalására semmit sem felelt. Nem hogy benyújtotta volna a megígért törvényjavaslatot, hanem az év végén egy rendelettel 1874-re e tanfolyamokat megszüntette. Irányi, értesülvén a miniszter ez intézkedéséről, 1874 január 24-én a képviselőházban azt kérdezte a minisztertől: mi az oka, hogy a miniszter e tanfolyamokat felfüggesztette, illetőleg arról értesítette a tanfelügyelőket, hogy a felnőttek oktatásáért járó díjakat a jövő 1874-ben nem fogják kifizetni, holott 1874-re 60,000 forint van e célra előirányozva? A miniszter ez interpellációra nem felelt. Irányi három hét múlva – február 14-én – megismételte s rögtönös feleletet kért.

Trefort miniszter három nappal később, február 17-én felelt és válaszában tartalma a következőkbe foglalható össze:

A felnőttek oktatása 1873-ban nem egészen megfelelő sikerrel ugyan, de oly méreteket öltött, hogy költségei az előirányzott hetvenezer forintot ötvenöt-ezerrel meghaladták s összesen 125.000 forintra rúgtak. Az ötvenötezer forint deficit megfizetésére két út állt a miniszter előtt: vagy póthitelt kérni – de a; jelenlegi pénzügyi helyzetben erre nem érezte magát hivatva, vagy az 1874-ki 60.000 frt dotációból fizetni meg. Ez utóbbira határozta magát. Az eredmény ugyanaz, mert ha 1873-ban hetvanezret és 1874-ben hatvanezret költöttek volna, akkor is ugyanannyian tanultak volna két év alatt, mint most egy évben. Ami a jövőt illeti, a minisztérium megindította a vizsgálatot és tanulmányozást arra nézve: vajjon Magyarországon csakugyan lehet-e sikerrel oktatni a felnőtteket? Ha kiderül, hogy igen, akkor a jövőre nagyobb összeget fog a Háztól e célra! kérni. Ellenkezd esetben, az intézményt el kell ejteni. De ha mégis tartják, más

képen kell szervezni. Mert kérdés: vajjon falukon lehet-e a földművelő népet, ha egy bizonyos kort elért, sikeresen oktatni az írásra és olvasásra? 1874-re megmaradt ötezer forint. Azt a pesti népoktatási körnek adja, mert itt legnagyobb sikerű a felnőttek oktatása.

Irányi nem vette tudomásul a miniszter válaszát. Ha nem mert a miniszter – úgy mond – póthitelt kérni, társaival egyetértően fedezésére találhatott volna alkalmas forrást. De nem volt joga önféjétől megváltoztatni a budget-törvényt, mert az is épen olyan törvény, mint a többi. Nem tudja, mit értett a miniszter a siker hiánya alatt? 60-70 éves embereket nem lehet megtanítani írni, olvasni. De nem ilyenekről van szó, hanem 15 évesnél idősebbekről. A költségvetés tárgyalásakor figyelmeztette a minisztert a lapokban jelzett visszaélésekre. De hogy nem mutathatni fel sikert, egyáltalán nem lehet állítani. Az ellen pedig egyenesen tiltakozik, hogy a tervezett vizsgálat és tanulmányozás arra is kiterjessze figyelmét, hogy az intézményt megszüntessék-e vagy nem? Erről már nem lehet szó. A csemetét nem lehet kivágni azért, hogy egy pár fattyúhajtás van rajta.

De hát miből állottak azok a visszaélések, amelyekre Irányi is, meg a miniszter is céloztak s mik voltak egyáltalán azok az okok, amelyeknek alapján felvethették azt a kérdést, hogy mint kellő eredményt nem mutató intézményt e tanfolyamokat esetleg célszerűnek mutatkoznak megszüntetni? Megkapjuk ehhez a kulcsot *Filó* Lajosnak abban a cikkében, amely 1873 október elején a *Sopron* című lap 36. számában jelent meg s amelyet a *Néptanítók Lapja* október 9-iki 41. számában a sugalmazott célzatosság nem minden látszata nélkül lenyomatott.

E cikk állításai szerint a tanítók a legtöbb helyen minden felügyelet és ellenőrzés nélkül kezdték meg, folytatták és végezték be a tanfolyamokat. Majd, hogy a kimutatást legyen valakivel aláíratniok, e tanfolyamot időközben bejelentették egyik, vagy másik előjárónak, a ki talán egyszer-kétszer betekintett az iskolába, de a legtöbb esetben nem szerezhetett magának biztos meggyőződést a munka igazi értékéről és eredményéről. Így a felterjesztett kimutatások nagyon megbízhatatlan adatokat szolgáltatnak népkultúránk statisztikájához és hogy az állam eredmény fejében a látszatot soha annyira nem díjazta, mint a felnőttek számára rendezett tanfolyamoknál.

E lesújtó ítéletről azonban a cikk írja nem azt a következtetést vonja le, hogy e tanfolyamokat meg kell szüntetni. Ellenkezően, fenntartásuk mellett van, mert azok célszerűek és hasznosak. Eredményeik is lesznek. Csak komoly és becsületes ellenőrzésre van szükség. Sőt tovább megy. Az iskolásszerű tanítás helyébe a haladottabbak számára faluhelyeken is sorozatos – 6 felolvasásból álló – ciklusokat indítványoz. Oly módon, amint az szokásos Németországban

is. Az irodalmi értékkel bíró felolvasásokat ki kellene nyomtatni. Azok aztán igen becses anyagát alkothatnák egy falusi népkönyvtárnak is.

A felnőttek oktatásának fenntartása érdekében ír cikket *Szentkuthy* Károly ev. ref. lelkész is ugyancsak a *Néptanítók Lapja* 1873 október 23-iki számában. Nem igaz – írja Szentkuthy – hogy népünkben nincs hajlam a tanulásra és hogy ez volna az oka, hogy nincs minden községben felnőttek oktatása. Így csak azok beszélnek, akik nem tettek erre kísérletet, mert nincs bennök hajlandóság a néppel való foglalkozásra. Ahol akarat volt, ott mindenütt létesült ilyen tanfolyam, sőt átment az életbe is, mint eredményes intézmény. E munkásságot csak rendezni kell. A jelentkezőket osztályozni kell. Az első csoportba az analfabéták jönnek; a másodikba azok, kik alapismeretekkel rendelkeznek ugyan, de tovább akarnak haladni. A tanító járjon el tervszerűen. Csináljon tananyagbeosztást. Tanítani kell az íráson, olvasáson és számvetésen kívül természettudományi, gazdasági, történelmi és alkotmányjogi ismereteket. Körülbelül mindazt, mit a népiskolában. A különbség csak a módszerben van. Legjobb a felolvasó és olvastató módszer. Nem kell ragaszkodni a rendszerességhez. Üdvösebb a tananyagból egyes – a nép életviszonyaival kapcsolatosabb – részleteket adni elő.

A felnőttek oktatásának e javítására és tökéletesítésére vonatkozó fejtegetések azonban akadémikus jelentőségűek lehetnek csupán, mert az intézmény sorsa hivatalosan már meg volt pecsételve. Nem tudom, hogy a minisztériumban megtartották-e a felnőttek oktatásának értékes vagy értéktelen voltát megállapító azt az ankétot, amelyről Trefort 1874 február 17-iki válaszában említést tett? Erre vonatkozóan csak a minisztérium irattára adhatna felvilágosítást. Egy évvel később, 1875 elején jelent meg a miniszternek az a rendelete, amely a felnőttek oktatását teljesen megszüntette.

Azt mondja e rendelet, hogy a tanfelügyelők és az iskolafenntartó hatóságok az eddigi tapasztalatokból meggyőződhetnek, hogy a felnőttek oktatásának megkísérlett módja sem a reá fordított munkának, sem az arra kiadott tetemes költségeknek megfelelő eredményeket nem mutatott fel. Más útját-módját kell megkísérteni a felnőttek oktatásának. A tanítás ez anyagául önkényt kínálkozik a népnek azon foglalkozásokba való okszerű bevezetése, amelyeket pénzkeresés céljából házilig üz, vagyis azon foglalkozásokra való tanítás, miket háziipar név alatt foglalunk össze. Meghagyja tehát a tanfelügyelőknek, írják össze, hogy tanterületeikben miféle háziipart üz a nép? Milyeneket üzött és esetleg minők lehetnének meghonosíthatók? Aztán ez összeírásokat egybegyűjtve, reájegyvezvén a községet és a megyét, melyben az illető község fekszik, rendben becsomagolva terjesszék fel a minisztériumba.

Valószínű, hogy a tanfelügyelők ez összeírásokat összegyűjtötték és szépen becsomagolva^ fel is küldték a minisztériumba. Hogy aztán ott ez iratcsomago-

kat felbontották-e, vagy nem? – nem tudom. Annyi azonban bizonyos, hogy ennek a háziipari akciónak sikere semmi sem volt. De ha lett volna, még akkor sem lett volna az a népnevelő hatása, ami lett volna a rendszeresen fejlesztett és az állam teljes erkölcsi és anyagi segítségével támogatott felnőttek oktatásának. A kosárkötés, a szalmakalapfonás, a gyékény-káka és nyírfavessző feldolgozása igen hasznos foglalkozás, de semmi esetre sem olyan népkultúra, amelyre a magyarságnak nemcsak akkor volt, de ma is szüksége van.

8. A levonható tanulságok.

E kísérlet történetének tanulmányozása azért értékes, mert segítségével megállapíthatjuk egész anyagát, irányát és módszerét az iskolán kívül eső oktatás egészéből annak a résznek, amelyben falusi népünk nagy tömegét részesítenünk kell. A fejlődés eredményeként a nép életszükségeiből és így igazán a hazai talajból szakadt ki a rendszernek e népakadémiai része. Egyszóval, van történeti alapunk, amire építhetünk. Ha ez alapot a bekövetkezett mostoha idők szélcsapása be is takarta a feledés homokjával, de a mélységben nagyobbára épen, a kijavításra és a továbbépítésre alkalmasan mégis megmaradt.

E rövid életű mozgalom történetéből eredményképpen megállapíthatjuk, hogy az iskolán kívül eső oktatás ez alsó – népakadémiai jellegű – tagozatát, mint életrevaló és hasznos eredményeket szülő intézményt, nálunk az állam erkölcsi és anyagi támogatása nélkül szervezni és fejleszteni éppen úgy nem lehet, mint nem lehetett Franciaországban. De ha az állam e támogatása megvan, akkor meg lehet nyerni a vármegyék, a városok, sőt a községek közremunkálását, erkölcsi és anyagi támogatását is. Ez utóbbiak sok oly anyagi eszközzel rendelkeznek, amelyeket az iskolán kívül eső oktatás javára fel lehet használni. Így adhatnak helyiségeket, fűtést, világítást, fedezhetik a termék tisztogatásának költségeit. Sokan e hatóságok közül rendelkeznek bizonyos iskolai és közművelődési alapokkal, amelyeknek jövedelméből egy bizonyos részt e célra fordíthatnak. Harminnégy év előtt a községekben az iskolaszékek ügyeltek fel a felnőttek oktatására. Ez iskolaszékek megvannak. A régóta megszűnt megyei iskolai bizottságok szerepét pedig átvehetik az egyes megyénként szervezendő pártfogósági bizottságok, a megye területén levő közművelődési egyesületekkel s azon más társadalmi, de közművelődési irányt követő szervezetekkel együtt, amelyek azóta tetemesen megszorodtak. E tanfolyamok tanítói túlnyomó többségükben – faluhelyeken majdnem kizárólag – a néptanítók voltak. Feladatukat becsületesen és elismerésre méltóan oldották meg, pedig számban, míveltségben, sőt hazafias nevelését is tekintve, mi volt az akkori tanítóság a mostanihoz képest!

E mozgalom története kezünkbe adja azt is, hogy ezen a fokozaton mit lehet és mit kell a népnek tanítani?

Tanítani kell első sorban írást, olvasást és számolást, mert az analfabéták száma ez idő óta csökkent ugyan, de a mai európai népműveltségi viszonyokhoz képest talán megdöbbentőbb, mint akkor volt.

Az írni-olvasni tudóknak pedig tanítani kell mindazt, amit akkor tanítottak s amiket azóta a fejlettebb életviszonyok egyre érezhetőbb szükségletté tettek. Tanítani kell a nép életviszonyaival kapcsolatos polgári ügyiratok fogalmazását. A magyar alkotmány, polgári jogok és kötelességek ismeretét. Az erkölcsstan főbb igazságait. Magyarország történelmét és földrajzát. A helyi viszonyoknak megfelelően a földművelésre, kertészetre, állattenyésztésre vagy iparra vonatkozó ismereteket. A nemzetgazdaságnak azokat az alapigazságait, amelyeknek ismerete nélkül mai napság a gazdasági élet mindennapi s legközönségesebb jelenségeivel szemben még a legutolsó falusi gazda sem tud eligazodni. Tanítani kell azokat a számtani ismereteket, amelyeknek tudása a falusi ember életében is elsőrendű szükségletet alkot. Meg kell vele ismertetni az egyszerű könyvvezetést, legalább annyiban, hogy mindenki tudja háztartásában számadás-könyveit rendben vezetni. Meg kell ismertetni a népet a magán- és a közhigiéncia alapfogalmaival. Meg kell vele ismertetni a leggyakoribb természeti jelenségeket és a természettudományok legfőbb igazságait s a technika azon alkotásait, amelyek a mai mezőgazdasági, ipari és közlekedési életnek mindennapi eszközeiül szolgálnak. A nép művészeti nevelésének, ízlése finomodásának eszközeül rá kell szoktatni a jelesebb költői művek olvasására. A nemzeti történelemmel és étellel kapcsolatos művészeti alkotások illusztratív és demonstratív megismertetése. Az ének, a zene ápolása. A rajz, és végül a nemesebb társas szórakozások meghonosítása. Ifjúsági, torna-, tűzoltó-egyesületek propagálása a nép szociális nevelésének érdekében.

A tanítás módszere is levonható az ismertett munkásság történetéből.

Az analfabétákat külön kell tanítani s e külön osztályban is életkorok szerint (16-24 és 25-40 év) bizonyos csoportokat különböztetni meg. Az írni-olvasni tudók tanítási módszerének nem szabad iskolásnak lenni. A forma a szabad előadás és a felolvasás, összekötve az előadott tárgyra vonatkozó kisebb-nagyobb művek olvastatásával. Az ismeretanyag elsajátításánál nem kell szoros rendszerességre, sem pedig teljességre törekedni. Az anyagnak azt a részleteit kell különösebben megragadni, amelyek közelebbi kapcsolatban vannak a hallgatóság szükségleteivel és életviszonyaival. A cél az, hogy a hallgatóságban a továbbképzés, az önmunkásság és az olvasás vágyát felkeltsük.

9. A francia mozgalom további sorsa és eredményei.

Végig kísérvén a francia példa és hatás nyomán keletkezett felnőttek oktatásának hazánkban gyorsan bevégeződött mozgalmának minden fázisát, összehasonlítás és a jövőre nézve levonható tanulságok kedvéért nem lesz talán felesleges, rövid összefoglaló pillantást vetni arra is, hogy mi lett sorsa a *Jean Macé*-től megindított sa *Duruytól* hivatalosan felkarolt mozgalomnak odahaza Franciaországban?

Jean Macé a harmadik köztársaság alatt fokozottabb tevékenységet fejtett ki. Azt írta lapjában, hogy Franciaországot a német iskolamesterek győzték le és éppen azért a francia iskolamesterek kötelessége és feladata, hogy hazájukat bukása után ismét felemeljék. A népoktatás kötelezővé, ingyenessé és világivá tétele érdekében a háború előtt megindított izgatást a békekötés után tovább folytatja. Két hónap alatt a kérvény aláíróinak száma 350.000-ról másfél millióra emelkedik. Teherszállító kocsis viszi az aláírásokat Versaillesbe. A köztársaság kormánya méltányolja érdemeit s a szenátus tagjává nevezi ki. De mind hasztalan, *Duruy* Viktor s vele együtt az állam teljes és fokozódó anyagi támogatása többé nincs mellette. Bár az állam ez anyagi támogatása 1874-ben egy millió frankra rúgott, de a következő években mindig apad, míg végre a nyolcvanas évek második felében lepad húszezer frankra. A tanfolyamok és a hallgatók száma is párhuzamosan száll le a nyújtott állami segítség fogyásával. 1887-ben a hallgatóság összes száma, amely a hetvenes évek első felében állandóan közel volt a millióhoz. 187.612-re apadt le.

Körülbelül ebben az állapotban marad a kilencvenes évek közepéig. Ekkor a közoktatásügyi kormány felkarolja a felnőttek oktatását. Apostolává szegődik *Pet il* Eduard szakfelügyelő, ki azóta nemcsak hivatalos vezetője, hanem igazán apostola és lelke is a *renseignement populaire*-nek vagy az *oeuvres postcolaires*-nek. Az 1895 január 11-én kiadott dekrétum, amely elrendeli, hogy a felnőttek számára, ahol szükséges, vagy alkalmasnak látszik, mindenütt tanfolyamokat kell rendezni, forduló pontját alkotja e mozgalomnak.

Az 1894/5. iskolai évben összesen csak 8288 ilyen tanfolyam volt az országban. A dekrétum megjelenése után következő esztendőben e tanfolyamok száma 15.738-ra, tehát majdnem kétszeresére emelkedett. Négy évvel később a tanfolyamok 38.291 és a beírt tanulók száma 850.000-re rúgott. Tehát elérte a régi számot. Költségei e tanfolyamoknak összesen 5.590,000 frankra rúgtak. Ez összegből állami segítség csak 320.000 frank volt. A megyék, városok és községek 2,270.000 frankot fedeztek, 2,500.000 frank pedig az egyesületek járulékaiból, alapítványok kamataiból, magánadományokból, gyűjtésekből, tandíjakból és ünnepek jövedelméből folyt be.

Hogy a francia törvényhatóságok megyék, városok és községek ilyen jelentékeny összeggel segítik e tanfolyamokat, oka első sorban az, hogy a megyei és községtanácsok tagjai kivétel nélkül belátták, hogy a felnőttek oktatása Franciaországban a népkultúrának, amelytől az ország jövője függ, elsőrangú feltétele. De ezenkívül hatalmas ösztönzőül szolgált erre az 1895-ki dekrétumnak az a pontja is, amely azt mondja, hogy az állami segítség csak akkor adható meg, ha a község gondoskodik a helyiségről, a fűtésről és a világításról. Ez állami segítség azonban nem lehet nagyobb a tanfolyam költségeire szükséges összeg felénél.

Hogy a társadalom anyagi támogatása majdnem akkora, mint a községké, egyenesen a Macé által alapított *Ligue française de l'enseignement*-nak tulajdonítható. Ez a liga 1881-ben újra szerveződött és ma középpontja egy olyan szocialpaedagogiai tevékenységnek, amely terjedelmére és erejére a mi magyar fogalmainkat igazán meghaladja. 1900-ban összesen 2125 kisebb-nagyobb népnevelési és közművelődési egyesület tartozott kötelékébe. Ezek között a legtekintélyesebb és a legnagyobb hatással működő a *Cercle Parisien*, amelynek három ezernél több tagja volt.

Ebben a nagy közművelődési tevékenységben a hadsereg sem marad hátra. Minden ezredben van tanfolyam az írni-olvasni nem tudó legénység számára. Franciaországban a bevonuló újoncnak 10%-a még mindig analfabéta. Ezek a téli négy hónapon át hetenként 2-2 órában négyszer tanulnak írni-olvasni és számolni. Minden oktatási óra egy-egy olvasmányval és ennek magyarázatával végződik. Ez olvasmányok tárgya a katonai erények, a fegyelem és a zászló tiszteletének dicsőítése. Dalokat is tanulnak, amelyeket aztán a legénység menetelés közben szokott énekelni. E tanfolyamokat a legénység két harmada eredménytel szokta elvégezni minden esztendőben. Ezenkívül 160 ezredben tartanak a tisztek a legénység számára népies előadásokat. Több városban *Katonai Otthon*-ok is vannak. Amolyan kaszinófélék, hol arra alkalmas helyiségben minden díj nélkül állnak a katonák rendelkezésére könyvek, folyóiratok, hírlapok, íróeszközök sőt még zongora s egyéb hangszerek is. Egy ilyen katonai otthont 1901-ben maga az akkori hadügyminiszter nyitott meg.

Már most az a kérdés, hogy ennek a nagy buzgalommal és nagy méretek között folyó mozgalomnak meg van-e a maga kézzelfogható reális eredménye? E tekintetben rendkívül becses anyagot és adatokat találunk Edourd *Petit* «Rapport sur l'éducation populaire en 1899-900.» című művében. De ha nem akarunk hinni e mozgalom hivatalos vezetőjének, irodalmi és társadalmi apostolának, vagy egyáltalán franciának, hallgassuk meg a franciák ellenfeleit, a németeket.

A *Comenius Blatter* IV. évfolyamában (102. 1.) egy német paedagogus azt mondja, hogy abból, amit a franciák ebben az irányban a chicagói kiállításon bemutattak, bátran azt lehet következtetni, hogy a francia népművelés eredmé-

nyeire riezve a németet ezen a téren megelőzte. *Brüggemann*, a berlini *Fortbildungsschuleigazgatója* maga is elismeri *Volks- und Fortbildungs-Schulwesen Frankreichs im Jahre 1900.* című művében (149. l.) hogy Franciaország e tekintetben a legszigorúbb szempontból ítélve is, méltó versenytársa Németországnak és hogy a francia tanítónak nincs többé oka irigykedve tekinteni a német tanító legendás alakjára. A berlini *Diesterweg-Stiftung* elnöke, dr. *Zwick* abban az előszóban, amelyet Brüggemann könyvéhez írt, azt mondja: «Franciaország nép- és továbbképző iskolázása a fellendülés olyan állapotában van, amelyik minden más országot messze felülhaladja.» (*Frankreichs Volks- und Fortbildungsschulwesen befin-det sich in einem Aufschwünge, welcher alle anderer Länderweit übertrifft*).

Vajjon nem mondhatnák-e ezt a mi iskolán kívül eső népoktatásunkról is a külföldiek, ha 1874-ben Trefort miniszter hivatalosan nem konstatáltatja, hogy «a magyar falusi népet, ha egy bizonyos kort elért, többé már nem lehet sikeresen oktatni írásra, olvasásra és számolásra», de még egyébre sem. Legfőlebb kosárkötésre, szalmakalap fonásra, gyékény-káka szövésre, nyírfavessző seprű csinálásra, fakanál és teknő vajasra.

II.

Kultúregyesületi és szociálpedagógiai törekvések.

1. Népszerű felolvasó, irodalmi, tudományos és múzeumi egyesületek.

Trefort miniszter e rendelete végét vetette ugyan a felnőttek oktatásának, de csak a falusi községekben. A megindult mozgalomnak egyik ága, habár egyelőre csak tengődve is, a nagyobb városokban tovább élt. Tovább éltek azok a felolvasások, amelyeket az értelmiség számára többnyire a középiskolai tanárok rendeztek. Némelyik városban még e rendelet kiadása előtt valóságos társadalmi szervezetek alakulnak e népszerű felolvasások fentartásának és tovább fejlesztésének érdekében. A legelsőek egyike a *Budai népszerű felolvasásokat rendező társulat*, amely 1874-ben alakult.

Érdekes, hogy a debreceni főiskola két fiatal tanára, *Nagy Pál* és *Géresi Kálmán* az 1874 5-ki tanévben a *Stuart* János cambridgei tanár által két év előtt megindított *Unwersity Iixtension*-t már magyar földre igyekeztek átültetni. Nagy a debreceni iparosok *Polgári Köré*-ben az 1874/5-ki télen hetenként két órában kísérleti természettant adott elő mintegy száz hallgató jelenlétében. Géresi Kálmán pedig Shakspeare-ről tartott egy tíz felolvasásból álló ciklust. A főiskola nagyterme volt Géresi előadásainak színhelye. Az egykori hírlapi jelentések szerint e nagy terem ez előadások alatt olyan volt, mint egy bálterem, annyi hölgy volt benne.

E népszerű felolvasásokat a hölgyközönség és az ifjúság látogatta nagyobb mértékben. Egykori tudósítások szerint a felnőtt férfiközönség kevesebb érdeklődést tanúsított irántuk. E felolvasások hallgatóságának képe körülbelől máig is ugyanaz maradt. Az általok nyújtott szellemi élvezet nem tudta a magyar értelmiségnek ezt a részét a kaszinók és a kávéházak kártyaasztalai mellől elvonni. Fenntartotta és tovább fejlesztette pedig e népszerű felolvasásokat a vidéki középiskolák fiatalabb tanárainak lelkesedése és tettvégya. Sokan közülük csak akkor jöttek haza külföldről. Legtöbbsen Németországból s a protestánsok közül egynehányan Angliából. Amit ott láttak és tapasztaltak ez irányban, szerették volna idehaza is meghonosítani. Mások pedig kedvező alkalmat találtak tudományos és irodalmi tevékenységök kifejtésére, ametyre akkori fejletlenebb tudományos irodalmi viszo-

nyaink és csekélyebb számú szakfolyóirataink oly kevés alkalmat nyújtottak. E felolvasások tartása valóságos lelki, irodalmi és tudományos továbbképzés szükséglete volt az 1874-1883 között lefolyt tíz esztendőben a vidéki középiskolai tanárság képzetesebb és törekvőbb részének.

E felolvasásokkal párhuzamosan, sőt csakhamar e felolvasásokat illető tevékenységet is magába olvasztóan, kezd ez időben egy másik áramlat homlokterébe nyomulni. Vidéken, különösen ott, hol a magyarság első sorban a németiséggel, azután a többi nemzetiséggel érintkezik, irodalmi társaságok alakulnak. Így alakul meg *Vutkovich* Sándor tanár buzgólkodása következtében 1874-ben Pozsonyban a *Toldy-kör*. Három évvel később (1877-ben) Sopronban *Frankenburg* Adolfnak és az odavaló középiskolák fiatal tanárainak buzgólkodása folytán *A soproni irodalmi és művészeti kör*. 1878-ban pedig *Berzeviczy* Albert jogtanár fáradozásának eredményéül Eperjesen a *Széchenyi-Kör*. 1881-ben Aradon a *Kölcsey-Egyesület* az ottani gimnázium és reáliskola tanárainak vállalt munkásságából.

Ez irodalmi és közművelődési egyesületek megalakítására vonatkozó törekvések vezető gondolata a következőkben foglalható össze: A magyar nemzeti politika első feladata: a hazában élő nemzetiségek között a kulturális egységet megteremteni. Azok a tanárok, akik Pozsonyban, Sopronban, Eperjesen vagy Aradon éltek, azt tapasztalták, hogy az állami és nemzeti egység gondolatának diadalát leginkább a kulturális egység hiánya akadályozza. Míg ez ország különféle nyelvű lakosai egy közös kultúrában nem egyesülnek, addig köztük érzelmi és eszmei közösségről nem lehet szó. E közösség hiányozván, hiányozni fog a nemzeti egység igazi alapja is. Az első feladat tehát: a nemzetiségeket megismertetni a magyar kultúrával, főleg pedig annak legjellemzőbb kifejezőivel és eszközeivel: az irodalommal, a művészettel és a tudománnyal. Ha a nemzetiségek meggyőződnek, még pedig közvetlen tapasztalatból, hogy van egy tiszteletreméltó és a viszonyokhoz képest elég gazdag magyar kultúra, akkor nagyobb kedvvel fogják nyelvünket megtanulni és hozzánk simulni, mert van miért!

De e tanárok s a helybeli magyar értelmiség tagjai, akik hozzájuk csatlakoztak, azt is tudták, hogy a magyar kultúra az idegenekre akkor hat csupán vonzó erővel, ha ebben a kultúrában a helyi magyarság is erős, mert hiszen e vonzó erő egyenes arányban van a helyi magyarság kulturális faj súlyával. Ezért határozza meg az eperjesi *Széchenyi Kör* a maga célját a következő módon: «az európai műveltséget közvetíteni a magyarral, a fővárosból kisugárzó magyar kultúra egyes mozzanatait a határszél társadalmával».

De nemcsak közművelődési hivatásukat érezték a tanárok e határszéli társadalmakban, hanem bizonyos fokig kulturális elszigeteltségüket is. Érezték, hogy messze vannak a nemzeti közművelődési törekvések székhelyétől, Budapesttől. Ha össze nem állanak és helyi közművelődési középpontokat nem szerveznek, egyrészt nem

gyakorolhatják az idegenekre azt a kulturális hatást, amelyet szándékoztak, másrészt a középpontosított magyar irodalmi, tudományos és közművelődési törekvésektől való elszigeteltségükben előbb-utóbb le fognak sülyedni a helyi társadalom műveltségi színvonalára. Elparlagiasodnak és közömbösökké lesznek a közművelődési törekvések iránt.

E közművelődési mozgalomba ezzel egyidejűen egy más irányú törekvés is belekapcsolódik. A *Természettudományi* és a *Történelmi Társaság* vidéki kirándulásai, mihelyt megkezdődtek, azonnal ébresztően és utánzásra buzdító példaként hatottak. Kezdenek tudományos, múzeumi és könyvtári egyesületek alakulni vidéken is. E kirándulások eredményei és tanulságai világossá tették, hogy mind a két irányban, egyes vidékenként olyan feladatok és szükségletek vannak, amelyeket megoldani és kielégíteni csupán a helyszínen és a helyierők bevonásával lehet, így alakult meg mindjárt 1872-ben Kassán a *Felsőmagyarországi Múzeumegylet*. Ez az év különösen gazdag volt ilyen alakulásokban, amennyiben még három más hasonló egyesület alakult. Így Nagyváradon a *Biharvár megyei és Nagyvárad Régészek és Történelmi Egylet*, Szombathelyen a *Vasmegyei Régészeti Egylet*, Temesváron a *Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat*. 1874-ben Pozsonyban a *Pozsonyvarmegyei Régészeti és Történelmi Egyesület*. És ezután minden évben a vidék más-más pontján egy-egy hasonló egyesület.

E tudományos, általában természettudományi és történelmi társaságok könyvtárt és múzeumokat alakítanak. Folyóiratot, vagy legalább évkönyvet adnak ki. Munkásságuk azonban a havi és az évi közgyűlések felolvasásaiban lel konkrét és határozott kifejezést. A felolvasások száma tehát szaporodik. A felolvasók, egyáltalán a munkások e tudományos társaságokban is -túlnyomó nagy többségükben mindenütt a középiskolai tanárok. A kulturális decentralizáció gondolatáé tudományos egyesületekben még határozottabban jelentkeznek, mint az irodalmi társaságokban. Értzi ez egyesületek minden munkása, hogy a fővárosnak, mint közművelődési, irodalmi és tudományos gócpontnak mindent magába olvasztó és vonzó ereje ellen védekezni kell. Mert ha nem teszik, a vidék szellemi tekintetben valóságos pusztasággá lesz. E pusztaság meggátlására viruló oázisokat kell teremteni, amelyek egyszersmind gyűjtő medencéi is legyenek a magyar közműveltség, irodalom, művészet és tudomány középpontjából, Budapestről jövő áramlatoknak azért, hogy belőlök aztán annak hullámain az illető vidék társadalmának talajába szét lehessen vezetni a megtermékenyítés céljából.

2. Szervezési törekvések.

A hetvenes évek végén az itt jelzett irányban az iskolán kívül eső-oktatás középső, licealis fokán eleven és pezsgő munkásság folyik. Az 1869-ben meg-

kezdt nagy közművelődési akció, később kifejtendő okok és hatások következtében a népről egészen átment a magyar értelmiség túlnyomó nagy többségét magában foglaló középosztályra. ^Célja többé nem, a népműveltség széles körben való-elterjesztése volt, hanem az értelmiség – a magyar középosztály – kulturális fajsúlyának az emelése azért, hogy vele a nemzeti egység alapjául szolgáló kulturális egyesülést a magyarság és az országban lakó más nemzetiségek között előkészítse.

Már ebben az időben akadtak egyesek, akik azt vélték, hogy ennek a buzgó és folyton növekedő társadalmi közművelődési munkásságának van egy nagy gyengesége. Nem igen mutatkozik benne öntudatos és tervszerű működés. Megállapított és általánosan elfogadott vezérelv hiányában jókkal nagyobb benne az esetlegesség, a szétágazás és kevesebb a rokon, sőt a párhuzamos törekvések kölcsönös figyelembevételére is, semhogya tőle a közművelődés haladására a nemzeti egység szempontjából maradandóbb hatásokat várhatnánk. Ezt az álláspontot képviseli *Berzeviczy* Albert ekkor első ízben országgyűlési képviselő. Éppen azért, hogy elősegítse e nagy gyengeség kiküszöbölését 1882 február 28-án a népszerű felolvasások egységes közművelődési szempontok szerint való rendezéséről az akkori *írók és Művészek Körében* felolvasást tartott.

E felolvasásában mindenképp rámutat arra, hogy az újabb időben Európa minden országában észlelhető, hogy a közművelődés demokratikusabb és szabadabb irányban fejlődik. Ezzel együtt jár az *is, hogy egyre* jobban specializálódik. De amily mértékben *specializálódik, éppen* olyan mértékben lesz érezhetővé az *egységesítésnek* szüksége is. Az újabb kornak legsajátosabb közművelődési faktoraik gyanánt a *népszerű felolvasások és a közművelődési egyesületek jelentkeznek. A szellemi munka ezek keretében a társadalomra támaszkodik. Az övé az oroszlanrész, de azért az államnak sem szabad magát belőle kivonnia, mert a modern kultúrpolitikának súlyt kell helyezni arra, hogy ne csak iskolákat állítson, de megteremtse a szabadabb társadalmi művelődés tényezőit és eszközeit is.* *Berzeviczy* hangoztatja először nálunk, hogy az államnak teljesítendő kötelességei vannak, az iskolán kívül eső oktatás e középső – licealis – részét illetően is.

Berzeviczy e felolvasásában megvizsgálja azt is, hogy az a munkásság, amely e téren folyik, terjedelmét és intenzivitását tekintve, mekkora? – Összeállítja, hogy az utolsó három évben évenként a vidéki városokban hány felolvasást tartottak. Adatai hézagosak. Mindössze is 38 vidéki városra terjednek ki. Olyan városokból, mint Arad, Debreczen, Pécs, Székesfehérvár, Sopron, Szabadka. Nagyvárada stb. – tehát jó formán a nagyobb városokból a legszorgosabb utánjárással sem tudott adatokat szerezni. Abban a 38 városban, a honnan adatokat kapott, 1879-ben 206, 1880-ban 220 és 1881-ben 229 felolvasást tartottak. Összesen 655-t. Ebből magyar 508, idegen pedig 147 volt. Adatai alapján kon-

statálja, hogy nálunk a közművelődés munkájának e része szépeit előhaladt és jelentékeny tért hódított. Hogy benne a magyar elem és a magyar nyelv dominál. És igen sok kisebb város megelőzi a nagyobbat.

Ezt a magától s többnyire helyi rugóktól megindított és mozgatott munkásságot szerinte a magyar közművelődés érdekében szervezni kell. Nem szabad meglepedni azzal, hogy egyes középponti tudományos és irodalmi/társulatok vidéken felolvasásokat tartsanak időnként, mint megkísérlette a *Petőfi Társaság* az 1881. év folyamán Debrecenben. Azzal sem, hogy vidéken mentől több felolvasó, irodalmi és közművelődési egyesületet alakítsanak, hanem e közművelődési egyesületek számára éppen a felolvasások egységes szempontok szerint való szervezése miatt, alakítani kellene egy olyanféle középponti szervezetet, irtkio a *Deutscher Verband von Vereinen für öffentliche Vorträge*, amellyel 1881-bért összeköttetésbe lépett a bécsi *Verein der Literatur freunde* című egyesület is.

Berzeviczy e felolvasása nyomán részletes vitatkozás támadt, melyben résztvettek *Helpy Ignác*, *Gellért Mór*, *Lederer Ábrahám*, *Visi Imre és Kodolányi Antal*. A vita vége az volt, hogy a Berzeviczytól felvetett gondolatok részletesebb megvitatása és indítványa esetleges megvalósítása érdekében egy bizottságot küldöttek ki. Hogy e bizottság összejött-e és készített-é valami tervet, az idő rövidege miatt nem tudtam kikutatni?

3. Német hatás.

De mielőtt tovább mennénk a magyar közművelődés ez irányú fejlődésének nyomozásában, szükséges röviden megvizsgálunk, hogy miben is áll az a német intézmény, amelyekre Berzeviczy rámutatott, és hogy egyáltalán minő összefüggés lehetséges e tekintetben a magyar és a hasonló célzatú német közművelődési mozgalmak között?

A felnöttek, különösen a munkásság iskolán kívül való oktatására irányuló mozgalom Németországban nagy múlttal dicsekszik, talán még nagyobb, mint Angliában. Már 1844-ben megalakult Berlinben, a később oly hatalmassá lett *Centralverein für das Wohl der arbeitenden Klassen* című egyesület, amelynek vezető gondolata az, hogy a kézi munkás is érezze a szellemi munkással való egységet. Hogy a munkás ne csak nyomasztó anyagi gondoktól mentesen élhessen munkás hivatásának, de legyen alkalmá könyvek olvasása, előadások hallgatása által az önképzésre s ennek segítségével az értelmi és erkölcsi felszabadulásra is. Ez egyesület legelső pártfogója maga IV. Frigyes Vilmos porosz király volt, ki 15.000 tallért adott céljaira. Ez egyesület vezérkarába időnként Poroszország legkiválóbb egyéniségei közül igen sokan tartoztak. Elnöke hosszas ideig *Lette* tanár volt, a német császár egyik tanítója. Utána pedig a nagy államtudományi író, *Gneist* Rudolf tanár egészen 1895-ben bekövetkezett haláláig.

De eltekintve ettől a tisztán munkás továbbképző egyesülettől, elmondhatjuk, hogy az egyes és a sorozatos felolvasások és nyilvános előadások valóságos hazája Németország. Fichte és Humboldt óta ezek a felolvasások előkelő és fontos kiegészítő részét alkotják a német közművelődési munkásságnak. A számtalan irodalmi tudományos, közművelődési egyesület munkásságának javarésze éppen e felolvasásokra esik. Oly gazdag, bő és változatos az ilyen irányú német szellemi tevékenység, hogy annak egységes képét megrajzolni, csak sokkal hosszabb ideig tartó és mélyebbre ható részletes tanulmányok után lehetne, mint a minőre ez irányban vállalkozhattam. Megállapítható azonban, hogy e sokféle ágazó és rendkívül nagy terjedelmű szellemi munkásság egységes szervezésére Németországban is az első jelentékenyebb lépéseket csak a hatvanas évek közepe után teszik meg e mozgalmak vezetői.

1868-ban alakul meg a *Victoria Lyceum* Berlinben, amely már sorozatos és komoly tudományos célokat követő előadásokat és felolvasásokat tartat, még pedig lehetőén első rangú irodalmi és tudományos tekintélyek közreműködésével. De különösen két intézmény érdemli meg és pedig magyar szempontból figyelmünket.

Dr. *Leibing* Ferenc elberfeldi réaliskolai tanár, mint tartalékos katonatiszt vett részt az 1870-ki francia-német hadjáratban. Mint az okkupáló német hadtest katonája több hónapig maradt Franciaországban. A megszálló idegen katonaság rideg garnizon életének unalmát azzal üzte él, hogy tanulmányozta a *Macé* által megindított iskolautáni oktatási mozgalmakat. Visszatérve Franciaországból, elhatározta, hogy a francia *Ligue de l'enseignement* mintájára egy hasonló célú német szövetség alakítását kísérli meg. Összeállott rokon gondolkozású barátaival és azok nevében felszólította a német műveltség és erkölcsök barátait, hogy alakítsanak egy olyan egyesületet, amely hivatva lesz biztosítani a továbbképzés és a magasabb tudományos műveltség megszerzését azoknak is, akik a népiskolainál felsőbb tanfolyamokat nem végeztek. A felszólításnak igen szép sikere lett, mert a szövetség már 1871 június havában megalakult és pedig 158 olyan egyesületből, amely német földön a szövetségtől kitűzött célok elérésén fáradozott. A *Gesellschaft für Vorbereitung von Volksbildung* ezután szakadatlanul és nagy arányokban fejlődött tovább. 1896-ban már 1075 egyesület tartozott kötelékébe.

A másik ehhez hasonló egyesület a *Deutscher Verband von Vereinen für öffentliche Vorträge*, amelyre Berzeviczy, mint követendő példára hivatkozott, szintén 1871-ben alakult meg. Alapította *Lotz* Ödön Koburgban. Eleinte sokkal szűkebb körben, mint a *Leibing*-féle, mert hiszen csak hat, felolvasást rendező egyesület lépett kötelékébe. De ezután évről-évre fejlődött. 1881-ben már 95 egyesület alkotta e szövetséget. 1899-ben pedig 211 egyesületből állott 115.684 taggal. A szövetség igazgató tanácsa a nyári hónapokban tartja üléseit. Megvizsgálja az egyes felolvasást

rendező egyesületek beérkező jelentéseit. Azok alapján megállapítja, lehetőleg egységes szempontok szerint, a tervezett előadások sorozatát, – természetesen a helyi érdekek kívánalmainak teljes méltánylásával. Ha valahol bizonyos felolvasást alkalmas felolvasó hiányában nem tudnák megtartani, még a nyár folyamán gondoskodik ez egyesület a középpontból kiküldendő alkalmas felolvasóról. Egyszóval, igyekezik egységes, még pedig német nemzeti szempontok szerint szervezni az iskolán kívül eső oktatás azt a középső licealis részét, amely az ilyen irányú magyar társadalmi tevékenységet is lefoglalta az 1874-1883 közé eső évtizedben.

A németországi közművelődési munkásság ez iránya lebegett megközelítendő eszményképül nálunk is azok szemei előtt, kik a magyar középosztály számára felolvasásokat tartottak, rendeztek, vagy ezt a munkásságot egységes elvek és nemzeti szempontok szerint szervezni szerették volna.

4. A kultúregyesületi mozgalmak.

Említettük, hogy 1874 után bizonyos fordulat következik be nemcsak a hivatalos közoktatásügyi politikában, hanem az értelmiség ez irányú gondolkozásában is. Eötvösnek és az őt követő közművelődésügyi politikusoknak az volt a kivehető alap gondolatuk, hogy a magyar nemzeti kultúra épülete hasonlítson olyan piramishoz, mely széles és mélyre alapozott népműveltségen emelkedik a magasba. Trefort Ágoston pedig a nemzeti kultúrának hódító és beolvasztó erejét nem ebben a széleskörű és mélyen megalapozott népműveltségben kereste, hanem a felsőbb társadalmi osztályok; a városi elem, az értelmiség és a birtokosság – ma divatos kifejezést használva, a bourgeoisie, az intellectuels-ek és a gentry – műveltségi faj súlyának emelésében. Trefort nem hitte, hogy a népműveltség alkalmas a hazában lakó más nemzetiségűekre elégséges vonzóerőt gyakorolni. Erre csak azt a gazdagabb és fensőbb műveltséget tartotta alkalmasnak, amely felülről, a társadalom vezető rétegeiből sugárzik ki. Így ment át aztán az iskolán kívül eső oktatás emelésére irányuló mozgalomban is az akció súlypontja a középosztályra.

De csakhamar világossá lett, hogy éppen a nemzeti egység és a műveltségben való összefű más szempontjából téves dolog a nép műveltségi szintájának folytonos emelését célzó tevékenység elhanyagolása.

A városokban és ott, hol a magyarság művelt rétegei mindennap és behatóbban érintkeztek a nem magyar ajkú értelmiséggel, ez érzelem- és gondolatbeli, sőt nyelvi összeolvadás is gyorsan ment. E városok elmagyarosodását azok az irodalmi és közművelődési egyesületek is konstatálják, amelyek e folyamat gyorsításának érdekében magyar nyelvi tanfolyamokat állítottak fel. Tizenöt-húsz évi fennállás után közülök igen sok szüntethette meg a tanfolyamokat azzal a meg-

okolással, amivel 1894-ben a soproni *Irodalmi és Művészeti Kör* a magáét: «már kevés olyan intelligens család van, ahol teljesen idegen nyelvünk, és egyetlen olyan sincsen, amely nyelvünk tudását ne vallaná a műveltség és a hazafiság első rendű feladatának». E mozgalom által táplált hazafias közvélemény nyomása okozta azt is, hogy e városok előbb teljesen idegen, – többnyire német, – azután pedig két nyelvű községi népiskolái teljesen magyar nyelvűekké lettek.

A falusi nép nagy tömege azonban nemcsak kívül maradt ez összeolvasztást előidéző közművelődési áramlat hullámverésein, hanem a maga tömegében rejlő vis inertiae-jével megingathatatlan sziklafal gyanánt is állott útjában. Sőt a magyar szellem hatásai elől való teljes elzárkózottságában alkalmas közegéül is szolgált a magyarellenes nemzetiségi izgatásoknak. Azoknak az izgatásoknak, amelyeknek külpolitikai hatás következtében (szerb-török-osz háború) már 1875/7-ben délen, a szerbség körében (Miletics összeesküvése) nagy veszedelemmel fenyegető jelenségei mutatkoztak s amelyeknek a felvidéki tótság körében folyó aknamunkájáról *Felvidék* című nagy feltűnést keltő röpiratában *Grünwald* Béla vonta le a leplet.

Szathmáry György akciója a hunyadmegyei eloláhosodott magyarok visszamagyarosodása érdekében pedig arra hívta fel a közvélemény figyelmét, hogy ha elhanyagolják a népműveltségnek iskolázás útján való emelését, abból nemcsak az következik, hogy a nemzeti egység gondolata nem hat be idegen ajkú honfitársaink tömegébe, hanem az is, hogy a közöttük élő magyar kisebbség éppen e tömeg természetes hatása következtében elveszíti magyar érzésével és szokásaival egyetemben nyelvét is. Bekövetkezik a magyarság ama levetkezése, amelyik megteremtette az erdélyi részek némely vidékén az eloláhosodás folyamatát. Ha nem is akarunk a népiskolával hódítani, de kötelességünk az elnemzetietlenedés e veszedelmes előhaladását megállítani. Két eszköz van erre: a veszedelmeztetett pontokon magyar tanításnyelvű állami népiskolákat állítani s azután kötelezővé tenni a magyar nyelv oktatását az ország összes népiskoláiban, hogy ne legyen egyetlen olyan iskola sem, amely a benne tanuló magyar származású gyermeket anyanyelvének teljes elfelejtésére kényszeríti.

A közvélemény ez irányú követelésének engedett Trefort, mikor 1879-ben a magyar nyelv kötelező népiskolai tanításáról szóló törvényt a parlament elé terjesztette. E törvény betervezése, elfogadása és az életbeléptetését célzó kormányzati intézkedések szolgáltak alkalmul arra, hogy a német *Schulverein* beleelegyedjék a magyar közművelődésügyi politikába és ellenhatásképpen előidézzen egy olyan védekező irányú mozgalmat, amely hatását az iskolán kívül eső oktatással is éreztette s amelyet annak fejlődésében a kultúregyesületi mozgalmak korszakának nevezhetünk. Hogy világossá és érthetővé tessük azokat a gondolatokat, eszméket és érzéseket, amelyek e korszak tevékenységét jellemzik, kötelességünk az

indítékot alkotó külső hatás megállapításáért igen röviden a német *Schulverein-nű* is foglalkozni.

A *Schulverein* keletkezésének színhelye Bécs. A kiegészítés után nagyobb erővel megindult osztrák-szláv mozgalom ellensúlyozására alakult. Céljával tűzte ki a fenyegetett osztrák-német iskolák támogatását és újak felállítását. Már megalakulása első éveiben is tett kísérletet a Magyarország nyugati határszélein lakó német-séggel közelebbi érintkezésbe léphetni. Ez osztrák *Schulverein* kezdet óta jelentékeny anyagi és erkölcsi támogatásban részesült a birodalmi németiség részéről. Hogy ez az anyagi és erkölcsi támogatás rendszeresebb, folytonosabb és nagyobb hatású legyen, alakították meg Berlinben a *Der allgemeine deutsche Schulverein-t*, amely céljával azt tűzte ki, hogy ébren tartsa a német nemzeti öntudatot, a kulturális és nyelvi egység érzését abban az összes németiségben, amelyik a német birodalom határain kívül lakik, bárhol a föld kerekén. Ha a politikai egységet nem is lehet megteremteni, de a kulturális egységet meg kell alkotni és fenn kell tartani az összes németiségben. Ez volt a megalakult *Schulverein* jelszava.

A magyar nyelv tanításának az összes magyarországi népiskolákban kötelező voltát kimondó 1879-ki törvényt a *Schulverein* egyenes támadásnak vette a magyarországi németiség léte ellen s azért eredeti programjának részletesebb magyarázataképpen kimondotta, hogy «mindenek felett Magyarország és Erdély németjeit igyekszik segíteni, mert a nyelvek egyenjogosításának törvényes biztosítása dacára az uralkodó magyar kisebbség évek óta következetesen az irányban működött, hogy a magyar korona országaiban a német művelődést tönkre tegye. A német népiskolák számát évről-évre csökkentik, a német gimnáziumok az erdélyi szászokéi kivételével magyarosítottak s *az egyetlen német egyetem sem létezik immár*».

A *Schulverein* e dolgainkba való beavatkozása nemcsak heves parlamenti és publicisztikai tiltakozásokat idézett elő, hanem okozója lett egy tartósabb hatású és mélyebb közművelődési, társadalmi mozgalomnak is. Egy kis felvidéki bányavároskából, *Körmöczbányá-ról* indult ki a kultúregyesületek megalakítására célzó mozgalom. Ebben a városkában alakul meg 1880-ban az első magyar *Közművelődési Egyesület* azzal a kifejezett céllal, hogy a «hazafias szellemet ápolja, a magyar nyelvnek, mint az állam nyelvének ismeretét terjessze». És hogy e célra kisdédóvó intézeteket, népiskolákat segítsen felállítani; a magyar nyelv ter-

* *Ez egyetlen német egyetem a Sächsische Universität volt, amely tudvalevően nem iskolai, hanem politikai és közigazgatási intézmény volt. A valóságban a magyar kormány még ezt sem szüntette meg. Ma is fennáll, mint a szászok közös vagyonának kezelője. Csupán politikai és közigazgatási hatáskörét vette el, mint olyat, amely az alkotmányos és parlamenti felelős kormányzat egységével nem egyeztethető meg. Jellemző, nemcsak a híres német tudományos alaposágra, de lelkiismeretességére is annak az egyesületnek, amelyik ilyen lényeges dolgokat nem tudva, feljogosítottan érezte magát egy idegen állam belső politikájába beleszólni. Egy olyan egyesületre, amelynek választmányában, mikor e határozatot meghozta, a német tudományosságunk olyan kiváló képviselői ültek, mint *Gneist, Wattenbach* stb.*

jesztésében érdemeket szerzett tanítókat, valamint a magyar nyelv elsajátításában kiváló előmenetelt tanúsított tanulókat jutalmazza, szegény tanulókat tankönyvekkel és ruhákkal ellásson, emberbaráti intézményeket támogasson, magyar népi és ifjúsági egyesületeket, népkönyvtárakat létesítsen, a magyar színügyet a nemzetiségi vidékeken támogassa. Egyszóval, a magyar kultúra befolyását idegen ajkú honfitársainkra minden úton-módon biztosítsa.

E program alapján alakul meg a második hasonló egyesület Oraviczabányán, a harmadik a *Széchenyi Társulat* Szatmáron. 1882-ben pedig Nyitrán a *Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület*, Budapesten a *Magyar Iskola Egyesület* és végül 1885-ben az egyesületek leghatalmasabbika, az *Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület*. A közművelődési egyesületi munkásság a nyolcvanas években nagy lendületet vesz. Az egyesületek száma folytonosan emelkedik. Munkásságuk sok oldalú és szerte ágazó lesz úgyannyira, hogy többekben az a gondolat támad, hogy az egység s az annyira kívánatos közös akció érdekében szükséges lenne ez egyesületeket egy szövetségben egyesíteni, vagy legalább az érintkezésnek valamely lehetséges formáját kísérteni meg. E gondolat és törekvés hozta össze 1887 októberében a közművelődési egyesületek kongresszusát, amely azonban a kitűzött célt – egy közös orgánum alkotását tekintve – eredménytelen volt.

E közművelődési egyesületek mint működésük összevont programjából látható, csak közvetve szolgálták az iskolán kívül való oktatás ügyét. Azzal, hogy eszméik terjesztése eszközül a nyilvános előadásokat és felolvasásokat választották, hogy segítettek különféle tanfolyamokat rendezni, hogy népkönyvtárakat alapítottak és hazafias irányú irodalmi műveket igyekeztek elterjeszteni a nép között. Hogy ifjúsági köröket és népies dalegyesületeket alapítottak és tartottak íenn. Közvetlenül azonban az iskolai munkásság hazafias és magyarosító irányára akartak hatni. Az ő érdemük, hogy a népoktatás fontosságát s a nép műveltségének emelését a közvélemény a nemzeti politika legerősebb és legnagyobb hatású eszközének ismerte fel újra. Ez irányzat hatása alatt állva, *Grünwald* Bélával az iskolának minden akadályt legyőző magyarosító erejében napról-napra többen kezdtek hinni. Ez a meggyőződés teremtette meg a kisdedóvásról szóló törvényt 1891-ben és a népiskolák államosítására vonatkozó és folyton erősödő kultúrpolitikai akciót is.

5. Szociálpedagógiai mozgalmak: Szabad Lyceum, Uránia színház és Uránia tudományos Egyesület. Erzsébet Népakadémia.

Ezekben foglalható össze a kultúregyesületi mozgalmak hatása a magyar közművelődésügyi politikára. A tisztán szakszerű iskolai pedagógiai irányzatok mellett e hatás következtében kezdenek homloktérbe nyomulni a külföldön mindinkább hatalmasabb hullámokat vető szociál-pedagógiai törekvések is. E törekvéseknek

volt egyik legelső jelensége nálunk a kilencvenes évek első éveiben megindult *szabad licealis* mozgalom is.

A *Szabad Lyceum* kezdeményezői előtt eszményképül a berlini *Humboldt Akadémia* lebegett. Úgy alakult meg, mint olyan központi intézmény, amely a fővárosban és a vidék különböző városaiban sorozatos felolvasásokat fog rendezni a tudomány és a közhasznú ismeretek terjesztése végett. Kettős célja volt: felolvasásaival először népszerűsíteni a zárkózottabb jellegű egyetemi és akadémikus tudományt, másodsorban lényegesen emelni az úgynevezett művelt közönség értelmi szintjét azért, hogy a magyarság kulturális fajsúlya az egész vonalon emelkedjék. Ez ok miatt vetett különösebb súlyt nem az ötletszerű egyes felolvasásokra, hanem az illető tudomány egy nagyobb részletét bizonyos rendszerességgel előadó, gyakran egész tanfolyamokká kiszélesedő sorozatos előadásokra.

A Szabad Lyceum bizonyos szakszerű tagoltsággal alakult meg. Hat osztályt szerveztek benne megalapítói: 1. irodalmi, történelmi, művészeti; 2. természettudományi, műszaki és mennyiségtani; 3. orvostudományi; 4. jog- és társadalomtudományi; 5. kereskedelmi; 6. háztartási szakosztályt. Az egyes szakosztályok különböző hatással és vonzóerővel működtek, de az egész intézmény maga állandóan erősböddően. Az értelmiségi osztály tagjai, különösen a nők nagy buzgalommal látogatták megkezdett sorozatos előadásait. Működése már az első években kezdett a vidékre is kiterjedni. Mindjárt a második évben nyolc vidéki városban alakult helyi Szabad Lyceum: *Löcsén, Pápán, Pozsonyban, Szabadkán, Szombathelyen, Székelyudvarhelyen, Temesváron és Zomborban*. Olyan helyeken tehát, hol középiskolák vannak. E vidéki Szabad Lyceumok előadói is első sorban a középiskolák tanárai közül kerülnek ki, akik soraikat a vidéki társadalom főiskolailag képzett és műveltebb tagjaiból egészítik ki.

A Szabad Lyceum kitűnő vidéki szervezetekre tett szert az *Országos Középiszkolai Tanáregyesület* vidéki köreiből is. Ezek a körök az 1883/4. tanévben kezdtek megalakulni. Eredeti céljuk az volt, hogy tagjaik havi, vagy évnegyedes gyűléseiken megvitassák a középiskolai tanárság azon aktuális szükségleteit, amelyek akár állásuk, akár pedig foglalkozásuk körével kapcsolatosak. Megállapodásaikat aztán közölik a budapesti középponttal, hogy aztán ott esetleg további lépések tárgyául szolgáljanak. Miután a középiskolával összefüggő kérdések között nagyon sok van olyan akár pedagógiai, akár tisztán tudományos természetű, amelyik nemcsak a szülőket, hanem a nagy közönséget is érdekli, ezeknek a havi vagy évnegyedes gyűléseknek fő programpontját alkotó felolvasásokat kezdték nagyobb számú közönség jelenlétében előadni. Így szaporodott aztán a nyilvános felolvasásokat tartó szervezetek száma vidéken ezekkel a tanári körökkel is.

A Szabad Lyceum keretébe lépő vidéki felolvasó szövetkezetek, illetőleg középiskolai tanárok száma évről-évre gyorsan emelkedik és pedig annyira, hogy a vidéki felolvasások ez idő szerint majdnem kivétel nélkül szabad licealis jellegűekké lettek.

A Szabad Lyceum fennállása első éveiben főleg az értelmiségre – a középosztályra – támaszkodott. Az utóbbi években azonban feladatai közé sorolta az iparosokkal és a munkásosztály tagjaival való érintkezést is. Legelőször az államasutak gépgyárában rendezett ilyen sorozatos felolvasásokat, és pedig meglepő sikerrel, amennyiben a munkásság e csoportjából felolvasásait egy télen át 2680-an hallgatták. Kevesebb eredménye volt az iparosok és munkások más irányú köreiben. Olyan körökben, amelyek a szociáldemokrata munkásszervezetek hatásának inkább ki voltak téve. Az iparos egyesületekben nagyon gyenge visszhangra találtak ez irányú törekvései. A Szabad Lyceum titkári jelentései az akció ez első éveiben tele vannak amiatt való panasszal, hogy az ipari és munkás szakegyséletek nem hogy érdeklődést mutatnának és szívesen vennék az ingyen tartott felolvasásokat, de majdnem kegynek vélik, ha azok megtartására alkalmat nyújtanak. Némelyik minden magyarázat nélkül utasítja vissza az ajánlkozást, a másik elfogadja, de aztán később megmásítja szándékát.

A berlini és bécsi *Uránia* tudományos színházak sikereinek hatása következtében 1897 március havában a m. kir. Operaház színpadán kísérletet tettek egy *Uránia* előadással. A siker hatása következtében gróf *Csáky Albinné* és báró *Eötvös Lóránd* mozgalmat indítottak meg egy *magyar Uránia színház* megalapítása érdekében. A megalapításhoz szükséges minimális 600,000 korona alaptőkét azonban nem sikerült összehozni s így abban maradt a dolog. Egy évvel később *Molnár Viktor* jelenlegi közoktatásügyi államtitkár vette kezébe az ügyet. Az ő csüggedést nem ismerő buzgóságának, bár kisebb alaptökével és szerényebb keretek között ugyan, de mégis sikerült ezt a tudományos színházat megalapítani.

E színház célját a fenntartására alakított részvénytársaság alapszabályai a következőképpen határozzák meg: «a társaság vállalatának tárgya: tudományos tárgyaknak színpadi és fizikai eszközökkel való bemutatása, valamint időleges tudományos szakkiállítások rendezése». A társaság esetleges nyereségének felhasználásáról szóló 31. §. azt mondja, hogy a tíz százalékos tartalékalap összegyűjtése után legalább tíz százalékot az *Uránia* színháznak komoly tudományos irányban való fejlesztésére és egyéb irodalmi, művészeti és tudományos célokra kell fordítani.

Az *Uránia* a modern pedagógiában olyan nagy szerepet játszó mutatványos (demonstratív) elem alkalmazásával a színpadot az elvont tudományos ismeretek terjesztésének és közérthetővé tételének igazi eszközévé tette. Az előadásait látogató közönség igazán játszva érti és tanulja meg azokat a legnehezebb és a tőle legtávolabb eső dolgokat is, amelyeket vetítés és mozgó fényképek nélkül a legkitűnőbb előadó sem tudna szóval, vagy egyszerű ábrázolatokkal úgy odaállítani a hallgatóság szeme elé, hogy azt úgy megértse és éppen olyan konkrét alakban fogja fel, mintha a helyszínén lenne, vagy az események a szemei előtt folynának le.

De az Uránia, mint tudományos színház nem merítette ki munkásságát abban, hogy műsorával csak a székesfőváros közönségéhez forduljon. Időnkint egyes kiválóbb darabjaival felkeresi a vidék nagyobb városait is.

Az *Uránia* tudományos színház részvénytársasággal kapcsolatosan alakult meg az Uránia tudományos és közművelődési egyesület is, amely a tudományok, különösen a természettudományok népszerűsítésén és az iskolán kívül eső oktatás középső – licealis részének kiszélesítésén egyenlő buzgalommal és igazán becses eredményeket felmutatva, fáradozik. Valóságos előkészítő iskolája egy nagyobb hatású szociálpedagógiai munkásságnak. Célul tűzte ki, hogy annak számára nemcsak hallgatóságot toboroz, hanem előadókat is nevel s egy egész kis irodalmat teremt, hogy bizonyos fokig középpontja legyen a hasonló irányú egyesületi és irodalmi tevékenységnek.

Azok a beszédek, amelyeket évről-évre az egyesület elnöke, *Molnár* Viktor szokott mondani, valóságos tájékoztató és programbeszédek az iskolán kívül eső oktatás általános irányaira, elveire és egyes konkrét feladataira vonatkozóan. Nem egy kormányzati intézkedés vezető gondolatait, vagy tervét találjuk meg előzetesen e beszédekben, világos bizonyítékául annak a nagy hatásnak, amelyet az Uránia körében folyó munkásság a magyar iskolán kívül eső oktatói törekvések fejlődésére országosan gyakorolt.

Az Uránia tudományos egyesület érdeme, hogy a magyar iskolán kívül eső oktatás keretében a képzőművészet ismertetése és tanítása is elfoglalhassa az őt megillető helyet. A nagy képírók, szobrászok és építészek remek alkotásait a vetítő készülékekkel most már könnyű szerrel és célszerűen lehet a hallgatóság szeméi elé varázsolni. A milói Venusz, a Niobe szobor-csoportozatot, Michel Angelo, Rafael, Leonardo da Vinci stb. remek festményeit és szobraikat ma már az Uránia előadásainak közvetítésével megismerheti mindenki anélkül, hogy lakóhelyéből még csak ki is mozduljon. De ebben az irányban nem elégszik meg ezzel. Evenként több értékes művészeti és iparművészeti tárgyat (képet, szobrot) sorsol ki tagjai között. Létesítette a már felállításra váró Rudolf-szobrot; gyűjtést folytat a Trefort-szoborra, hogy ily módon anyagilag is támogassa a magyar képzőművészetet.

Vidéki tanítói munkássága érdekében az egyesület válaszmánya lépéseket tett úgynevezett vidéki Uránia gócpontok alkotása érdekében is azért, hogy e gócpontokon létesítendő tanfolyamokon előadás sorozatait bemutathassa. De a nagyobb vidéki városokon kívül a kisebb városokat és községeket is bele vonja abba a nagy közművelődési mozgalomba, amelynek megindítását és szervezését magára vállalta. Az előadásokhoz szükséges vetítő készülékeket és képsorozatokot e végből a hozzáférőknek kölcsön adja. Működése kiterjedt az egész országra. Összesen 35 megyében 215 helységben 509 előadást tartott az elmúlt évben

A legörvendetesebb jelenség azonban az, hogy főleg a nemzetiséges vidékeken hódít tért. Ily módon sikerült neki a magyar nyelvet és kultúrát nemcsak bevinni a még zárt nemzetiségi területekre is, hanem azoknak ott szíves fogadtatást is biztosítani.

Joggal mondhatta tehát az egyesület egyik közgyűlésén elnöki beszédében *Molnár* Viktor, hogy az Uránia igazi faktor a hazai kultúra terén s működésével nagyban hozzájárul ahhoz, hogy az állam és a társadalom természetszerű fejlődéséhez képest fennálló műveltségbeli különbségeket lehetőleg kiegyenlítse s oly állapotot készítsen elő, amelyben – legalább megközelítően – szellemi egyenlőséggel érintkezhetünk egymással.

Az Uránia tudományos egyesület egy havonként megjelenő, előkelő irodalmi és tudományos szintájón álló folyóiratot is ad ki, amelyben a tudomány és az irodalom kérdéseit s legújabb vívmányait ismertető kisebb-nagyobb tanulmányok jelennek meg, hogy a magyar értelmiségnek állandó érdeklődését a tudomány népszerűsítését célzó mozgalmak iránt ébren tartsák és fokozzák.

E tanulmány szempontjából különösebb figyelmet érdemel az Uránia amaz akciója, amely az úgynevezett *munkás gimnáziumok* szervezésére irányul.

Ez akciónak célja az iparosifjúság és a fiatal munkások számára olyan tervszerűen berendezett sorozatos előadásokat tartani, amelyeknek hallgatása s a nyújtott irodalmi és egyéb szemléltető eszközök szorgalmas felhasználása segítségével ez iparos- és munkásifjak közül a tehetségesebbek és a törekvőbbek megszerezhetik maguknak körülbelül azokat a tudományosabb ismereteket, amelyeknek birtokába különben csak valamelyik középiskola elvégzésével lehet jutni.

E célra 12-12 előadásra terjedően alkalmas szakemberekkel megírhatja az egyes, középiskolában előadott tudományágak rövid, de az egésznek lényegesebb részeit magába záró foglalatát. És pedig: a magyar nemzet történelmét, irodalmát, művelődéstörténetét, Magyarország földrajzát, a világtörténelmet, az egyetemes földrajzot, a természettant, egészségtant, a törvényismeretet, nemzetgazdaságtant, ipartörténetet és mezőgazdaságtant. Tehát az összes anyagot 144 órára vagy előadásra osztottan. E füzetek mindenikéhez alkalmas számú, füzetenként 60-70 vetíthető képet dolgoztat ki. E füzeteket kinyomatja. Az előadásokat program szerint a hat téli hónapban tartanák meg és pedig két szakaszra osztva. A hét minden napján más-más tárgy kerül előadásra s annak folytatása mindig a következő hét megfelelő napjára esnék. Minden egyes előadás után a hallgatók megkapnák az illető előadást tartalmazó füzetet. Az előadások első időszaka kezdődne és pedig csupán hat ismeretágra korlátozottan, október elsején s tartana december végéig. A másik időszak a fennmaradt hat tárgyból január közepén kezdődne és tartana március végéig.

E munkás gimnáziumokat az Uránia a vidéken is szervezi és pedig a közép-

iskolai tanároknak szabad licealis előadási sorozataival kapcsolatosan. Természetesen, e tanárok rendelkezésére bocsátaná az előadások kinyomatott szövegét, a szükséges vetítő-készülékeket és képeket. Szándékozik e célra a vidéki középiskolai tanárokat felszólítani, hogy jövőre előadásaik színhelyét tegyék át az iparosifjúsági egyesületekbe, önképző- és olvasókörokbbe. Ahol ilyenek nincsenek, ott az iparos inasiskola igazgatója segítségével lehetne megtalálni a helyet a fiatal segédekkel való érintkezésre. Szükségesnek véli az Uránia a siker érdekében azt is, hogy a munkásgimnázium megnyitásáról a helyhatóságok fejei, a polgármesterek megfelelő módon értesíttessenek; céljairól, jelentőségéről tájékoztassanak, hogy miután szerves iparosképzésről van szó, a munkásgimnázium anyagi támogatására is megnyeressenek.

Az Uránia e tervében csoportokba foglaltan összeállítja azokat a vidéki városokat is, amelyekben ilyen munkásgimnáziumok állíthatók. A négy csoportban száz olyan helység van, amelyben 26,000 fiatal segéd él együtt. Miután az ilyen ifjúság száma körülbelül 56,000-re tehető, tehát száz munkásgimnáziumra lenne szükség, hogy legalább ötven százalék számára hozzáférhetőek legyenek a középfokú oktatás által nyújtott ismeretek.

A munkások részéről tapasztalt részvétlenség, sőt mondhatni elutasító magatartás azonban nem riasztotta vissza a *Szabad Lyceumot* a munkásokra irányuló közművelődési akciójától. Ellenkezően, további tevékenységre ösztökölte, amennyiben 1902-ben az *Erzsébet Népakadémia* megalapítására irányuló mozgalom eddigi fáradozásainak hatása és eredményeképpen az ő kebeléből indult ki. Az Erzsébet Népakadémia kezdeményezőinek szeme előtt egy olyanféle csarnoka lebegett a munkásnép nevelésének, aminő a londoni *Peoples palace*, vagy annak szerényebb, de szintén nagyhatású osztrák utánczata, a bécsi *Volksheim*. Célját el is érte hamarosan, amennyiben még ugyanazon évben a fővárosi szegény gyermekkert-egyesület helyiségeiben, a második emeleten egészen megfelelő előadó termekre tehetett szert. A második lépés e helyiségekben egy kis – 1100 kötetből állp – könyvtár berendezése volt. Azután az anyaegyesület, a Szabad Lyceum elvállalta a sorozatos előadások rendezését. Megnyerte a vasárnapi előadásokat rendező Országos Bizottságot is egyes, inkább szórakoztató jellegű vasárnapi előadások tartására. A *Jogvédő Egyesület* készséggel vállalkozott, hogy hetenként kétszer hivatalos órát tartson az Erzsébet Népakadémia hivatalos helyiségében, hogy ez órákban a tagoknak ingyenes jogi tanácsokkal szolgáljon.

Az Erzsébet Népakadémia rövid négy éves múltja – amennyit e jelen tanulmány alapul vehetett – bebizonyította, hogy valóban életre való intézmény. Hogy nagy szükségleteket elégített ki és a székesfőváros népművelése terén igazán számottevő intézmény. Jelentékeny lépéseket tett abban az irányban, hogy az ország középpontjában a népnek iskolán kívül eső nevelését és oktatását

szolgáló intézményeknek és a munkásnép műveltség felé törekvő fiainak közös otthona legyen.

Az Erzsébet Népakadémia, támogatva a Szabad Lyceumtól, tanfolyamait mindinkább abban az irányban rendezi be, hogy az azokban résztvevőknek olyan gyakorlati és szakismereteket nyújtson, amelyek kenyérkeresetökben igen nagy hasznukra lesznek. Nemcsak az ismeretek közlését tartja kötelességének, hanem az értelem képzése mellett a kedély képzését, a nevelést is. Erre valók társas kirándulásai, néphangversenyei, különböző alkalmakkor rendezett hazafias ünnepei. Továbbá a tagjai között megalakult különböző szavaló-, ének- és zeneklubok.

Érdekes és egyszersmind tanulságos is e három nagy szociálpedagógiai intézménynek múlt évi működését rövid tételekben és számokban egymás mellé állítani, hogy működésük külön-külön s egymással összehasonlítva is, szemlélhetőbb legyen:

Szabad Lyceum. Előadások száma: 93; hallgatók száma: 11.800.

A Szabad Lyceum rendezett rajztanfolyamot; egyszerű és kettős könyvviteli tanfolyamot. Előadásokat tartott a Máv. északi főműhelyében, a váci-úti munkásoknak, a kelenföldi kaszinóban és az iparművészeti múzeumban; rendezett természettudományi, történelmi estéket és hét tanulmányi kirándulást. *Tagjainak száma: 464; Bevétele: 7746 K 56 f; Kiadása: 6934 K 70 í; Vagyona: 5774 K 11 f.*

Uránia tud. egyesület. Előadások száma: 509; hallgatók száma: 73.000; kiosztott füzetek száma: 32.000.

Az Uránia a főváros területén kívül 35 megyében 215 helyen tartott előadást. Nem magyar ajkú hallgatóinak száma 13.713-ra rúgott. Minden előadást külön füzetben kinyomatott a hallgatóság között való kiosztás céljából. E füzetekből a múlt év végén raktáron 172.900 drb volt 7225 K értékben. Vetítő gépeket szerzett be, és minden előadáshoz 50-70 drb vetíthető üvegek sorozatot állíttatott össze, melyeket olcsó díjért kölcsön ad bárkinek. Képsorozatainak száma 131; a képek száma 6908 drb 7650 K értékben. *Tagjainak száma 48 alapító, 1274 rendes. Folyóiratának külön előfizetője 365. Bevétele: 35.951 K 46 f. Kiadása: 35.427 K 08 f. Vagyona: 43.760 K 71 f. Alapokkal együtt 69.879 K 21 f.*

Erzsébet Népakadémia. Előadások száma: 61; hallgatók száma: 4329.

Az Erzsébet Népakadémia rendezett szép-, gyors- és gépíró tanfolyamokat. Francia, angol nyelvi tanfolyamokat. Összekötötésben volt a *Jogvédő Egyesülettel* és az orvosi rendelő intézettel. Megünnepelte II. Rákóczi Ferenc emlékét és március 15-ét. Alakított egy gyorsíró-kört. Könyvtárában 5649 mű van 3975 kötetben, amelyekből 1600 egyén 1452 szépirodalmi és 364 tudományos művet olvasott. *Tagjainak száma: 564. Bevétele: 19.794 K 37 f. Kiadása: 18.201 K 74 f. Maradvány: 1592 K 63 f. Vagyona: 15.243 K 79 f.*

6. Hivatalos jellegű munkás továbbképző intézmények.

A Szabad Lyceum, az Erzsébet Népakadémia és az Uránia az utóbbi esztendőben egyre nagyobb súlyt vetnek az iparosifjúság és a városi munkásság továbbképzésére. De e három intézmény kiválóan becses társadalmi tevékenységének van úgynevezett hivatalos szervezetű háttere is. E háttér ismertetése nélkül hiányos lenne az a kép, amelyet az iskolán kívül eső oktatásnak arról a részéről szándékozunk megrajzolni, amelyiknek különösebb célja a hazai iparosifjúság és a városi munkáselem értelmi és erkölcsi szintájának a továbbképzés segítségével való emelése.

Első helyen érdemel említést e tekintetben az ipari munkások vasárnapi képzésére a vasárnapi munkaszünetről szóló 1891. évi XIII. t.-c. nyomán szervezett országos bizottság működése. E bizottság feladata odahatni, hogy lehetően országsszerte gondoskodjanak arról, hogy az iparos munkásság a törvénnyel biztosított munkaszünet napjait célszerűen, erkölcsé nemesítésére és ismeretei gyarapítására használja fel. E célra a bizottság gondoskodik egyes, vagy sorozatos előadások tartásáról, a szakképzettség és az általános műveltség emelését célzó szakgyűjtemények, múzeumok, képtárak szakértő kalauzolás mellett való csoportos megtekintéséről.

A munkásoknak tartott e vásár- és ünnepnap előadások általában két időszakra oszlanak: őszi és téli időszakra. Az első időszak előadásai október, november és december hónapokban tartatnak meg, a második időszaki pedig januárban, februárban és márciusban. Az előadások tárgyai rendszeren a magyar irodalom és történelem, a földrajz, a természettudományok, a nemzetgazdaságtan, az egészség-tan és végül az alkotmánytan és a jogi ismeretek köréből vétetnek. Ez előadásokat kiegészítik a különféle múzeumokban tartott szakszerű magyarázatos fejtegetéssel kapcsolatos látogatások is. Az 1904/5. tanévben ez országos bizottság a főváros különböző részeiben és munkásegyesületeiben 176 előadást tartatott, amelyen 37,801, majdnem kizárólag iparos és munkás hallgató vett részt. Tíz vasárnap tartottak magyarázatos előadást a Nemzeti Múzeumban 510 és ugyancsak tízet az Iparművészeti Múzeumban 2975 munkás részvételével. A Technológiai Iparmúzeumban csak négy előadás volt, de azon 1069 hallgató vett részt.

Az országos bizottság működése nem szorítkozott csupán a fővárosra. A vidéki, de nagyobb ipari jelentőségű városokban, névszerint Aradon, Diósgyőrön, Kolozsvárt, Marosvásárhelyen, Máramaros-Szigeten, Resicabányán, Szegeden, Temesvárt, Székelyudvarhelyen az 1904-5. tanévben összesen 149 előadást tartottak, amelyen 48.228-an vettek részt. A bizottság, hogy ez előadások sorsát biztosítsa, némely városban helyi bizottságokat szervezett, másutt pedig szövetkezett valamelyik helyi közművelődési egyesülettel. Így Aradon a Nemzeti

Szövetséggel, Marosvásárhelyt a Székely Társasággal, Temesváron pedig a Délvidéki Nemzeti Szövetséggel, amelynek könyvtárát is használta a hallgatóság. Némely helyeken ez előadásokat jelesebb költőink műveinek elszavalásával, más helyen, mint pl. Diósgyőrön ének- és zenedarabokkal is igyekeztek élénkebbé és vonzóbbá tenni.

Második ilyen, bár kevesebb hatással működő szervezete az iparosok és munkások iskolán kívül eső oktatásának az iparossegédek továbbképző tanfolyama. E tanfolyamokat a közoktatásügyi miniszter 1894 augusztus 28-án 35,527. számú rendeletével szabályozta. E szabályzat szerint e tanfolyamokba azokat az iparossegédeket veszik fel, kik az iparosinasiskolát sikeresen elvégezték. Célja e tanfolyamnak a fiatal iparosoknak alkalmat adni, hogy elsajátítsák azokat az elméleti és gyakorlati ismereteket, melyek előzetes feltételei annak, hogy a maga iparágát önállóan és értelmesen gyakorolhassa. A tanfolyam rendszerint egy évig szokott tartani; de akik továbbképzésük érdekében hosszabb ideig akarnak maradni, megtehetik.

A tanfolyam kezdődik októberben és tart a következő év március havának végéig. Az oktatás hétköznapokon az esti, vasár- és ünnepnapokon pedig a délelőtti órákban történik. A tanfolyamot rendszeren végzett fiatal iparosok az igazgatótól és a tanároktól aláírt bizonyítványt kapnak. E tanfolyam tárgyai a következők: magyar irálytan, gyakorlati számtan és mértan, egyszerű kereskedelmi és műhelyi könyvvitel, ábrázoló mértan, szabadkézi- és szakrajz. E rendes tárgyakon kívül a jelentkező tanulók mestersége, képzettsége és kívánságához képest még felvehetők: a természettan, természetrajz, vegytan és technológia is. Ilyen továbbképző tanfolyam az egész országban csak tizenhárom volt.

7. Társadalmi jellegű továbbképző szervezetek.

De a városi iparosok és munkások körében van az iskolán kívül eső oktatásnak két igen jelentékeny társadalmi szervezete is.

Egyik a katolikus körökben és a katolikus legényegyesületekben találja meg konkrét kifejeződését. Körülbelül hetvenkét katolikus legényegyesület van, amelyek közül némelyiknek saját háza is van. Ez egyesületekben nemcsak egyes és sorozatos felolvasásokat, hanem valóságos szakkurzusokat is tartanak. Nagy gondot fordítanak arra is, hogy tagjaikat műkedvelő színi előadásokkal, táncmulatságokkal, társas szórakozásokban is részesítsék. Az ilyen mulatságokból befolyó jövedelmet aztán pénzalapjaik növelésére fordítják. De nemcsak felolvasásokat, szaktanfolyamokat, olcsóbb társas mulatságot, nemesebb szórakozást, lapokat, könyveket, színpadot, tekepályát, biliárdasztalt stb. bocsátanak tagjaik rendelkezésére, hanem más realisabb természetű támogatásban is részesítik tagjaikat. Így, ha

egy legényegyesületi tag útra megy és utazása közben legényegyesületi tagságát igazolván, jelentkezik az idegen városban a helyi katolikus legényegyesületnél, három napig ellátják szállással és étellemezzel is. A katolikus legényegyesület igazán nemzetközi szervezet. Tagjainak ugyanezen jótéteményeket adja, ha külföldre is mennek. Megalapítója mintegy hatvan évvel ezelőtt a német *Kolping* volt. Nálunk első és legnagyobb hatású apostola dr. *Szabóky* Adolf.

A második s ennél hatalmasabb társadalmi szervezetet alkotják az *ipari és gyári munkások önképző és szakegyesületei*. Egy szóval, a szakszervezetek, melynek az ország minden városában, sőt nagyobb községeiben is vannak. Egy részük magát nemzetinek és hazafiasnak mondja. A másik részben, a nagyobbikban, a folyton terjedőben a nemzetközi szocializmus az uralkodó szellemi irányzat. Ezek az önképző- és szakegyesületek feltékenyen elzárkóznak minden olyan közművelődési irányzattól, amely kívülről, a polgári társadalom részéről igyekezik rájuk hatni. Hogy az iskolán kívül eső oktatás e szervezetekben milyen irányzatú és milyen szellemű, azt e tanulmányunk egy külön fejezete fogja tárgyalni.

8. A földművelő falusi nép továbbképzését szolgáló intézmények.

Abban a nagy időszakban, amelyik a felnőttek oktatásának beszüntetésétől (1874) a XIX. század végéig terjed, az iskolán kívül eső oktatás a falusi földművelő magyar nép továbbképzésével egyáltalán alig törődött. Csak a korszak végével történik az elmulasztottak pótlására valami, és pedig kettős irányban.

Az egyik irány felekezeti jellegű és összefügg a katolikus körök szervezésével. Mikor 1892-ben a *Budapesti Országos Központi Katolikus Kör* megalakult, alig volt az országban 30-40 katolikus kör. Az *Országos Középponti Katolikus Kör* érdeme, hogy jóformán tíz év sem telt el s ebben az országban több mint ezer katolikus kör szerveződött. Ezekben a körökben nemcsak felolvasásokat, hanem szabad előadásokat is tartanak. Faluhelyeken az előadásokat és felolvasásokat az pótolja, hogy a körbe megrendelt katolikus szellemű lapok cikkeit, a pap, a káplán vagy a tanító felolvassa és a hallgatóságnak megmagyarázza. Munkába vette ez a mozgalom faluhelyeken katolikus földműves ifjúsági egyesületek alapítását is.

A második irányzat, amely a falusi földművelő népet is igyekezik bevonni e nagy társadalmi munkásság körébe, nem felekezeti célzatú. A földművelésügyi kormány kezdeményezésére indultak meg a kilencvenes évek második felében a magyar falusi nép körében a népszerű gazdasági felolvasások. Ez intézmény célja, mint a rávonatkozó első miniszteri jelentés mondja, a szükséges mezőgazdasági szakismereteknek a nép között való elterjesztése.

E népszerű gazdasági felolvasásokat a földművelésügyi kormány a megyei

gazdasági egyesületek segítségével és aktív közreműködésével rendeztet. 1896-ban húsz megyében voltak ilyen előadások, amelyeket 34.000-en hallgattak. A következő 1897. évben már 39 megyében tartottak ilyen előadásokat közel 100.000 falusi gazdaember részvételével. 1904-5-ben 55 vármegyében 960 községben 2593 előadást tartottak 172.724 hallgató számára. Az egyes községekben a helyi viszonyoknak megfelelően vagy egyes előadást tartanak úgynevezett vándortanárok olyan speciális mezőgazdasági ágakra vonatkozóan, mint a tejgazdaság, szőlőtermelés, méhészet, gyümölcsészet, len-komlótermelés, vagy pedig 5-10 előadásból álló sorozatot, alkalmazkodva a földműves nép helyi viszonyaihoz és egyszerűbb értelmi képzettségéhez többnyire helyi vonatkozású mezőgazdasági kérdésekről. E szakelőadások kétségtelenül nagyban hozzájárulnak a mezőgazdasági szakismereteknek a nép között való elterjedéséhez. Jótékony hatásuk is érezhető. De tisztán szakszerű dolgok alkotván ez előadások tárgyát, nem elégitik ki a népnek más irányú, általánosabb természetű szellemi szükségleteit. Mert nagyon téves az az elmélet, amelyik azt hirdeti, hogy a népnek csak olyan tanításra van szüksége, amely tisztán gyakorlati értékű és belevág mindennapi foglalkozása körébe. A népnek kielégítésre váró magasabb lelki: értelmi és érzelmi szükségletei éppen úgy meg vannak, mint a magasabb társadalmi osztályoknak. Téves lenne az a közoktatásügyi politika, amelyik nem vonná számításai körébe a népnek e kielégítésre vágyó és a köznapi dolgoknál magasabbra irányuló értelmi és érzelmi szükségleteit is.

9. Összefoglalás.

A híres német államtudományi író, *Stein* Lőrinc már a hatvanas évek közepén megjelent *Die Verwaltungslehre* című nagy művének hatodik kötetében az iskolán kívül eső oktatás érdekében folyó mozgalmakra vonatkozóan a következőket írta:

«Rendkívül figyelemre méltó dolog, ami napjainkban a társas egyesületekben történik. Majdnem mindenikben a társas szórakozási irányt a művelődési feladatok megoldására irányuló törekvés hatja át. Ezeket a társaséleti mozgalmakat mindinkább kiegészítik a különböző nyilvános felolvasások, amelyek a sok elhibázott kísérlet ellenére is, évről-évre fontosabb tényezői lesznek az általános műveltségnek. Ezek mostanáig esetlegesek és szervezetlenek voltak. Egész jelentőségük csak akkor fog kifejlődni, ha majd lehetséges lesz, hogy azokból a férfiakból, akik ilyen nyilvános előadásokat tartanak, olyan forma társadalmi osztály alakuljon ki, minőt a napisajtó alakított ki a hírlapírókból. Azaz, hogy a felolvasások tartása is kenyeretadó élethivatás legyen. Az az idő bizonyára elérkezik, amelyben a felolvasások és a könyvtárak összetartozó egészet fognak alkotni és a mindkettőjük csírájában rejlő folyamat egy nagy egészé fog kifej-

lődni. Minden község, minden helység, sőt minden egyesület is csak akkor fog a kor követelményeinek megfelelni, ha meglesz a maga könyvtára, ha meglesznek a maga felolvasásai, szóval, ha meg lesz a maga saját szellemi élete.»

Végig kísérvén 1874-től kezdve a jelen század elejéig a magyar társadalom ilyen irányú közművelődési törekvéseit, nyilvánvalóan láthatjuk, hogy a mi társadalmunk is ezen az úton haladt abban az irányban, hogy a magyar nemzeti állam egyúttal igazi kultúrállam is legyen.

Összes politikai és törvényhozó munkásságunk azonban egy más, bár ezzel rokon irányt látszott szolgálni. Azt, hogy a régi Magyarország átalakuljon modern jogállammá. Ez volt törvényhozásunk, államférfiaink és publicisztáink törekvéseinek célja. A jogállam gondolata, a modern állam eszméje abban az alakjában, amelyben nálunk a megvalósítás tárgyát alkotta, eredménye volt a német jogi és államtudományi, egyáltalán a tudományos politikai gondolkodásnak. Politikusaink és publicisztáink, beleélvén magokat e gondolkodásba, nem vették észre, hogy éppen németföldön van vele egyidejűleg egy másik áramlat is, amely nem elégszik meg a jogállam gondolatával, hanem ezt a jogállamot igazi kultúrállammá akarja átalakítani. Egy olyan áramlat, amelyik azt hirdeti, hogy az állam még nem felel meg rendeltetésének azzal, ha a jogegyenlőség és az igazság elveinek megfelelően rendezi be közigazgatását és jogszolgáltatását. Ha rendezi a különféle érdekeknek tiszteletben tartásával a gazdasági tevékenység egész körét. Ha szabatosan megállapítja az egyes politikai, társadalmi, gazdasági szervezetek egymáshoz való viszonyát. Ha uralkodóvá teszi a jogelvét az állam polgárainak minden életviszonyában. Az államnak kötelessége nemcsak jogállamnak lenni, hanem át is kell alakulnia kultúrállammá.

A kultúrállamnak ez a fogalma mutatkozik abban a jelenségben is, amelyet Stein Lőrinc fennebb idézett szavaival konstatál. És ez abban áll, hogy az állam tegye lehetővé, hogy a tudomány igazságai egy széleskörű és mélyreható közműveltség útján az állam polgárai között annyira elterjedjenek, hogy életök cselekvéseinek olyan erkölcsi szabályozói legyenek, minővé lett a jog elve a jogállamban. Mert csak egy ilyen mélyreható és széleskörű közműveltség biztosíthatja csupán, hogy a jogegyenlőség ne pusztán politikai formula legyen a tömeg megnyugtására, hanem élő valóság. A társadalmi és gazdasági egyenlőtlenséget semmiféle tüntetheti el annyira, mint éppen a műveltség, amelynek alapján épülhet fel csupán a jövő kultúrállama. Az anyagi javakat mindaddig, míg a magán tulajdon sérthetlensége egyik alapja a társadalmi és jogrendnek, közösökké tenni nem lehet. A szellemi és erkölcsi javak ellenben igen is lehetnek a kollektív birtoklás tárgyai. Ha mindnyájan nemcsak lehetünk, hanem egyformán eredményeseknek és becsületeseknek is kell lennünk, miért ne lehetnénk egyforma részesei is a műveltségnek? Aki szétosztja a maga tudását a nép között, nem lesz

szegényebb, mint az, aki szétosztaná a maga anyagi javait. Ellenkezően, gazdagabb lesz erkölcsileg.

Ez a szellemi irányzat Németországból középiskolai tanáraink és értelmiségünk más irodalmilag és tudományosan képzett tagjainak közvetítésével hozzánk is eljött. Megteremtette itt azt a tiszteletreméltó közművelődési munkásságot, amelynek az előbbieken ismertetett társadalmi szervezetek voltak színhelyei és eszközei. Az a gondolat, hogy a magyar államnak nemcsak jogállamnak, hanem igazán kultúrállamnak is kell lennie, volt a legtöbbször öntudatlanul ható vezető gondolata e munkásságnak. Hogy nem tudott olyan hatalmassá fejlődni, mint Németországban, annak oka első sorban az, hogy a magyarság, amelyre hatni akart, nem volt úgy társadalmi munkára nevelve, mint a németiség. Ez volt az oka, hogy nem tudott időfolytán egy nagyobb egységes szervezetben kialakulni. Nem volt a sokféle ágazó munkásságnak egy közös érintkező pontja. A helyi és egyéni szempontok és néha talán érdekek is igen gyakran fölébe kerültek az általánosnak, az egész nemzeti élet körére kiható gondolatnak. A különféle törekvések és szervezetek nem alakulhattak egy nagy egészé.

Központosított államokban – amint ezt Franciaország példája is mutatja - a közművelődési és társadalmi törekvések sem alakulhatnak egységes szervezetű munkássággá, ha az állam a meglévő, vagy jelentkező egységre törekvést nem támogatja. Hogy nálunk ebben az irányban az államnak még nagyobb szerepe van, mint Franciaországban, senkisémit vitathatja el. Éppen azért, egészen világos is, hogy ezzel a mozgalommal szemben mi a legelső és legfőbb kormányzati teendő?

Közreműködni abban, hogy a meglévő, vagy jelentkező egységre törekvés e mozgalmakban diadalmaskodhassék. Támogatni erkölcsileg és anyagilag is, hogy e társadalmi munkásság folyamatban levő egységre törekvése alkalmas formában mentől hamarabb valóra válhasson. A társadalmi munkásságot hasznosítani kell az állam céljaira, de nem szabad spontaneitásától megfosztani. A meglévő szervezetek erősebbjeiből kell egy olyan középpontot teremteni, amely az állam erkölcsi és anyagi segítségével alkalmas lesz ez átalakulás végrehajtására és az egész nagy közművelődési munkásság egységes szervezésére s annak alapján sikeres tovább folytatására.

III.

University Extension.

1. Erkölcsi, társadalmi és gazdasági áramlatok a magyar nép körében 1874-től 1891-ig.

Az előbbi részben adatokkal és az ez irányú munkásság eddigi fejlődésének pragmatikus előadásával bizonyítottam be, hogy abban a hosszú időszakban, amelyik a felnőttek oktatásának beszüntetésétől (1874) a XIX. század végéig terjed, az iskolán kívül eső oktatás a munkásnép, különösen pedig a falusi földművelő magyar nép tovább képzésével alig törődött. Csak a korszak végével - 1895 után - kezd valamit tenni az elmulasztottak pótlására. Előbb a városi munkáselem s azután a falusi földművelő magyar népre vonatkozóan is.

Hogy a társadalom és lassanként a kormányzat érdeklődése e szélesebb néprétegekre irányult, oka abban keresendő, hogy a szociális kérdés nálunk is nagyobb követelésekkel kezdett homloktérbe nyomulni, sőt bizonyos fokig az állam és a társadalom békéjét állandóan fenyegető veszedelem alakjában is jelentkezett. Ennek következtében a törvényhozásnak szociális törvényalkotásokkal is kellett foglalkoznia. Első ilyen fontosabb szociális törvényalkotás a vasárnapi munkaszünetről szóló 1891. évi XIII. törvénycikk volt, amelyben először foglaltatik intézkedés abban az irányban, hogy az iskolán kívül eső oktatás jótéményei lehetőleg országosan biztosíttassanak az iparos és városi munkáselem részére.

A szociáldemokrata irányzat Budapesten és egy két nagyobb iparú vidéki városban már a hetvenes évek elején fellépett. Az Ausztriából, főleg pedig a Németországból bevándorolt német munkások voltak első apostolai és hívei. Vezetőik és sajtójuk ekkor német volt. Miután német nyelven nem lehetett hatni a folyton szaporodó magyar munkásokra, a szociáldemokráciának magyar napi irodalma is csakhamar megalakult, még pedig olyan irányban, amelyre, nem lévén külföldön mása, nálunk senkisésem gondolt. A magyar művelt társadalom az egész mozgalmat kicsinyelte. Olyan idegenből átültetett növénynek tartotta, amely el fog mentől hamarabb hervadni, miután a konzervatív gondolkozású földművelő magyar nép élete, a művelt társadalomban akkor általánosan

uralkodott felfogás szerint, nem alkalmas talaja a politikai, gazdasági vagy társadalmi szélsőségeknek.

Ebben a dogmában megnyugodva, senkisémet figyelte meg, hogy különösen az alföldi magyar nép lelkében ez időszakban minő gyors szellemi és erkölcsi átalakulást idéznek elő bizonyos vallás-erkölcsi, politikai, társadalmi és gazdasági tényezők. Az egyházak magok sem sokat törődtek azzal a szektárianizmussal: nazárenizmus és baptizmus, amely a hatvanas évek közepétől kezdve, különösen a protestáns vallású alföldi parasztság körében folyton növekedő, erős és mélyreható lelkiforrongásnak lett okozója. A néplélek, amelynek szellemi szükségletei kielégítésével a mívelt társadalom és a közoktatásügyi politika édeskeveset törődtek, maga igyekezett e szellemi szükségletei kielégítésének forrásait megtalálni és pedig ott, ahol közel voltak és önkényt kínálkoztak. E szekták tanításai olyanok voltak, mintha bizonyos célzatossággal szabták volna a míveltek által magára hagyott alföldi parasztság lelki egyéniségére. A benne levő erős kommunisztikus, állam- és társadalomellenes irányzat alkalmas előkészítője volt a szocialista felforgató törekvéseknek, amelyek Budapestről kiindulva, készültek megkezdeni hódító útjokat.

Az alföldi nagy parasztvárosokban a népélet a hetvenes évek kezdete óta a bennök élő kézművesek, iparosok, kigazdák és napszámosok gazdasági helyzetének megváltozása következtében gyorsan és radikálisan átalakult. De e változást erkölcsi tekintetben nem emelkedés, hanem sülyedés követte. Mindazok, kik az utolsó tiz esztendőben e városok szocial-ethikai vizsgálatával foglalkoztak, egyet-értének abban, hogy ezek a városok mai állapotukban a parasztság erkölcsi életének emelkedésére egyáltalán nem kedvezők.

Ez átalakulás gazdasági hatásainak következtében e nagy parasztvárosokban a földművelő munkásproletárok nagyon elszaporodtak. E munkások, ha a község területén nem kapnak munkát, tömegesen messze földre el szoktak menni munkát keresni. E folytonos vándorélet következtében bizonyos világ- és emberismeretre tesznek szert úgy, hogy intelligencia tekintetében messze felülmúlják a napszámos-parasztnek azt a típusát, amelyik a magyar társadalom átlagos műveltjeinek képzetében él. Ez a napszámos-elem aztán e megváltozott életmód következtében – mint Vadnay Andor írja az alföldi parasztszozgalmakról írott könyvének 54. lapján – «serdült korától kezdve tehetetlen öregségéig, idejének legnagyobb részét tömegben tölti el. A tömegben élés átalakító hatása föllépésén, modorán és lelkületén az első pillanatra észrevehető». Ez a tömeg aztán igazán hálás talaja a demagógiának. Annak a demagógiának, melynek politikai típusa *Sima* Ferenc, szocialista, helyesebben anarchista irányban való képviselője pedig *Várkonyi* volt.

E parasztvárosokban – mint azt *Szeberényi Lajos: A parasztsok helyzete Magyar-*

ország című tanulmányában kimutatta – a tönkrement kézművesekből, kisközségekből vagy az értelmesebb napszámosokból egy egészen új társadalmi osztály alakult ki: a gépészek, a gépkezelők és kazánfűtők osztálya. Ezek már az értelmesebb rétegekhez tartoznak és mint ilyenek, valóságos összekötő kapcsot alkotnak a városi szociáldemokrácia és a parasztság tömege között. Ezzel párhuzamosan fejlődött ki a paraszt szatócsok csoportja is. Azon paraszt szatócsoké, akik a kisközségek és iparosok soraiból kiválva, nem éppen siker nélkül foglalkoznak szatócsüzletükön kívül egyéb ügynökséggel is s akik egyúttal a szociáldemokrata elvek legbuzgóbb terjesztői is.

1891-ben a brüsszeli nemzetközi szocialista kongresszuson a budapesti szocialista párt küldöttje, beszámolójában a magyarországi agrárszocialista mozgalomról azt mondta, hogy a szociáldemokrata elvek meglepő gyorsasággal fognak az alföldi magyar parasztság körében elterjedni azért is, mert ennek a parasztságnak, különösen protestáns része az értelmiség olyan magas fokán áll, melyet lehetetlennek tart mindenki, aki e népet közelebbről nem ismeri. Ő maga is meg volt lépetve, mikor azt tapasztalta, hogy közöttök egyesek előtt Büchnernek, sőt még Darwinnak munkái sem ismeretlenek. 1885 nyarán, mikor még az alföldi agrárszocializmusról senkisé sem beszélt, magamnak volt alkalmam Bottonyán egy ilyen gépészszel és egy csizmadiával beszélgetni. A gépész Lassale irataiból, a csizmadia pedig az amerikai nemzetgazdának, Careynek könyvéből vett argumentumokkal harcoltak az én manchesterizmusom ellen, pedig a magyar nyelven kívül más nyelvet nem tudtak. De igenis olvastak mindent, ami magyar nyelven erre vonatkozóan eddig megjelent, sőt a csizmadia meg is mutatta nekem Carey művének Halász Imre-féle magyar átdolgozását.

Ez új irány nemcsak társadalmi és gazdasági tekintetben érdekelte az alföldi parasztságnak ez értelmesebb rétegeit, hanem valláserkölcsei, vagy mondjuk metafizikai irányban is mélyen megragadta. Mert hiszen a szociáldemokrácia minden egyház- és papgyűlölete mellett is nem pusztán politikai irányzat, hanem bizonyos tekintetben a tömegek lelkében a vallás helyét is el akarja foglalni. Vagyis, mint Peabody mondja: *Jézus és a szociális kérdés* című művében: «A szociáldemokrata program nemcsak nem közömbös a vallással szemben, hanem egyenesen pótolni is akarja egy olyan életfilozófiával, amelynek az emberek szenvedélyesen átadhatják magukat.»

Ez az életfilozófia a Büchner-féle materializmus. Az az új vallás, melynek evangéliuma a pártprogram, morálja a pártfegyelem és mennyországa a szociális állam. Az az új társadalmi rend, amelyben csak egyedül valósíthatja meg szerintök az ember igazi életcélját, a lehető legteljesebb földi boldogságot. Minden, ami ennél a materialis boldogságnál magasabbra tör, nem egyéb tartalmatlan ideológiánál. Sokkal többet ér, ha az új evangélium hívője, az elvtárs tudja, hogy

az a harc, amelyet neki most meg kell vívnia az uralkodó osztályokkal, azzal az eredménnyel fog végződni, hogy a mai társadalmi rend, amely okozója és alapja összes bűnei forrásának: a szegénységnek és a nyomornak – össze fog omlani és helyét elfoglalja a szociális állam, amelyben egyenjogú lesz mindenki; egyaránt vagyonos, egészséges és erkölcsös. Amelyben a világot nem a hatalmasok akarata, vagy az erősebb és gazdagabb osztályok érdekei fogják kormányozni, hanem a Marx-féle elmélet törvényei szerint átalakított és újrászervezett tudomány igazságai.

A materializmus e dogmái a tömegre csábító hatású életfilozófiává átalakultak, nagyon könnyen belekapcsolódtak a szellemi táplálék után vágyó nép lelkébe, amelyet évtizedekkel előbb ebben az irányban a vallásos szektarianizmus, a nazarénizmus és a baptizmus előkészített s amelyet az értelmiség és saját egyházai e tekintetben cserbenhagytak. Ez az oka, hogy a magyar Alföldön az agrárszocializmus először mindenütt ott vert gyökeret, ahol két-három évtized előtt a nazarénizmus és a baptizmus az elméletet ebben az irányban egy bizonyos fokig már előkészítette.

Ilyen előzmények után tört ki 1891-ben az első agrárius parasztlázadás Békés megyében. Jellemző, hogy a legelső kitörésnek, a békéscsabainak közvetlen oka, ha lehet e kifejezést használni, valóságosan közművelődési volt. A békéscsabai munkások azt gondolták, ha a békésmegyei nagyközségekben annyi a polgárság számára a negyvennyolcas olvasókör, ha az uraknak is megvan a magok kaszinója, miért ne lehetne meg nekik is a magok egyesületök, amelyben elolvashatnák lapjaikat, füzeteiket, könyveiket; meghányhatnák-vethetnék a magok dolgát, mint a polgárok és az urak az ország dolgait az olvasókörökben és a kaszinókban. Alapszabályokat alkottak és betérjesztették a fősolgabíróshoz. Miután az alapszabályok megerősítése sokáig késett, okát a fősolgabíróban keresték. Egy hetivásár alkalmával a piacon megrohanták, a földre teperték és véresre verték s azután a solgabírói hivatal megostromlására siettek.

3. A parasztszocializmus közművelődési indítékai.

Ez a véres mozgalom nemcsak a kormányt és a hatóságokat döbbsentette meg, de a magyar társadalom értelmiségét is. A sajtó, egyesek, egyesületek és tudományos társaságok egymással versenyezve kezdtek foglalkozni e mozgalom indítékainak felderítésével. A magyar tudományos akadémia nemzetgazdasági bizottságának tagjai közül *Gaal* Jenő országgyűlési képviselő vállalkozott e mozgalom okainak helyszínén való tanulmányozására. *Gaal* Jenő befejezván helyszíni kutatásait, 1891 október havában olvasta fel az Akadémiában *A\ alföldi munkásmozgalom*, című tanulmányát.

Gaal Jenő e tanulmányában e mozgalmak indítékait négy csoportba foglalta.

Egyik csoportja ez indítékoknak a nép folyton haladó felvilágosodásából, önérzetéből és öntudatosságából – tehát erkölcsi és értelmi motívumokból származik. Konstatálja azt is, hogy az értelmiség e tekintetben a néppel nem törődött, «mert senkisésem gondoskodott, hogy ne csak gyermekkorában nyerjen némi oktatást, hanem később is legyen olcsó, könnyen hozzáférhető olvasmánya hírlapok és röpiratok alakjában, mert csak így lehetne ellensúlyozni az olcsó és rossz irányú lapok hatását.» Egy szóval, a szocializmus egyik ellenszere: a nép helyes irányai-felvilágosítása az irodalom és a tanítás segítségével.

Még határozottabban kifejti e gondolatot *A munkáskérdés hazánkban* című, 1892 január havában megjelent tanulmányában. Ebben azt mondja, hogy a munkásokat a szocialista és az anarchista tanok hatásai alól csak úgy vonhatja el az intelligens társadalom, ha az irodalmi és élőszóbeli tanítás segítségével felvilágosítja, hogy minő szerep illeti meg őket a társadalomban s ennek folytán mi az, amire jogosan számíthatnak? A közgazdasági ismereteket világos és tetszetős formában kell velők közölni. «Ha az ily előadások kellő módon, idejekorán tartatnak az ifjú munkásoknak, mielőtt még a szocialisztikus mótely beléjük lett volna csepegtetve, azok valószínűen a védőoltás hatásával bírandanak rajok nézve. Ugyanezen előadások alkalmával lehet az ifjú munkásokban a nemzet minden osztályának összetartozandóságát is megmagyarázva, nemzeti érzéseit ápolni.» Ez a munkásság csak egy része annak a feladatnak, «amelyet a társadalom magasabb osztályainak az alsóbbakkal szemben teljesíteniük kell, ha velők békében akarnak élni».

Még részletesebben kifejti e gondolatot a *közgazdasági patriarchalizmusról* írott művében. «És napjainkban, midőn a munkásosztály értelmét a szocialisták már más irányban meghódították, a társadalmi béke híveinek a tevékenységét máshol, mint a munkások felfogásának átalakításával helyesen kezdeni nem lehet. Nem elég csupán anyagi helyzetüket javítani, mivel nincsen olyan kedvező állapot, melyben az ember elégedetlen és boldogtalan nem lehetne. Mindenekelőtt a munkás világnézetére és kedélyére kell hatni. Erkölcsi jellemének ápolása, hasznos dolgokra vonatkozó ismereteinek bővítése, az élet általa is megszereshető örömei iránt való érzék fejlesztése által lelki nyugalma és igazi jóléte érdekében nagyon sokat tehetnek a vagyonosabb társadalmi osztályok.»

Ennek, a lassanként nálunk is terjedő közgazdasági patriarkalizmusnak sugalmazója az a humánus szellemű újabb angol gazdaságtudományi irodalom volt, amely, szemben a klasszikus nemzetgazdasági írók rideg álláspontjával, különösen Carlyle társadalom-filozófiájának hatásaképpen azt kezdte tanítani, hogy a nemzetgazdaság főtárgya nem a termelés folyton tartó fokozása, hanem a fogyasztás, vagyis az emberi életnek fizikai, értelmi és esztétikai szempontból való legcél-szerűbb fenntartása.

Ez álláspont egyik elsőrangú képviselője a magyar nemzetgazdasági tudományos irodalomban *Földes* Béla egyetemi tanár volt. Ő figyelmeztette a magyar közvéleményt legelőször e tudományos álláspontnak azokra a szociálpolitikai konzekvenciáira, amelyek az iskolán kívül eső oktatással kapcsolatosak. Azokra a társadalmi törekvésekre, intézményekre és szellemi áramlatokra, amelyek Carlyle, Ruskin, Kingsley, Stuart János és mások irodalmi vagy személyes hatása következtében Angliában a közfelfogást az utolsó pár évtized alatt gyökeresen átalakították. Ő hívta fel először és nyomatékosabban a magyar társadalompolitikusok figyelmét erre «*Az angol egyetemek és munkásügy különös tekintettel a Toynbeehallra*» című, 1892-ben megjelent tanulmányában.

Saját nyilatkozata szerint nem akart megelégedni ez angol szocialpedagógiai törekvés akadémikus megismertetésével, hanem egy gazdag és bőkezű honfitársunk anyagi támogatásának megnyerésével intézményes megvalósítására is törekedett. Nem sikerült, de eszméi nem estek terméketlen talajra. Lassanként bekapcsolódva más hasonló irányú törekvésekbe, hatni kezdetek és egyre általánosabb meggyőződéssé váltak azok lelkében, akik vele együtt a magyar kultúrpolitika e körbe tartozó kérdéseivel foglalkoztak.

Kezdték tudósaink, tanáraink és kultúrpolitikusaink közül vele együtt mindig többen vallani, hogy «korunk társadalmi szelleméből következik az, hogy még a tudomány is csak akkor teljesíti feladatait, ha nem szűk körre szorítkozik, hanem a közösségben megtermékenyül, a mi csak úgy lehetséges, hogy ha a társadalom minden rétegeire kiterjeszkedik. Mert csak a tudományos szellem terjesztése háríthatja el a társadalomtól a fenyegető veszélyeket, mert a társadalmi jelenségek részrehajlatlan hűvös vizsgálatához vezet és mert a tudomány igazságai előtt előbb-utóbb mindenki meghajol. A tudományos szellem terjesztésével igazán valóvá lesz Platon eszménye, hogy a tudomány ad irányt az állam vezetésében. Korunk legnagyobb feladata a társadalmi pedagógia. Sem politikai, sem gazdasági téren korunk nehéz problémáit meg nem oldhatjuk. A nevelésen kell kezdeni. Oly nemzedékeket kell nevelni, amelyek a változott felfogások emlőin táplálkozva, a társadalmat ésszerű alapokra képesek fektetni s amelyeknek összes gondolkozása, törekvése a társadalmi egyetemlegesség eszményével összhangzatban van. Amely azt vallja, amit Sokra tes tanított, hogy a tudás jóvá tesz, mert nincs ember, ki tudva és belátva, képes lenne rosszat tenni».

Földes Bélával egy időben *Bernáth* Istvánban akadt nálunk egy másik hirdetője, annak a gondolatnak, hogy korunk nagy gazdasági és társadalmi bajai nem oldhatók meg a tömeg erkölcsi és értelmi nevelése nélkül, mert a gazdasági életnek anyagi rugói mellett vannak egyenrangú erkölcsi faktorai is. Összes társadalmi és gazdasági bajainknak az a forrása, hogy a közgazdaságban eddig kizárólagosan uralkodó manchesterizmus ezeket az erkölcsi faktorokat az anyagiak

egyoldalú kultiválása mellett teljesen elhanyagolta. A tömegnyomor nem enyhíthető soha, ha a magasabb társadalmi osztályok egy nemesebb altruizmustól nem vezéreltetve, az erkölcsi szempontokat irányadóvá nem teszik a gazdasági életben is. Ruskin társadalmi filozófiájának szellemét igyekszik magyar földön elterjeszteni, csak hogy nem eszthetikus, mint amaz, hanem moralista. Ezért nem szenvedélyes újtó, mint Ruskin, hanem inkább konzervatív. Nem az objektív tudományos igazságok tanítás útján való elterjedésétől várja a társadalmi reformot, mint Földes, hanem a vallás-erkölcsi alapon álló társadalmi nevelő munkásságtól. Az ipari és gyári termelésben megnyilatkozó gazdasági élettől szeme a falusi élet felé fordul és ennek következtében az iparos és gyári munkások helyzete kevésbé érdekli, mint a falusi földművelő parasztságé. Ezt a parasztságot akarja a falusi szövetkezetekkel egy nagy gazdasági tevékenységre ránevelni és egy nemesebb, egy erkölcsösebb életre az értelmiség és a birtokos osztály önzetlen közreműködésével. A gazdasági egyesülést nemcsak azért sürgeti, hogy a falusi nép anyagi érdekeinek hatásosabb védelmére tömörüljön, hanem mint eszközt az erkölcsi alapon álló társadalmi nevelésnek is. Ez egyesülés az ő felfogásában nemcsak anyagi erőforrás, hanem szellemi és erkölcsi is.

Az általa megindított mozgalom eredménye, hogy a földművelésügyi kormány az iskolán kívül eső oktatásnak nagy hatású szerveit teremti meg a gazdasági néplapban, a népiratokban, a népkönyvtárakban és a vármegyei gazdasági egyesületek közreműködésével rendezett falusi gazdasági tanfolyamokban. Az általa megindított irodalmi és egyesületi mozgalmak hatásának tulajdonítható, hogy ma a szociális mozgalmakkal szemben nemcsak a hivatalos földművelésügyi politika, hanem a birtokosság nagy többsége is a megértés és a méltánylás álláspontjára helyezkedik és meg van arról győződve, hogy vele szemben nem lehet a nyers erőre támaszkodni, vagy szívtelen közömbösséget tanúsítani, hanem kézbe kell venni, igazságosan és emberszeretettel kezelni.

3. Az University Extension meghonosítására irányuló előzetes törekvések.

Ezek, a nálunk különböző forrásokból fakadó, de minden különbözőségük mellett is az Angolországban már ekkor hatalmas társadalmi akció tárgyává lett nagy szocialpedagógiai törekvések egységes alapjára visszavezethető mozgalmak előzték meg az 1896-ki millennáris kiállításon tartott IV-ik egyetem tanügyi kongresszust, amelynek napirendjén *Gaal Jenő* felolvasása alakjában nálunk még egy viszonylag csak nagyon szűk körben ismert angol szocialpedagógiai intézmény, az *University Extension* is ott szerepelt.

E felolvasásában *Gaal Jenő* annak a kongresszusnak tárgyalásai alapján, amelyet az angol *University Extension* és a vele kapcsolatos intézmények 1894-ben

Londonban tartottak, az egyetemes tanügyi kongresszus elé tárta ez intézmény egész szervezetét. Rámutatott, hogy nálunk is mennyire veszélyezteti a fokozódó munkafelosztás következtében mindinkább fejlődő individualizáció a nemzeti egységet és hogy e folyamat káros hatásának megakadályozására éppen a fejlődő magyar demokrácia érdekében mennyire szükséges lenne egy olyan szervezetét alkotni meg az iskolán kívül eső oktatásnak, mint az angol *University Extension*, amely ma nemcsak lényeges alkotórésze az angol egyetemi oktatásnak, hanem kiválóan alkalmas arra is, hogy az egyes társadalmi osztályok műveltségének emelésével az angolságot, bárhol él a föld kerekén, egymáshoz közelebb hozza.

Ez egységes nemzeti szellemnek és közös világfelfogásnak megteremtése százszorosan fontosabb nálunk, mint Angliában, mert tőle nemcsak politikai hegemoniánk, hanem egyenesen fennmaradásunk is függ. Ezt az egységes nemzeti szellemet és közös világfelfogást azonban csak az egyetemi oktatás általánosítása útján teremthetjük meg. Az egyetemi oktatás általánosításának nincs más módja, mint az angol *University Extension* magyar földre való átültetése. Ez intézmény nemcsak a nemzetre lenne hasznos, hanem egyetemeinkre is, mert megadná nekik a nemzeti misszió óriás tekintélyét, amely minden kiváltságnál jobban kitüntetné őket és közelebb hozni a nemzet szívéhez, melynek meleg életműködése nem engedné meg, hogy azokban a nemzettel érző tudományosság lüktetése valaha ellankadjon.

Hogy miképen, minő eszközökkel és minő szervezettel gondolja hozzánk átültethetőnek ezt az angol *University Extension*-t, a következőkbe foglaltan adja elő:

A budapesti egyetem és műegyetem tanácsai által választandó tagokból álló középponti közeget kellene alkotni, amelybe minden vidéki centrum egy-egy tagot küldene ki. E középpont volna hivatva vezetni az egész mozgalmat, gondoskodni az előadók képzéséről és az intézmény pénzeit kezelni. Ugyanez létesítené a vidéki középpontokat is, amelyekkel állandó összeköttetésben lenne s működésük felett gyakorolná a felügyeletet. Ily vidéki középpontokat mindenütt kellene alakítani, ahol főiskola, felső szakiskola, kiváló tudományos testületek vannak, vagy ahol a helyhatóság buzgón és áldozatkészen karolná fel azt. Az egyetemi szellemet az országos, a helyi viszonyok követelményeit pedig a vidéki középpontok képviselnék.

Az országos középpont magja legfőleg 24 tagból állana és a kültagokkal együtt választaná az ügyek állandó intézésével megbízandó és kellően dotált végrehajtóbizottságot. Az előadások mindazon tárgyakra kiterjednének, melyek iránt valamely vidéken a közönség érdeklődik s amelyek a helybeli vagy mozgó gyűjtemények segítségével ott célszerűen megtarthatók lennének. Az országos

középpont a felügyeletet akár tagjainak kiküldése, akár külön, e célra alkalmazott közegek által gyakorolná.

Az előadókat mind a főváros, mind a vidéki fő- és felső szakiskolákon megfelelően javadalmazandó szemináriumokban a szaktanárok a buzgóbb és törekvőbb hallgatók közül képeznék ki. Ezenkívül a középpont a kellően szabályozandó próbaelőadások útján másokat is képesíthetne az előadói tisztre. Tüzetesen megállapítandók lennének a különféle célú és tartalmú tanfolyamok és a vizsgálatok módozatai. Az előadók nálunk is, mint Angliában tiszteletdíjban lennének részesítendőek. A helyhatóságok a tantermeket adhatnák elsősorban. A vagyonosabb városok, megyék, testületek, vagy egyesek alapítványokat tehetnének. Az előadások nem lennének ingyenesek. Az állam sem vonhatja ki magát e mozgalom támogatásából, de ennek jogcímén nem szabadna úgy ránehezednie, hogy társadalmi jellege elvesszen.

Az anyagiakon kívül az államnak e mozgalmat nálunk egész tekintélyével és erkölcsi befolyásával is elő kell majd segítenie. Az állam az előadók, vizsgáló és felügyelőbiztosok szabad utaztatásán és az országos középpont, valamint a szemináriumok megfelelő javadalmazásán kívül szabály szerint az illető közönség áldozatkészségének arányában járulhatna a költségekhez. Hol azonban magasabb tekintetek, például a szegény vidékek, szegény, de jeles tehetségű tanulók felkarolása kívánatosná tennék, ott kivételesen bőkezűbb is lehetne. Az előadások hatásának fokozása céljából kisebb, tömör kézikönyvek is lennének írandók, amelyek az előadást követő beszélgetéssel, írásbeli munkálkodással együtt a tanítás sikerét nagyban előmozdítanák.

Mondja ki tehát ezek alapján a kongresszus, hogy

1. az egyetemi oktatás célszerűen szervezendő kiterjesztését az angol *University Extension* mintájára mindenhová, ahol érzék, érdeklődés és áldozatkészség nyilvánul, nagyon szükségesnek tartja;

2. elérkezettnek véli az időt, hogy annak meghonosítására hazánkban komoly lépés tétessék;

3. c végből saját kebeléből bizottságot küld ki, melynek feladata az lesz, hogy a mozgalmat megindítsa, nevezetesen a budapesti tudományos egyetem és műegyetem tanácsát megnyerje annak, hogy a közoktatásügyi minisztériumnál útját egyengesse és az egész országban minden erre alkalmas ponton annak eszméje iránt érdeklődést keltsen és működését szakadatlanul folytassa, míg csak az országos középpont megalakulásával az egész ügy intézését annak gondjára nem fogja bízhatni.

A kongresszus Gaal Jenő előadásának ez indítványát elfogadta és az ügy előkészítésére a javaslatba hozott bizottságot kiküldötte.

Az 1896. egyetemes tanügyi kongresszus napirendjén még szerepelt egy második előadás is, amely a Gaal Jenőével sok tekintetben rokon volt. *Lechner* Károly kolozsvári egyetemi tanár felolvasása *az egyetem szerepéről a nemzeti kultúrában*. Nem ismerteti az angol *University Extension-féle* mozgalmat és nem is javasolja annak hazánkba való átültetését, de rámutat az egyetemnek arra a kötelességére, hogy ne csak tudomány művelő, hanem a szó igazi értelmében vett nemzet művelő intézménynek is kell lennie. Lechner e felolvasása nyilvánvalóan jelzi, hogy az iskolán kívül eső oktatás fejlődése milyen irányban indult meg, annak különösen felsőbb fokozatában.

További lépést jelez e törekvések fejlődésében *Berzeviczy* Albert beszéde, melyet az 1897. évi április 4-iki Szabad Lyceum közgyűlésén, *«az iskolán kívül eső ismeretterjesztés eszközeiről»* mondott. E beszédében a nemzeti művelődés elengedhetetlen feltételének mondja, hogy az iskolán kívül eső oktatás az egész magyar társadalom munkásságának tárgya legyen. «Ha nemcsak minden tanár és tanító, de minden egyén, a lelkész és a földbirtokos a maga falujában, a gyáros a maga gyárában, a kereskedő a maga körében, a családfő a családjában abban a tudatban fog élni és működni, hogy neki is hivatása szaporítani azt a szellemi tőkét, amellyel nemzetünk bír. Ha a jobb módú és a művelt osztály szívesen fog leszállani a néphez, a szegény munkáshoz, hogy őt magához emelje s annak okulásához, boldogulásához valamivel hozzájáruljon; ha ekképen az ismeretterjesztésnek, a művelődésnek nemcsak a *Szabad Lyceum* körében, hanem az ország minden zugában apostolai támadnak, akkor fogjuk csak tudni teljes sikerrel megoldani azokat a feladatokat, amelyekről társadalmi jólétünk és nemzeti haladásunk oly nagy mértékben függ.»

Ilyen előzmények és ilyen közvetett vagy közvetetlen társadalmi, gazdasági és szocialpaedagogiai hatások következtében kezd a magyar értelmiség java részének gondolkozásában a múlt század utolsó évtizedének végefelé tért foglalni az a meggyőződés, hogy a nálunk is egyre fenyegetőbb alakban fellépő szociális kérdés csak egyedül az igazi humanitás szellemétől áthatott tudomány igazságai szerint oldható meg oly módon, ha a társadalom műveltebb és gazdagabb osztályai, megismerve az objektív tudomány nagy igazságait, egy nemesebb altruizmus álláspontjára emelkedve, vállalkozni fognak arra a társadalmi apostolatusra, amelynek célja a tömeget kivezetni az értelmi szegénység, az erkölcsi ridegség és az anyagi nyomornak abból a sötétségéből, amelyben magára hagyatva, tévelyeg s ahová nem világít egyéb be, mint egyedül a szélsőséges politikai, társadalmi és gazdasági törekvések bolygó tüze, az elkeseredés, a gyűlölet és a nyomor ingoványos talajának kipárolgásából keletkező mocsárláng.

De hát honnan jöttek hozzánk az ilyen irányú törekvések és az ilyen irányú törekvéseknek indítékai? Az általános európai művelődésnek minő hullámai

hozták hozzánk azokat az eszméket, amelyek a mi társadalmunkban is életrekelítették ezeket a törekvéseket?

4. Az University Extension keletkezése Angliában.

Az, amit ma a szociális kérdések összefoglaló elnevezése alatt értünk, sehosem lépett fel oly korán és olyan fenyegető alakban, mint Angliában. A XIX. század első felében az angol-skót földművelő parasztság, amely személyében és vagyonában már régóta szabaddá lett, majdnem teljesen megsemmisült. Írlandban az ír földművelő népség az angol földbirtokosokkal elkeseredett élet-halálharcot vívott, mely nem egyszer tört ki agrárius zavargásokban, sőt nyílt lázadásokban is. A városok lakossága ez időben megnövekedik. Óriási ipar fejlődik ki bennök, amely a munkáskezek sok százazreit kezdi foglalkoztatni. A nagy ipar, a gazdasági és társadalmi átalakulás hatásától proletárokká tett földművelő parasztokat ipari- és gyárimunkásokká változtatja át. De ilyenekké lesznek a városok kézműiparosai is, akik a gyáriparral folytatott verseny következtében eddigi független életmódjukat kénytelenek felcserélni a gyáripari munkás függő és alárendelt helyzetével. A vagyon, a pénz, egy szóval a gazdagság kezd az egyes tőkésék és gyárosok kezében éppen úgy csoportosulni, mint a földbirtok csoportosult a nagy földbirtokosok kezében. A tömegnyomor a néprétegek egyre szélesebb köreinek lesz jellemző tulajdonsága. A folyton szaporodó ipari proletariátus gyűlölködve tekint a gyárosokra és a tőkésre, kikben nem lát mást, mint kizsákmányolóit. Az időszakonként sűrűn ismétlődő bukások, vagy a túltermelés következtében előálló üzembeszünetések ezerével fosztják meg a munkásokat a keresettől, akiknek egy igen tekintélyes része elzúllik és erkölcsileg elvadul. A pauperizmus az angol élet szégyenfeltja lesz. A gyári munkásság elégedetlensége nő, s aztán munkásösszeesküvésekben, sőt lázadásokban tör ki. A szakadatlan gyűlölködés, az állandósult osztályharc az angol munkásságot erkölcsi tekintetben annyira lesüllyeszti, hogy az a vagyonosabb osztályok biztonságát állandóan fenyegetni látszik. Mindazok, akik ez időszakban az angol munkások helyzetéről nyilatkoztak, vagy írtak, megdöbbenő képet festenek arról.

Az angol munkástömegek e szomorú helyzete nem hagyta közömbösen Anglia művelt társadalmát. Nemcsak a művelt társadalom humanizmusa lépett érdekekben akcióba, hanem az anglikán egyház és a törvényhozás is. A kiinduló pontot ahhoz a törekvéshez, amely a szociális bajokat erkölcsi és szellemi eszközökkel, a míveltebb és vagyonosabb osztályok társadalmi apostolatusával akarja orvosolni, az egyház kebelében lezajlott puseyzmus szolgáltatta. *Pusey* oxfordi tanár irodalmi tevékenységének volt eredménye az anglikán papság körében az az irányzat, amelyik azt sürgette, hogy az egyház tevékenysége ne merüljön ki a

hittételek cikkelyeinek formai fenntartásában és sértetlen megőrzésében, hanem eszközlője és hirdetője legyen annak az igazi vallásosságnak, amely Krisztus példájának a követéséből áll. Annak a vallásosságnak, amely nem a gazdagok kiváltsága, hanem a szegények megváltása is a büntől és eszköze az élet nyomorúságai által okozott erkölcsi sülyedésből való kiemelkedésnek.

Ez a szellemi irányzat szüli Angliában azt a törekvést, amelyik azt sürgette, hogy az igazi kereszténység nagy elve, a szeretet érvényesüljön az emberi élet minden viszonylatában, még a gazdasági tevékenység mezején is. Ez a szellem ösztökelte társadalmi tevékenységre Ruskinnal egyetemben Kingsleyt is. Ez okozza, hogy az előbbi, a modern festők művészeti törekvéseinek magyarázója, a Velence köveit mély ihlettséggel szemlélő esztéta társadalmi újítónak, egy újabb és nemesebb közigazgatási irány apostolává legyen, hogy *Unto this Last* című dolgozatában kimondja, hogy a nemzetgazdaság végső célja nem a termelés fokozása, hanem a fogyasztás, t. i. az emberi életnek fizikai, értelmi és esztétikai szempontból való legcélszerűbb fenntartása. Mit ér a gazdagság, mit ér a nagy tőkék felhalmozása, ha az csak egyeseknek biztosít jólétet, de az egész társadalom életét semmivel sem teszi jobbá és szebbé. Mit érnek az egyre tökéletesedő gépek, ha nem az emberiség felszabadításának ügyét szolgálják, hanem csak előmozdítják a tőke rabszolgájává sülyedt proletariátus szaporodását, melyből a lélek nélkül való gépies munka fokozatosan kiöl minden nemesebb érzékenységet és megfosztja a munkálkodás természetes gyönyörűségének nemesítő hatásától?

Ez a szellemi irány tette a mívelt angol társadalom szociális munkásságában lassanként diadalmassá azt a felfogást, hogy nem lehet ideálja az emberi tevékenységnek, ha «mindent gyártunk, csak igazi embereket nem». Ha gyapotot fehéritünk, acélt edzünk, cukrot finomítunk, porcellánt égetünk, de hogy csak egyetlen szellemet is finomítsunk, reformáljunk és nemesebbé tegyünk, kívül esik a mi jövedelmezőségi számításainkon. Ez birta rá Kingsleyt, hogy 1854-ben Londonban megalapítsa a *Working Men s College*-t azzal a céllal, hogy azt a munkás embert, kinek feladata mindent gyártani, nemesebbé tegye, reformálja; szellemét átalakítsa és finomítsa. Az első intézetet, amelynek célja a munkásokat nem arra előkészíteni, hogyan gyárthassanak jobban mindent, hanem az általános ismeretek és műveltség segítségével őket jókká, nemesekké és finomakká tenni, mint a gazdagabb társadalmi osztályok fiait. Ez a szellem viszi be Kingsley iskolájába az angol tudományosság olyan nagyságait, mint Huxleyt, Tyndallt, hogy benne közreműködjenek a munkásosztály szellemének finomabbá tételében, erkölceinek reformjában és jellemének megnevesítésében.

Ez a megváltozott szellem, amely az egyetemekről indult ki, visszatért oda és kopogtatott annak kapuján, hogy bebocsátást követeljen mindazok számára, kiket onnan a maga merev konzervativizmussal kizárt, mert nem a hivatalos

anglikán egyház tagjai, vagy nem voltak elég gazdagok, hogy a college-ekben meg bírják fizetni azt az összeget, amelybe az ifjú gentleman eltartása kerül. Ezek a kapuk azonban lassan nyílnak fel. A cambridgei egyetem egyik tanára, *Stuart János* nem bírja bevárni az időt. Azt mondja: mi haszna lesz, ha meg is nyílnak az egyetem kapui, hisz a művelődésre szoruló, vagy vágyó tömeget úgy sem lehet az egyetemre hozni. De az egyetem oda mehet a tömeghez és taníthatja. Egy nőegyesület meghívásának engedve, 1867-ben éjszaki Anglia egyik vidéki városába utazik s ott megkezdí sorozatos előadásait arról, hogy miként kell tanítani?

Stuart János nem marad magában. Öt évi sürgetés és izgatás után (1872-ben) eszméjét a cambridgei egyetem magáévá teszi és szervezi az University Extensiont. Öt évvel később (1877-ben) Oxford is követi Cambridge példáját. A cambridgei egyetemtől megindított munkásság azonban nem maradt a két egyetem körében, hanem kiterjedt és sokoldalú társadalmi tevékenység tárgya is lett.

A nagyobb vidéki városok egymással versenyezve kérik az egyetemeket, hogy náluk is tartsanak ilyen sorozatos előadásokat, melyeknek költségeit hajlandók magokra vállalni. De nemcsak a városok, hanem még az egyes munkáskörök is felkérlik az egyetemeket ilyen sorozatos előadások rendezésére. A northumberlandi kerület közbányászainak kérésére már 1879-ben négy helyen tartanak ilyen sorozatos előadást a kerületben. A költségeket magok a munkások fedezik. Mikor 1883-ban a kedvezőtlen anyagi viszonyok miatt nem biztosíthatták a sorozatos előadásokat és a *Trade Union* sem adhatott segítséget, mert alapszabályai lehetlenné teszik, a northumberlandi bányászok az alapszabályok megváltoztatására hívják fel munkástársaikat: «Készen vagytok-e – kérdezik e tárgyban kiadott felhívásukban – nekünk segíteni abban, hogy azt az árkot, amely a társadalom egyes osztályait egymástól elválasztja – kitölthessük? – Akartok-e segítségünkre jöni, hogy magunktól elhárítsuk a tudatlanság vádját, amelyet oly gyakran emelnek a munkásság ellen? Vajjon nagy költőink, festőink, szobrászaink tanulmányozása csak is azon egyesek szabadalma maradjon-e, akik elég vagyonosak, jobb nevelésük megfizetésére?»

Az angol társadalom e nagy mértékű közreműködése teszi érthetővé, hogy az University Extension vidéki középontjai gyorsan elszaporodnak. A cambridgei egyetemnek 1873-ban még csak tíz ilyen vidéki középontja volt, 1890-ben már nyolcvanöt. Az Oxfordnak 1885-ben huszonkettő és tíz évvel később már száznegyvenhat. E munkásságban azonban a többi egyetemek is résztvesznek és pedig folyton szaporodó vidéki középontoktól támogatva.

Az eljárás átlagosan a következő: Az előadásokat rendező egyetemi bizottságok az előadások gondolatmenetét – tartalmát – kifejtő vázlatos programot (syllabust) nyomtatásban jó eleve megküldik az egyes vidéki középontoknak, hogy a jelentkező hallgatóknak kiossák. Az előadás után a tanár az előadottakat

megbeszéli a hallgatókkal és figyelmezteti azokra a könyvekre, amelyekben az előadás tárgyára vonatkozóan bővebb felvilágosításokat találhat. E célra az egyetemek valóságos vándorkönyvtárakat rendeztek be. Hetenként a hallgatók írásbeli dolgozatokat csinálnak, amelyeket a tanár átnéz, kijavít és kellő javítások kíséretében visszaad készítőjének. A sorozatos előadások végével az önkényt jelentkező vizsgálatot is tehet.

Ezek a sorozatos előadások idő folytán kibővültek újabb intézményekkel is. így az oxfordi egyetem 1888 óta nyári tanfolyamokat, *Summer meeting*-eket rendez, amely abban áll, hogy laboratóriumait, gyűjteményeit és könyvtárait néhány hétre továbbképzés végett azoknak rendelkezésére bocsátja, kik valamelyes sorozatos előadásnak már hallgatói voltak. A tanfolyamokra való felvételre írásbeli dolgozat készítésével pályáznak a jelöltek. A cambridgei egyetem pedig 1890-ben kimondta, hogy magában az egyetem középpontjában a természettudományokból és az irodalomból egy négy éves, összefüggő rendszeres és sorozatos kurzus tartására vállalkozik. Aki ezt a négy éves kurzust elvégezte és sikeres vizsgálatot tett, beiratkozhatik az egyetemre rendes hallgatónak és nem három év után – mint a többi rendes hallgatók – hanem már kettő után elnyerheti az egyetemi fokozatokat.

Az angol University Extension-féle intézmények 1894. londoni kongresszusa a cambridgei egyetem ez újítását magáévá tette és utánzásra méltó példának jelentette ki. 1896-ban Readingben – az oxfordi egyetemhez tartozó egyik telepen – fel is épült az első *University Extension College*. 1897-ben az ilyen college-ek hallgatói azt kérték a parlamenttől, hogy engedje meg nekik is az egyetemi hallgató nevezet használatát.

5. A Toynbeehall.

Az University Extension intézményével szemben azonban a munkások, akiknek művelődési érdekeit igyekezett első sorban szolgálni – a legtöbb városban, különösen Londonban – nem viseltettek oly bizalommal, mint a northumberlandi bányászok. Ruskinnak az a gondolata, hogy a művelt és gazdag emberek kötelessége a szegény munkásokat felkeresni és megnyerni az erkölcsi javulásnak és a művelődésnek, hogy a társadalmi apostolátus nélkül a társadalmi ellentétek el nem simíthatók, nem esett az angol egyetemek ifjúságában terméketlen talajra, annyival is inkább, mert *Green* oxfordi tanárban buzgó hirdetőre és *Toynbee* Arthurban igazi apostolra találtak.

Toynbee Arthur, az oxfordi egyetem graduáltja és a Baliol College tutora, Pusey-nek abból a tételéből indulva ki, hogy az igazi kereszténység nem abból áll, hogy Krisztus egyes tanításait igazaknak tartjuk, hanem abból, hogy cselekedeteinkkel és egész életünkkel az ő példáját kövessük, elhagyta Oxfordot és a munkás nép

közé ment, mint akárcsak az orosz nihilista egyetemi hallgatók, csakhogy egészen más szándékkal és célzattal. Letelepedett a hírhedt Whitechapelben és tanítani kezdte a népet. 1879-től 1883-ig állandóan közöttük tartózkodott. Tovább nem tehetette, mert a szakadatlanul tartó erőfeszítő munka amúgy is gyöngé egészségét teljesen aláásta és az alig harminc éves embert a sírba vitte. Öt éves munkásságában azonban nem állott elszigetelten egymagában. Fiatal barátai közül többen vettek részt munkájában s ezek halála után egy évvel megalapították emlékezetének megőrkítésére az úgynevezett Toynbeehallt.

A Toynbeehall tanári karát a bennlakó rezidensek alkotják, akik az egyetemek graduaitjai. Munkájokban kívülről bejáró segédek támogatják, kik többségükben az oxfordi egyetem hallgatói: «Ha az ember belép az odavezető utca forgalmából a Toynbeehall előcsarnokába – mondja a francia *Buisson* az angol iskolán kívül eső oktatás intézményeiről írott könyvében – nyugalom lepi meg az ember lelkét. Az épület repkénnyel benőtt falaival, gótikus előcsarnokával és kis harangtornyával valamely régi egyetemi kollégiumra emlékeztet. Tanulói mind londoni munkások az *East-End*-ből. Csak este jöhetnek, vagy szombat és vasárnap délután, de mindeniköknök duzzad a keble a tanulás vágyától. Esténként hét óra tájban kezdenek gyülekezni. Néha estély van valamelyik rezidens házában s a munkások elhozhatják barátaikat, anyjukat, testvéreiket, feleségüket és jegyesüket is. A fiatal emberek és leányok itt, a nélkül, hogy az utca kísértésének lennének kitéve, alkalmat találnak az egymással való megismerkedésre és a nemezebb társalkodásra».

Az udvar végén tágas terem van, amelyben megvárják a tanítás óráinak kezdetét. Ezt társalgó-teremnek is lehetne nevezni. Itt tartózkodik a titkár is, kinél meg lehet váltani a tanfolyamokra a belépő-jegyeket. Az intézetben van egy kikölsönzés céljaira szolgáló könyvtár is. Az előadások este nyolc órakor kezdődnek. Hetenként háromszor vannak az University Extension előadásai. Kedden hangversenyek, csütörtökön a vitatkozó estély, amelyen meg van engedve a dohányzás is. Szombaton a tudomány és a közélet kiválóságai tartanak sorozatos előadásokat. Evenként négy párhuzamos tanfolyamot tartanak az intézetben. E tanfolyamokon átlag 7-800 ember vesz részt. E tanfolyamok rendszeren három egymást követő éven át tartanak s minden év három trimeszterre oszlik. Az egyes tudományokból ilyen módon rendszeres ismeretekre tesznek szert a hallgatók.

Szervezve vannak a kiegészítő osztályok is, amelyek a főkollégiumokhoz csatlakoznak. Ha például a főkurzus a történelemnek valamelyik korszakát tárgyalja, a kiegészítő lecke tanítója megismerteti a növendékekkel az illető korszakra vonatkozó törvényeket, okleveleket, a kortársak emlékiratait és levelezéseit. Útmutatást ad, hogy bővebb ismeretek szerzésére milyen könyveket olvassanak. Ha az előadás tárgya irodalmi volt, a segéd felolvassa és megmagyarázza a szó-

ban levő író illető műveit. Ha az előadás természettudományi volt, akkor a kiegészítő előadás színhelye a laboratórium, hol a hallgatók a segéd vezetésével kísérleteket végeznek. Vannak azután külön kurzusok is korlátolt számú hallgatószámra bizonyos speciális szakban való alaposabb kiképzés céljából. A tanulóknak legalább tizenhat éveseknek kell lenniök és teljes elemi iskolát végzetteknek. A hiányosabb előkészültségűek számára vannak előkészítő osztályok is. Az intézet növendékei természettudományi kirándulásokat is tesznek. Tanítóik vezetésével meglátogatják a múzeumokat, képtárakat, kiállításokat is. Evenként körülbelül 2500 munkás hallgatja a Toynbeehall sorozatos előadását.

A Toynbeehall azonban nem áll egymagában. A hasonló szervezeteknek, az University Settlementeknek egész sora támogatja munkásságát London különböző pontjain. Ilyenek az Oxford House, a Mansfield House, a Ruskinhall, a Bermondsey Settlement, a Trinity Court, a Newman House, a Caius House, a Browninghall, a Mayfield House, a Southwark Ladies Settlement stb.

Hogy a munkások bizalmatlansága az University Extensionnal és különböző intézményével szemben végleg eloszlattassék, 1903-ban megalakult *Mansbrtdgc* kezdeményezésére a munkásokat művelő társaság, a *Worker s Educational Association*, amely mindenekelőtt arra törekedett, hogy magokat a munkásegységeket nyerve meg, első sorban pedig a valóságos munkás nagyhatalmasságot alkotó *Trade Umon-t*. Célját el is érte. Az összes munkásegységek csatlakoztak hozzá és most magok ez egyesületek küldik a munkásokat az University Extension és különböző intézményeinek tanfolyamaira.

6. Az University Extension Bécsben.

Így fejlődött ki Angliában az University Extension intézménye, a modern szociálpedagógiai törekvéseknek e kétségkívül leghatalmasabb alkotása. De nem maradt otthon. Világhódító körútjában 1893-ban a mi szomszédságunkba, Bécsbe is elérkezett. Ez év decemberében a bécsi egyetem 53 tanára, köztük 37 rendes, az egyetem tanácsához emlékiratot nyújtott be, amelyben azt kérték a tanácstól, hogy küldjön ki egy bizottságot, amely a Bécsben is meghonosítandó University Extension alapszabályait kidolgozná, még pedig olyan értelemben, hogy annak vezetését az egyetem vállalná magára, felhasználván az előadások tartására első sorban az egyetem magántanárait és hogy e cél megvalósítása érdekében kérjen az egyetem tanácsa a kormánytól hatezer forint segítséget.

Az egyetem tanácsa magáévá tette az emlékirat tartalmát s azt jóváhagyás végett felterjesztette a minisztériumhoz. *Gautsch* miniszter az egyetem felterjesztését elfogadta s a szervezendő University Extension céljaira 1895 október 7-én a kért hatezer forint állami segítséget kiutalványozta. A maga, illetőleg az osztrák

hivatalos közoktatásügyi politika álláspontját ez intézménnyel szemben 1897 január 4-én tartott parlamenti beszédében a következőképpen határozta meg:

«Midőn a főiskolai oktatás kiterjesztéséről szólok: ama továbbképzési törekvésre kívánok utalni, mely a társadalom más osztályában, nevezetesen a munkások osztályában érvényesül. Kívánám azonban, hogy megjegyzéseimet félre ne értsek. Én vagyok az utolsó, aki azt kívánja, hogy ez előadások, vagy bármilyen intézmények a felületes felvilágosultságot bevigyék a nép közé. De akkor, midőn a választói jog lényeges kitágítása által a népesség nagy körét a politikai életben való részvételre felhívjuk és e köröktől elvárjuk, hogy saját érdekeiket mértékkel és értelemmel képviseljék, ekkor nagyjelentőségűnek tűnik fel előttem, hogy a népiskola útján szerzett ismeretek ezen körökben megerősödjenek, mélység és terjedelem tekintetében növekedjenek . . . A kor ellentétei nagyok s azt hiszem, hogy éppen annál inkább kell az ellentétek kiengesztelése végett fáradozni, azért, hogy egyik a másikat megértse, vagy esetleg a meg nem értés miatt a másikat vakon ne gyűlölje. E célra bizonyára nem a legalárendeltebb értékű eszközök egyike a műveltség, ama valódi műveltség, amely az abban részesülőt az önálló ítélésre neveli, de egyúttal szerénnyé is teszi.»

Az egyetemi tanácsától szerkesztett s a kormánytól elfogadott alapszabályok rendelkezései szerint az University Extension intézménye Ausztriában teljesen az egyetem ügye. Más főiskolákkal való közös működés a terjeszkedés esetére tervbe van véve, de csak esetről-esetre történhetik meg. Az egyetem körében az ügyek intézése egy tizenegy tagú választmány kezében van. A választmány hat tagját az egyetemi tanács nevezi ki; ötöt pedig az egyes karok választanak. Mindenik egyet-egy, de a bölcsészeti kar kettőt. A választás három évre szól. A tagság tiszteletbeli és ingyenes. Az irodai ügyeket a rektori iroda, a pénzügyi dolgokat pedig a quaestura intézi. Az előadók egyetemi tanárok. A rendes tanárok nem részesülnek díjazásban, csupán a magántanárok és az adjunktusok. Az előadások három időszakra terjednek. Az első sorozat karácsonyig, a második február végéig, a harmadik pedig húsvétig. Mindenik sorozat számára külön programot kell kiadni. Az alapszabályok az előadások körét megszorítják, 'amennyiben kizárják a jelen politikai, vallásos és szociális küzdelmekkel kapcsolatban álló kérdéseket, vagyis minden olyant, amelynek tárgyalása agitációkra szolgálhatna alkalmul. Tehát éppen azokat a kérdéseket, amelyeknek objektív és tudományos megvilágosításától Angliában a szociális izgatások vadságának megszelídülését remélik.

7. Wlassics miniszter rendelete az University Extension érdekében és az egyetemek állásfoglalása.

Ez volt körülbelül képe az University Extensionra vonatkozó külföldi és hazai mozgalmaknak, mikor 1897-ben Wlassics Gyula akkori közoktatásügyi miniszter ez intézményt az egyetemek tanácsához küldött 69,798 számú ugyanez év november 14-én kelt leiratával a hivatalos magyar közoktatásügyi politika gondoskodása tárgyává tette.

E leiratában Wlassics közoktatásügyi miniszter, kiindulva abból a gondolatból, hogy nekünk is lépést kell tartanunk a nyugati nagy nemzetek közművelődési mozgalmával és hogy nálunk is megvannak azok a társadalmi és közművelődési szükségletek, amelyek külföldön, első sorban pedig Angliában, de közvetlen szomszédságunkban, Bécsben is életre keltették ez intézményt, kijelenti, hogy nálunk is szándékozik meghonosítani, még pedig úgy, hogy a fővezetés és a munkásság irányítása az egyetemek kezében maradjon. «Előadókul azonban - mondja e miniszteri leirat - megnyerendők volnának nemcsak a főiskolák, hanem egyéb fokozatos iskolák tanárai, sőt hazánk értelmiségének más foglalkozást gyakorló tagjai is, kik valamely szakban való kitűnő tudásuknál és vonzó előadói képességüknél fogva e feladatra kiválóan alkalmasoknak látszanak. »Ez új közművelődési intézménynek« tulajdonképeni működési tere – folytatja az idézett miniszteri leirat – nem a székesfőváros, hanem a vidék lenne, ahol a társadalmi élet vezető elemeinek bevonásával talán helyi érdekeltségek volnának alakítandók, amelyeknek hivatása az lenne, hogy a helyi körülmények szerint kívánatos előadási tárgyak megfelelő megválasztásában, valamint az érdeklődésnek felkeltésében és ébrentartásában működjenek közre.» Aztán befejezésül felhívta az egyetemek tanácsait, hogy az University Extension intézményének meghonosítására, működésének körére, módozataira és eszközeire vonatkozó véleményüket feleletül e leiratára mentől hamarabb fejtsék ki és hozzák tudomására.

A miniszter e rendeletéből két dolog tűnik ki határozottan:

Először az, hogy megvan ugyan győződve, hogy az egyetem vezető részvétele nélkül egy ilyen nagyobb szabású közművelődési és tudományos intézményt nálunk sikeresen fenntartani nem lehet. De viszont, egyetemeink kizárólagosan nem vállalhatják magokra, mert szervezetöknél fogva erre elegendő erővel és idővel nem rendelkeznek. Egyetemi tanáraink sokkal kevesebben vannak és kevesebb idejük is van, hogysen egy ilyen nagy közművelődési akciót egymagokban tarthassanak fenn és vezethessenek. Helyzetök egészen más, mint az angol egyetemi tanároké, akik szintén nem egymagokban tartják fenn hazájokban ez intézményt. Segítik őket az egyetemek ifjú graduáltjai, tutorai, fellow-i, gazdag és vizsgálatokkal, sőt tanulmányokkal is egyáltalán túlságosan meg nem terhelt

hallgatói. Ebből a munkásságból ki nem zárható, sőt benne oroszlánrész illeti meg a középiskolai tanárságot, amelynek ezen a téren már igen szép múltja van.

Másodsor kivethető e leiratból az is, hogy a minisztert nem a szociális kérdésekre való tekintet bírta elhatározására, hanem a kulturális decentralizáció nálunk gyakran emlegetett gondolata. Az University Extension intézményét nem azért akarja meghonosítani, hogy segítségével kísérletet tegyen a munkásosztály és a míveltebb társadalmi rétegek között levő érdek, érzelem és műveltségbeli ellentétek megszüntetésére, vagy enyhítésére, hanem azért, hogy segítségével a vidéki társadalmat művelődési tekintetben behálózza a kulturális alagszövetség olyan rendszerével, amely a székesfővárosban időfolytán fölhalmozódott közművelődési törekvéseket, eszméket, eszközöket és kincseket hivatva lesz az ország legtávolabbi részébe is elvinni és az egész magyarságot bevonni abba a kulturális tevékenységbe, a haladás abba az áramlatába, amelynek székhelye eddigelé majdnem kizárólagosan egyedül a székesfőváros volt.

A budapesti egyetem állásfoglalása e miniszteri leirattal szemben meglehetősen hűvös és tartózkodó volt:

A *hittudományi kar* teljesen a bécsi *Volksthümliche Universitätsvorträge* mintájára akarja szerveztetni az új intézményt. Előadásai köréből kizárni kíván minden, még ki nem forrott elméletet és minden olyan dolgot, amely bárminő vonatkozásban van a szociális kérdéssel.

A *jogi kar* terjedelmesebb felterjesztésében részletesen foglalkozik a hasonló angol és amerikai intézményekkel. Első sorban azért, hogy rámutasson az angol és magyar egyetemek között levő különbségekre, amelyek nyilvánvalóvá teszik, hogy a magyar egyetemek ebben az irányban aligha vállalkozhatnak arra, mit az angol egyetemek teljesítenek, hiszen eszközök, tantermek és szemináriumi helyiségek hiánya miatt saját szűkebb feladataikat sem igen oldhatják meg. «Bármily kívánatosnak is ismerjük el az angol University Extension-féle irányt – mondja a jogi kar emlékirata – éppen oly fájlalva kell karunkra nézve az *University Intension* eszközeinek hiányát konstatálnunk. Mindazonáltal a miniszter szándékát helyesli és a maga részéről annak megvalósításához körülbelől olyan szervezettel, mint a bécsi, kész hozzájárulni.

A *bölcsészet-tudományi kar* örömmel üdvözli a miniszter szándékát, de kötelességének tartja kijelenteni, hogy «az egyetemnek, mint legfelsőbb tanintézetnek első sorban az a rendeltetése és feladata, hogy a tudományokat legmagasabb színvonalon tanítsa és fejlessze s hogy másrészt az egyetemi tanár hivatása abban áll, miszerint tudományos tevékenységében érje el a tőle telhető legmagasabb színvonalat és lehetőleg kerülje mindazt, ami őt ebbeli munkálkodásától elvonná. Ámde, az ily mélyre menő tudományos tanítás és előadás csak olyanokra élvezhető és hasznos, kik az arra szükséges előképzettséggel bírnak s így az e fajta

oktatás az ú. n. nagy mívelt közönséggel szemben teljesen célt tévesztett volna. Ezért a bölcsészeti kar úgy vélekedik, hogy az University Extension, mint ilyen, nem egyeztethető meg az egyetemnek hivatásszerű működésével.» Ez intézmény különben is fölösleges, mert feladatait igen jól elvégezheti a Szabad Lyceum.

Az *orvostudományi kar* foglal el egyedül feltétlenül helyeslő álláspontot a tervezett intézménnyel szemben, miután «a szociális haladás és társadalmi élet kedvezőbbé alakításának, de a társadalmi ellentétek ellensúlyozásának is egyik hatalmas eszközét látják benne, mindenképpen pártolandónak ítélik és pedig nemcsak a társadalomra kiható, már jelzett kedvező hatása miatt, hanem azért is, mert a társadalmi érintkezésből az egyetemekre is nagy erkölcsi haszon származik. Az intézmény hallgatói bizonyos szellemi kapoccsal érzik magokat az egyetemhez fűzve s ezzel a tudomány középpontjának és a társadalomnak egymáshoz közeledése és együttműködése érhető el, ami nálunk, hol a tudományos munkásság iránt úgy sem nagy a megbecsülés, még szükségesebb, mint a külföldön.»

A karok véleményét kísérő rektori felterjesztés még inkább felismeri és méltányolja azt a nagy közművelődési hatást, amely eredménye lehet a jól szervezett University Extension tevékenységének. «A magasabb rendű ismereteknek, illetőleg a felsőbb oktatásnak lehető általánossá tétele fokozatosan fejleszteni fogja a nemzeti öntudatot is a tömegben s így elő fogja idézni a magyarság kulturális faj súlyban és faj értékben való emelkedését is. Ez a kulturális fajsúlyban és fajértékben való emelkedés olyan nemzeti irányzatot idéz elő az országban, amely a többi nemzetiségekre is vonzó és egységesítő hatást fog gyakorolni. Ennek következtében ez intézmény felkarolása megadja egyetemeinknek a *nemzeti misszió* óriás tekintélyét, amely minden kiváltságnál jobban kitünteti és közelebb viszi azokat a nemzet szívéhez és nem engedi meg, hogy az önálló, szigorúan fegyelmezett gondolkozásban és sajátos észjárásban megnyilatkozó nemzeti tudományosság érverése valaha ellakadjon.»

A *műegyetem* javaslata Gaal Jenő tollából származva, mindenben megegyezik az ő már ismertetett álláspontjával: Az egyetemek vezetése alá kell helyezni, de ez a vezetés csak közvetett lehet. Magok az egyetemek megállapodott szervezetök keretén belül nem foglalkozhatnak vele. Sokkal helyesebb, ha a főiskolák delegálnak olyan férfiakat, kik együtt, az egész mozgalmat vezetni hivatott főközeget, az igazgatóválasztmányt képeznék. Ok lennének hivatva az egész egyetemi külső oktatás tudományos komolyságát megóvni és azt az egész országban a rendelkezésükre álló állami, társadalmi és értelmiségi támogatás felhasználásával vezetni és fejleszteni. A két egyetemi középpontnak (Budapest és Kolozsvár) megfelelően helyes lenne két ilyen szabad egyetemi középpontot teremteni.

Eltételezve attól, hogy a fővezetést az egyetemeknek kívánja fenntartani, különösen két dologra helyez súlyt: α) Az előadások ciklusosak legyenek, syllabusok-

kal ellátva és az előadók díjazásban részesüljenek, β) A munkások számára elrendelt vasárnapi előadások az University Extensionnal szoros kapcsolatba hozassanak.

A *kolozsvári egyetem* nem siet a válasszal. Mielőtt felelne, kéri a minisztériumot, hogy tájékoztatásul küldje meg a bécsi University Extension alapszabályait s más egyéb rávonatkozó ismertető iratokat. A minisztérium megküldi. Az egyetem 1898 június havában terjeszti fel válaszáat, amelyben sokkal melegebben és nagyobb megértéssel fogadja a miniszter tervét, mint a budapesti egyetem s amelynek lényege a következőkbe vonható össze:

A *jogi kar* arra helyezi a fősúlyt, hogy az új intézmény egyetemi jellege szigorúan megóvassék. Ne csak a fővezetés bízassék az egyetemre, de szorosan az egyetemhez is kapcsoltsassék. A bécsi egyetem hasonló célú szabályzatát megfelelő változtatásokkal elfogadásra ajánlja, kiemelve, hogy működését csak rendszeres és ciklusos előadásokra kívánja szorítani. Az előadóknak tiszteletdíj adandó és az előadások nem lehetnek ingyenesek. Mindenekelőtt azt kellene megállapítani, hogy lesz-e elég előadásra vállalkozó egyetemi tanár?

Az *orvostudományi kar* a legnagyobb készséggel ajánlja fel szolgálatát. A szervezést illetően legcélszerűbbnek tartaná, ha a vezető bizottság tisztán csak a főiskolák tanáraiból alakulna meg, de a szükséghez képest a főiskolákon kívül álló egyének is bevonhatók lennének. Ugyanez áll az előadókra nézve is, de szükséges, hogy a kiválogatás joga az egyetemet illesse. Mintául elfogadható a bécsi szabályzat.

A *menyiség- és természettudományi kar* kijelenti, hogy tagjai az University Extension céljait az *Erdélyi Museum* orvos-természettudományi szakosztályaiban tartott előadásaikkal eddig is szolgálták és ezután is fogják szolgálni, de nagy elfoglaltságuk miatt többre nem vállalkozhatnak s így az University Extension tárgyában külön javaslatot nem tesznek.

A *bölcsészet-történettudományi kar* egész alapszabálytervezetet készített. Az intézmény célja – e tervezet szerint – négy irányú tevékenység útján valósítható meg: α) az egyetemen tartott publikumok, β) hat órás ciklusok, γ) ismeretek és ügyességek elsajátítását célzó tanfolyamok, δ) szünidei tanfolyamok segítségével. Szervezeti tekintetben az ügy élén egy állandó választmány állana, melynek hivatalból tagja lenne a rektor, vagy helyettese. Három évre titkos szavazattal választva, a karok két-két képviselője és az összes egyetemi tanárok közül választott titkár. A helyi viszonyokra való tekintetből választhatók lennének még külső tagok is, kik a felolvasások programjának elkészítése és az eredményről való beszámolás idején évenként kétszer az ülésekre meghívandók. Az előadókat ez állandó választmány szólítja fel az egyetemi tanárok közül. Ezek díjazásban részesülnek. Az ingyenes részvétel csak a szegényeknek engedhető meg. Jellemző e javaslatban, hogy a vezetést teljesen az egyetemi karokkal hozza kapcsolatba.

A döntést inkább a karoknak tartja fenn mindenben, mint az egyetemi tanácsnak vagy a minisztériumnak.

8. Az University Extension első alapszabálytervesete.

A vallás- és közoktatásügyi Miniszter 1898 december 4-én kelt leiratával felhívta a két egyetem és a műegyetem tanácsait, hogy a vezetősök alatt levő főiskolák kebeléből küldjenek ki két-két tagot abból a célból, hogy az így alakuló hat tagú bizottság dolgozza ki az University Extension alapszabálytervezetét. Hogy ez a bizottság hogyan munkálkodjék, azt legjobb belátása szerint intézze el maga a bizottság. A miniszter még az irányelveket sem akarja megjelölni azért, hogy a bizottság keze annál szabadabb legyen. Azt azonban hangoztatni kívánja, hogy a Budapesten már szép sikerrel működő Szabad Lyceumnak az University Extensionnal konkurrenciát csinálni nem akar, sőt figyelmébe ajánlja a bizottságnak, hogy tegye megfontolás tárgyává e két intézmény egymáshoz való viszonyának kérdését. Sőt óhajtja, hogy a kettőt, ha lehet, hozzák egymással szorosabb kapcsolatba. Nagyon helyes lenne, ha a bizottság bizalmasan érintkezne a Szabad Lyceum elnökével, Wekerle Sándorral. Nem akar olyan szervezetet, amely sok állást kreálna. Az a cél, hogy ezek a komolyabb jellegű tudományos előadások legalább a vidéki nagyobb városokban mentől hamarabb megkezdődjenek.

A miniszter e leirata értelmében az alapszabálytervezet készítő bizottságba a budapesti egyetem *Földes Béla* és *Hegedűs István*, a műegyetem *Gaal Jenő* és *Jónás Ödön*, a kolozsvári egyetem pedig *Schneller István* és *Lechner Károly* tanárokat küldöttek ki. E bizottság első ülését *Földes Béla* elnökségével 1899 május 4-én tartotta, a másodikat pedig október 15-én. E két ülésben közös megállapodásra jutván, főbb vonásaiban a következő alapszabálytervezetet dolgozta ki és terjesztette a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé:

1. A budapesti egyetemek és a kolozsvári egyetem egészen külön, önálló alakban, de közös alapszabály szellemében szervezik a *Szabad Egyetem*-et.

2. A budapesti egyetemek a saját vezetősök alatt szervezik a Szabad Egyetemet, de a hasonló intézmények, jelesen a Szabad Lyceum és esetleg a Természettudományi Társulat közreműködését is megnyerendőnek tartják. Ugyanilyen viszonyba lépne a kolozsvári egyetem is az Erdélyi Múzeum Egylettel, a főszenpont azonban, amely e közreműködés mértékét megszabja, az, hogy a *Szabad Egyetem* egyetemi jellegének tényleg meg kell maradnia.

3. Az ország közművelődési intézményeit, áldozatkész egyházi és világi főurait, törvényhatóságait *kültagok* címén szintén megnyerni törekszik a Szabad Elvetem.

4. A budapesti és kolozsvári középpontok az ország megfelelő területeit

osztják meg működésük köréül. A vidéki középpontok szervezése az intézmény meggyökereztetésére a leglényegesebb eszköznek tekintendő.

5. A budapesti és kolozsvári középponti intéző bizottságok öt-öt tagú *végrehajtó bizottságot* választanak, amely, mint kisebb testület könnyebben mozoghat és egységesebben működhetik.

6. A Szabad Egyetem csak sorozatos előadásokat rendez. Egyes előadásokat csak a sorozatos előadások bevezetésével fogadhat el. Ez előadásoknak ugyanis fel kell ölelniök a tudományoknak egy-egy fontosabb ágát. Ennek bármily népszerű kifejtése is megkívánja a behatóbb tárgyalást, mi sorozatos előadás nélkül meg nem történhetik.

7. Miután a hallgatóság jobban megbecsüli azt az előadást, amiért valamit áldozott, célszerű lesz, ha valami csekély tandíjat is fizetnek. Hat előadás után egy koronát.

8. A Szabad Egyetemnek a Szabad Lyceumhoz és a Természettudományi Társulathoz való viszonya előleges egyezkedések tárgya.

9. A középponti bizottság szervezésénél, tekintettel a szóban levő társulatok eddig szerzett ez irányú érdemeire, a huszonnégyszáz tagos helyből nyolcat e társaságok kijelölt tagjaiból lehetne választani.

10. Előadással valakit az egyetemen kívüli körökből csak benyújtott tervet alapján bíz meg az intéző bizottság.

11. Az intéző bizottságokat az egyetemek négy évre választják, megfelelően az egyetem négy évi turnusának.

Ez alapszabály tervezetét a bizottság 1899 utolsó negyedében terjesztette fel a minisztériumhoz. A miniszter azonban úgy látván, hogy az University Extension és a Szabad Lyceum között leendő kapcsolat nincs sem szabatosan, sem világosan kifejezve ez alapszabályokban, azoknak egyik példányát megküldötte a Szabad Lyceum titkárnak, *Hegedűs Lóránt*nak, hogy e kapcsolatra vonatkozó megjegyzéseit közölje a miniszterrel. *Hegedűs Lóránt* 1900 január 7-ről kelt emlékiratában részletesen foglalkozott nemcsak e kapcsolattal, hanem az University Extension egész kérdésével is.

Megoldási módozatul két alternatívát ajánl.

a) Az *University Extension* a közoktatásügyi minisztérium felügyeletével az egyetemek vezetése alatt úgy a középosztályra, mint a munkások tömegére kiterjeszhetnék. Ez esetben ez intézmény az összes rendszeres előadásokat magában foglalná, minek következtében idecsatoltatnék egyrészt a kereskedelmi tárca körében megalkotott s évi hatezer forinttal javadalmazott vasárnapi munkáelőadások megtartása, másrészt a Szabad Lyceum feladatának legnagyobb része is. Az egyes előadások elejtetnének s az egyleti tevékenység kizárólag a helyiségek megszerzésére s az. összeköttetések bekapcsolására szorítkoznék.

b) A középszintű számára való előadásokat teljesen az University Extension venné át. A munkaelőadásokat pedig a Szabad Lyceum. Ekkor a vasárnapi előadások segélyét is az kapná meg. Viszont, elveszítené a kultusztárcától és a Rökk-alapból húzott segélyt.

Ha a működési kört így nem lehetne megoldani, akkor célszerű lenne a helyek szerint való megosztás. De fentartandó lenne mégis az az elv, hogy egy helyen csak egy intézmény működhetik.

A vidéket helyenként kellene megosztani és pedig oly módon, hogy ahol elég erős tanári kar van, ott az University Extension fenhatósága alatt Szabad Lyceummá alakulna. Ahol ilyen szervezet erőhiánya miatt nem lenne alakítható, oda az University Extension szállana ki kurzusaival.

A fővárosban vagy a Szabad Lyceumra lennének bízva az összes előadások, vagy pedig a munkakört megosztanák: a középszintű számára való felolvasásokat teljesen az University Extension venné át, a munkásoktatást pedig a Szabad Lyceum. Kívánatos lenne, hogy a Szabad Lyceumot is képviselje legalább egy tag az alapszabályok által tervezett végrehajtó bizottságban.

Ezek a tárgyalások okul szolgáltak, hogy a szervezet megalakulása halasztást szenvedjen. E miatt az 1900-ik költségvetési vitában az University Extension eszméjének nálunk egyik első hirdetője, *Berzeviczy* Albert szóvá is tette az intézmény megalakulásának késedelmes voltát. E felszólalás után pár hétre, május 21-re Wlassics közoktatásügyi miniszter különösen az University Extension és a Szabad Lyceum és esetleg más tudományos, vagy közművelődési szervezetek között alkotandó kapcsolat tisztába hozatalának szempontjából az érdekelt körök képviselőit tanácskozássra hívta össze.

9. Szaktanácskozás az University Extension ügyében.

E tanácskozáson maga a miniszter elnökölt. Jelen voltak a minisztérium részéről *Zsilinszky* Mihály államtitkár, *Tóth* Lajos dr. osztálytanácsos, az egyetemi osztály vezetője, *Csorba* Ferenc osztálytanácsos. A budapesti egyetem részéről *Beöthy* Zsolt, *Hegedűs* István, *Földes* Béla; a műegyetem részéről *Gaal* Jenő, *Jónás* Ödön, ez utóbbi egyszersmint az ipari munkások számára szervezett vasárnapi előadások országos bizottságának elnöke, a kolozsvári egyetem részéről *Lechner* Károly és *Schneller* István, a Természettudományi Társulat részéről *Szily* Kálmán akad. főtitkár és *Wartha* Vince, a Szabad Lyceum részéről *Wekerle* Sándor elnök, *Hegedűs* Lóránt titkár, *Pályi* Sándor igazgató. Jegyző *Gopcsa* László min. titkár.

A miniszter megnyitójában reményét fejezte ki, hogy az értekezlet bizonyára meg fogja találni módját, hogy miképpen kell az University Extensiont olyan megfelelő működési körrel szervezni, hogy a Szabad Lyceummal és a

Természettudományi Társulattal való harmonikus együttműködés is lehetséges legyen?

A miniszter beszéde után elsőnek *Földes* Béla szólott. Nézete szerint az University Extension csakis az egyetem tekintélye mellett jöhet létre, mert tudományos tanfolyamok inkább tarthatók az egyetemen, mint az egyesületek részéről. A bemutatott alapszabályokban helyes alapelvek vannak s biztosítva vannak a ciklusos előadások is. Ezek lehetővé teszik a továbbfejlődést is. Azt ajánlja, hogy a tanácskozás belőlök induljon ki.

Hegedűs Lóránt szerint legjobb volna, ha az iskola nélküliek oktatását egy kézbe tehetnők már csak azért is, mert az adminisztráció olcsóbb lenne. Ez esetben, az University Extension tartaná az összes előadásokat, kivéve a munkásoktatást, mely utóbbit az University Extension felügyelete alatt a Szabad Lyceum teljesítené. Így lenne a fővárosban. A vidéken a két intézmény felváltva működne.

Gaal Jenő szerint az összes iskolázatlanok oktatását nem lehet egy kézbe csoportosítani. A szabad egyetem előadásai csakis egyetemi előadások lehetnek s így nem tarthat előadásokat a munkásoknak is. Így van ez Londonban is. Hogy az egyetem vegye kezébe a vezetést, nem zárja ki, hogy egyes társadalmi tényezőket is magába ne vonjon. De a fő az, hogy ez a társadalmi tényező legitim eredetét az egyetemtől nyerje úgy, hogy ha az meg van elégedve működésével, újból megbízhatta. Ha nincs, bizalmát megvonhatta. Mindez ki van fejezve a alapszabályokban is, amelyekben e célra középponti bizottságok vannak felvéve. Külön van ilyen Budapestre, külön Kolozsvárra. Vidéken sem lehet a szabad oktatást a folytonosan változó egyesületekre bízni, amiért a vezetést és az irányítást itt is csak a középponti bizottságok vezethetnék.

Szily Kálmán korainak tartja mindenféle szervezet létesítését és nem valószínű, hogy meg addig egyiket sem, míg nem tudja, van-e elegendő szellemi és anyagi erőnk, hogy ezt a kérdést megoldhassuk? Ezért azt óhajtja, ha már tartanak előadások, azok ki is nyomassanak és szét is osztassanak. És csak ha ez minden esetben megtörténik, kezdjük meg a vidéken is az akciót.

Beöthy Zsolt szerint az egyetem távol áll a nagyobb körben való ismeretterjesztés munkájától. A tanárok lelkesedése fontos és az egyetemi tanárookra lehet is számítani, de az egyetemre, mint ilyenre alapítani nehéz. Egyetemi színvonalú oktatásról különben sem lehet szó. A szabad egyetem csak jelszó. Itt ismeretterjesztő dolgokat kell előadni s az ismereteket minél szélesebb rétegekbe bevinni. Helyesli Szily nézetét az ismereteknek sajtó útján való terjesztésére vonatkozóan. E célból felemlítésre ajánlja, hogy a hivatalos lap, úgy mint a hetvenes évek elején volt, ismét ismeretterjesztő mellékappal láttassék el.

Wekerle Sándor a látszólagos ellentétek tisztázása érdekében megjegyzi, hogy

úgy az University Extension, mint a Szabad Lyceum célja nem lehet egyéb, mint hasznos ismeretek terjesztése úgy a műveltebb, mint az alsóbb körökben. Az egyetemeknek kiváló szerepet kíván juttatni, mint azt a miniszter is tervezi. De nem zárkózik el az elől sem, hogy ha ez intézményszerűen az egyetemre bízatik, csakhogy akkor nem érjük el a célt. Legnagyobb akadály az, hogy egyetemi körökben nincs felkeltve az érzék a tudományok népszerűsítésére. Szeretik a tudományt és a tudást elkülöníteni. Azt is helyesli, hogy az előadások megörökíttessenek. Arra való tekintettel, hogy a miniszter megjelölte az egyetemek szerepét, úgy lehetne megoldani a kérdést, hogy a kormány ne az egyetemre, hanem az egyetemek köréből képzett állandó bizottságra bízna a feladatot, mely a Szabad Egyetemet kezébe venné s a fennálló egyesületekkel összefüggésbe hozná. A felügyeletet pedig az elvi program alapján a kormány gyakorolná. Minthogy az University Extension és a Szabad Lyceum kiküldöttjei még nem érintkeztek, a kérdés tüzetesebb megvitatására egy szűkebb körű bizottság összehívását indítványozza.

Hegedűs István szerint az értekezlet előtt fekvő szervezeti szabályzat nem oldja meg a kérdést, de a további tárgyalás kereteit megadják, azért elfogadja *Wekerle* indítványát.

Schneller István annak, hogy az egyetem vegye kezébe a vezetést, nagy jelentőséget tulajdonít.

Bartha Vince szerint nálunk más viszonyok vannak, mint külföldön. Nagyon kevesen vagyunk és mindig ugyanazon emberek szerepelnek. Ezért egy új testület megalkotásától fél. A főcél azonban mindig az marad, hogy az egyesületek tudományosan foglalkozzanak feladataikkal.

Jónás Ödön elfogadja *Wekerle* indítványát, de a kiküldendő bizottságba a munkások képzésére szervezett országos bizottságnak egy-egy tagját is kéri felvételni, mert a vasárnapi bizottság egészen más természetű előadásokat tartat, mint a Természettudományi Társulat, mint a Szabad Lyceum, vagy a szervezendő University Extension. Célja is más. Az t. i., hogy az iparoselem vasárnap a kocsmától távol tartassék. Azért ezek részére a népszerű előadásokat még fűszerezni kell színelőadással, hangversennyel stb. Úgy, hogy az előadásoknak szórakoztatónak és a vidékek helyi szokásaihoz alkalmazkodónak kell lenniök.

Wekerle azt hiszi, hogy az általa indítványozott szűkebb bizottságba elég lesz négy-öt tag.

Pályi Sándor szerint a Szabad Lyceum is tart sorozatos előadásokat, miért is a célt egyedül az is meg tudja valósítani, mert benne meg van az University Extension is.

Wlassics miniszter, nem lévén több felszólaló, megköszöni az elhangzott véleményeket. Mikor az University Extension eszméjét felvetette, abból indult ki, hogy

a Szabad Lyceum működését nem tartotta elegendőnek. Úgynevezett ciklusos előadásokat óhajtana. Például: hoznak új törvényt. Szeretné, ha ez sorozatos előadásokban megmagyarázhatnák a népnek. Az ilyeneket az egyetemeknek kellene vezetni, mert tudományos tekintetben mégis csak az egyetemi tanárok tekintélye a legnagyobb. Örvend, hogy Kolozsvárott meg is kezdték az egyetemi tanárok az ilyen előadásokat s ezeknek a jogakadémiákon való meghonosításáról is fog gondoskodni. Kész a rendelkezésére álló pénzforrásokból jutalmazni azokat a tanárokat, kik ily előadásokat tartanak. A súlyt arra helyezi, hogy az University Extension ily alakjában meg legyen. Nem tartja időelőttinek a kérdés megoldását s leghelyesebbnek azt tartaná, ha a szűkebb bizottság úgy oldaná meg a feladatot, hogy a Szabad Lyceumot se bénítsuk meg, de az University Extension is létrejöjjön. Azt, hogy ez intézmények vizsgálatot tartsanak, nem gondolná üdvösnek, de nem idegenkedik attól, hogy látogatási bizonyítványok állíttassanak ki. Az előadások kinyomatásának eszméje helyes, de az sem ártana, ha a hallgatók jegyznének. Kéri az egyetemi tanárokat, hogy melegen karolják fel az ügyet. Kijelenti azt is, hogy a külföldi intézmények egyszerű utánzását nem óhajtja, de azt sem, hogy az University Extension eredeti alakjából kiforgatva valósuljon meg nálunk. Helyesli Wekerle indítványát és felkéri, hogy mint elnök, a jelen értekezlet tagjai közül mielőbb hívja össze az indítványozott szűkebbkörű bizottságot az alapszabályok átdolgozására.

10. Az University Extension megvalósulása.

Wekerle összehívta csakhamar e bizottságot. Tagjai a következők voltak: *Gaal Jenő*, *Hegedűs István*, *Földes Béla*, *Wartha Vince*, *Hegedűs Lóránt* és *Berzeviczv Albert*. A bizottság az egyetemek küldöttjei által kidolgozott alapszabálytervezetet – mint *Wekerle* 1901 február 6-ról keltezett elnöki felterjesztésében mondja - olyan alapon dolgozta át, hogy a Szabad Egyetem ne állami, hanem társadalmi intézmény legyen, e mellett azonban a miniszter felügyeletének, valamint a budapesti tudomány- és műegyetemeknek döntő befolyás biztosíttassék.

A közoktatásügyi miniszter elfogadta a *Wekerle* elnöklete alatt kiküldött bizottságtól kikészített alapszabálytervezetet és 1901 május 24-én felhívta az egyetemet és műegyetemet, hogy az University Extension középponti bizottságába válasszák meg képviselőiket. Miután az egyetem e felhívásnak nem tett eleget, ugyanez év november 7-én 55.428. szám alatt megsürgette. Az egyetem tanácsa december hó 4-én tartott üléséből felelt e sürgetésre. A késedelmezés oka a következőkben kereshető.

Az idézett rektori jelentés szerint a *hittudományi kar* ekkor már teljesen tartózkodó állást foglalt el az egész intézménnyel szemben. A *jogi kar* tudomásul

vette az új alapszabályokat. Az *orvostudományi kar* is, de megjegyezte, hogy mivel ez intézmény létesítésére sem egészében, sem egyes kiküldött tagjai által semmilyen befolyást nem gyakorolt, tehát érdemlegesen a kérdéshez hozzá nem szól. A kívánt négy tag megválasztását azonban ajánlja. A *bölcsészeti kar* hozzájárul ugyan az alapszabályokhoz, de a *Szabad Egyetem* elnevezést nem tartja helyesnek, azért azt ajánlja a tanácsnak, hogy a kiküldendő tagok megválasztását halasszák el mindaddig, míg a jelenlegi elnevezést megfelelőbbel fel nem cserélik.

Az egyetemi tanács magáévá tette a bölcsészeti kar véleményét s arra kérte a minisztert, hogy az új intézmény nevét változtassa a megfelelőbb *Szabad Főiskola*, *Szabad Kollégium* vagy *Népszerű Főiskolai Tanfolyamra*, mert nem felel meg az egyetem fogalma követelményeinek. Nem viszi előbbre a tudományt, hanem egyszerű ismeretterjesztő ciklusos előadásokat tart csupán. Aztán alapszabályszerűen nem az egyetemen belől, hanem a tudományok középponti intézményeinek szűzados kereteit áttörve fog működni. Nem lehet egyetemnek nevezni az új intézményt azért sem, mert egyetemi magasabb funkciókat nem végez: nem promoveál, nem habilitál.

A közoktatásügyi miniszter, méltányolva az egyetemi tanács ismertetett aggodalmait, december 16-ról kelt leiratával tudomására hozta, az egyetem és műegyetem tanácsának, valamint a Szabad Lyceum elnökségének is, hogy az új intézmény *Szabad Egyetem* elnevezését a *Népszerű Főiskolai Tanfolyam* névvel cserélte fel.

A rendelkezésemre álló forrásokból nem tudtam megállapítani: mi lehetett az oka, hogy a Wekerle elnökle alatt kiküldött bizottságtól szerkesztett alapszabályok, melyeket a közoktatásügyi miniszter is elfogadott, miért hagyták ki ebből a tudományt és ismeretet terjesztő akcióból a kolozsvári egyetemet s miért nem vonták körébe a vidéki jogakadémiákat is, amelyeknek ez irányú munkásságát pedig Wlassics annyira becsesnek tartotta?

Így alakult meg majdnem teljes öt évi vajúdas után a *Budapesti Népszerű Főiskolai Tanfolyam* (University Extension) az 1902/3. tanév kezdetén halvány utánzatául az angol eredeti intézménynek. Öt éves múlt áll mögötte. Tudományos színvonalon álló, egyes részleteiben igazán aktuális társadalmi, tudományos, irodalmi és művészeti stb. kérdéseket felölelő előadás sorozatait, ha számban némileg ingadozó is, de semmi esetre sem fogyó közönség hallgatja évről-évre. A székesfővárosból azonban nem tudott kimenni és tért foglalni legalább a vidéki nagyobb városokban. Két helyen tett erre vonatkozóan igen figyelemre méltó kísérletet: Pápán és Pozsonyban. De ez érdekes kísérleteket siker nem követte. Még Pozsonyban is be kellett szüntetnie tanfolyamait. Nem azért, mintha a nagy közönség közömbösen viselkedett volna vele szemben. Ellenkezően, az ott rendezett 1904/5 -ki második tanfolyam összes hallgatósága ezernél nagyobb volt (1196) s az egyes tanfolyamok hallgatóságának minimuma 300, maximuma pedig 500. A helyi tár-

sadalom részéről, ha nem is elegendő, de a mi viszonyaink között, hol a tudományos és művelődési szükségleteket előbb fel kell kelteni és csak aztán kielégíteni – számba vehető anyagi támogatásban is részesült.

Ez új intézmény alig négy éves munkásságának ismertetésével részletesebben nem foglalkozom. Egyszerűen utalok a *Déri Gyula szerkesztésében megjelent «A magyar University Extension és előkészítő intézményeinek Évkönyve»* című vállalatára, amelyben minden idevonatkozó adat feltalálható s amely különben is érdemes hézagpótló vállalkozás és nélkülözhetetlen tájékoztató mindazoknak, kik megakarják ismerni azoknak a társadalmi szervezeteknek működését, amelyek ez idő szerint hazánkban az iskolán kívül eső oktatással foglalkoznak.

11. Összefoglaló észrevételek.

Végig kísérvén hazánkban az University Extension meghonosítására irányult mozgalmakat, a rávonatkozó eszmék és gondolatok első felcsillanásától kezdve addig, míg nálunk meghonosulva, megkezdette működését, befejezésül kötelességünk egy-két olyan dolgot és körülményt is konstatálnunk, amelyek ez intézmény jövődjével nálunk szorosabb kapcsolatban állanak.

Mindenekelőtt konstatálhatjuk, hogy ez intézmény meghonosítását nálunk is olyan társadalmi és közművelődési szükségletek tették aktuálissá, mint eredeti hazájában és hogy azokat, akik nálunk meghonosítása mellett lándzsát törtek, ugyanazon gondolatok és eszmék ösztönözték cselekvésre, mint első megalapítóit Angliában. A szociális kérdések, veszedelmes jelenségektől kísérve, kezdtek nálunk is a múlt század utolsó évtizedében homloktérbe nyomulni. A városi, sőt a falusi nép tömege talán még nagyobb mértékben, kezdett a szélsőséges gazdasági és társadalmi irányok felé hajlani. Miután ez utóbbinak szellemi táplálékkal való ellátására az 1874-ben megszüntetett felnőttek oktatását leszámítva, a művelt társadalom és a közoktatásügyi kormányzat ha nem is éppen semmit, de elegendőt egyáltalán nem tettek, ott keresett lelki táplálékot, ahol ez önkényt kínálkozott. Kínálkozott pedig e szellemi táplálék a hetvenes években a vallásos szekták: a nazarénizmus és a baptizmus körében, egy évtizeddel utóbb pedig a szociáldemokrata, illetőleg az agrárszociális propagandában. Ez a két, egymást követő szellemi hatás okozta azt az erős forrongást, amely a kilencvenes évek elején az alföldi magyar parasztságot több ízben erőszakos kitörésekre, később pedig állandósultnak látszó sztrájkmozgalmakra bírta.

Az University Extension első magyar sürgetői angol példára támaszkodva, a társadalmi ellentéteknek, ha nem is teljes megszüntetését, de legalább enyhítést a tudományos műveltségnek a tömeg között való elterjesztésétől remélték. Meggyőződésük szerint a műveltségben emelkedettebb és azáltal erkölcsiben

nemesebbé lett tömeg, nem fog többé olyan irigységgel és gyűlölettel tekinteni a felette álló gazdagabb és miveltebb társadalmi osztályokra, mint tette eddig. És viszont, ezek a magasabban álló társadalmi osztályok sem fognak többé közömbösek lenni a tömeggel szemben, nem fognak megvetéssel, vagy ellenséges indulattal nézni annak olyan mozgalmaira, amelyek anyagi és erkölcsi állapotának javítására irányulnak. A tudomány objektív igazságainak megismerése egyik részről, másik részről pedig azoknak jóakarató hirdetése a társadalom két ellenséges táborként egymással szemben álló rétege között a viszonyt eleinte tárgyilagosabbá, később pedig bensőbbé fogja tenni.

Ha Angliában e nagy társadalmi és közművelődési munkásság kezdeményezői és mindvégig vezetői az egyetemek voltak, miért ne lehetnének az egyetemek nálunk is ilyenek?

A magyar szellemi élet fejlődésének van egy sajátos, más nemzeteknél talán nem is észlelhető jelensége. Az t. i., hogy nálunk minden tudományos, közművelődési stb. törekvés tulajdonképpen magában, elszigetelten zajlik le, nem kapcsolódva az egykorú hasonló törekvésekhez, még kevésbé azokhoz, amelyek a múltban ez irányban előkészítették a talajt. Ez az oka, hogy kulturális fejlődésünkben hiányzani látszik a folytonosság s hogy e fejlődés nem egymásba fűződő láncszemekből, hanem minden kapcsolat nélkül egymás mellé helyezett teljes, vagy csak félig bevégzett körökből áll. Ez a sajátos körülmény magyarázza meg, hogy azok, kik az University Extension működésének áldásos hatását látták Angliában a társadalmi ellentétek enyhítésére vonatkozóan, nem gondoltak arra, hogy nálunk az angol mozgalmakat megelőző *Türr-Irányi-féle felnőttek oktatása* mit tett és mit tehetett volna a magyar nép művelésének és erkölcsi emelésének érdekében, ha meg nem szüntetik? Törekvéseiket nem ez előzetes mozgalom eredményeihez és tanulságaihoz kapcsolták, mert ha ezt tették volna, akkor bizonyára észrevették volna, hogy arra a feladatra, amelynek megoldása szemeik előtt lebegett, nálunk az egyetemek nem alkalmasok és hivatva sincsenek.

Angliában a munkásság, amelynek művelését és erkölcsi megjavítását vette célba az University Extension mozgalom, iparos városokban, vagy másféle nagy ipari központokban van csoportosítva. Az ország területe Magyarorszáéhoz viszonyítva kicsiny, közlekedése pedig fejlett s emiatt ezek a munkásközéppontok az egyetemek székhelyeiről nagyon könnyen megközelíthetők. Nálunk a népnek művelésre váró nagy tömege nem városokban, vagy nagy ipari központokon összecsoportosulva lakik, hanem szétszórva, aránylag apró falukban és kis városkákban. Angliáénál sokkalta fejletlenebb közlekedésünk miatt a két egyetem székhelyéről nehezen, fáradságosan, hosszabb idő alatt és aránylag sok költséggel közelíthetők meg.

De egyetemeink is különböznek az angol egyetemektől. Tanáraink nagyon

el vannak foglalva előadásokkal, vizsgálatokkal stb. Az angol egyetemi tanár nincs ilyen fajtájú munkákkal túlságosan elhalmazva. Van ideje a tanév alatt is kimenni vidékre. Nálunk csak nyáron, a szünetben lenne érkezése ilyesmire, de a mi népünk, földművelő nép lévén, ez időben nem ér rá tanulni. Télen érne rá, de akkor van nálunk az egyetemi tanár elfoglalva. Miután a gyári munka a nyári hónapokban Angliában is némileg redukálódik, az angol munkás inkább ráér arra, hogy a szüneti egyetemi kurzusokat felkeresse. Aztán az angol társadalom gazdag, a jótékonyosság, a társadalmi apostolatus szelleme benne ki van fejlődve és így számos olyan intézményt alkotott, amely a munkásságot anyagilag és erkölcsileg nagyban támogatja, hogy a nyári egyetemi tanfolyamokat felkereshesse. Nálunk minderre még hosszú ideig nem számíthatunk.

Az University Extension meghonosítására vonatkozó mozgalmak s a meghonosított intézmény működésének eddigi történetéből megállapíthatjuk, hogy ebben a közművelődési munkásságban az egyetemi tanárok lelkesedésére és közreműködésére feltétlenül számíthatunk, de magára az egyetemre, mint intézményre, nem. De nemcsak ez okok és körülmények miatt nem lett nálunk az University Extension olyanforma igazi nagy népnevelő intézménnyé, amilyenné eredeti hazájában, Angliában igyekezett lenni és külföldi, inkább magasztaló, mint bíráló ismeretetői szerint a valóságban lett is, hanem azért, mert a közoktatásügyi miniszter eredetileg sem ilyennek tervezte.

Nem azért igyekezett nálunk meghonosítani, hogy azt a nagy népnevelői munkásságot, mely a Türr-Irányi-féle felnőttek oktatásának beszüntetésével félbeszakadt, tovább folytassa, hanem azért, hogy a vidéki társadalom értelmiségi osztályának műveltségét mélyebbé, általánosabbá és tartalmasabbá tegye. Hogy segítségével a magyar társadalmat behálózza a kulturális alagszövezés olyan rendszerével, amely a székesfővárosban, mint magyar művelődési gócpontban idő folytán felhalmozódott közművelődési törekvéseket, eszméket és eszközöket hivatva lesz az ország legtávolabbi részeibe is elvinni és az egész magyarságot bevonni abba a kulturális tevékenységbe, a haladás abba az áramlatába, amelynek székhelye eddigelé majdnem kizárólagosan csak egyedül Budapest volt.

Az a körülmény, hogy az University Extension, vagy magyar alakjában és magyar nevében a *Népszerű Főiskolai Tanfolyam* e hivatásának is csak korlátolt mértékben tudott megfelelni, semmi szín alatt sem lehet arra ok, hogy ez irányban tovább ne fejlesszük. Ellenkezően, mindent meg kell tenni támogatására, mert hivatását csakis egyedül ebben az irányban teljesítheti nálunk üdvösen.

Hogy a magyar társadalomnak akadémiailag képzett rétege nem lenne elég széles és eléggé nagyszámú, senkisem állíthatja. Egyetlen nyugati államban sem nagyobb – talán a német birodalom egyes országait kivéve – a főiskolai képzettségűek arányszáma, viszonyítva a népességhez, mint nálunk. Ha tudományos

műveltségünk fokának megállapításához helyes volna a főiskolai képzettségük számát venni kulcsnak, akkor mi nagyon is elől állanánk a művelt nemzetek sorában. Nem szabad azonban felednünk, hogy ez a főiskolai képzettség értelmiségünknek legalább is nyolcvan százalékánál pusztán kézikönyvekből, tanárok előadásai után készült jegyzetektől szerzett hézagos kvalifikációs tudás, amely a vizsgálatok letevése után egy pár év, esetleg néhány hónap után is elpárolog, nem hagyván maga után vékony műveltségi külső máznál egyebet, amelyik hogy végleg le nem kopik, egyedül az újságolvasás hatásának tulajdonítható. Ez az oka, hogy értelmiségünk műveltségi szintje csak annyiban magasabb és értékesebb az orosz, vagy a Balkán népek értelmiségének műveltségénél, mert erkölcsileg jobban megalapozta a nyugati műveltséggel való sok százéves közvetlen érintkezésünk s az a művelő és erkölcsösítő hatás, amelyet a katolikus és a protestáns egyházak szellemi légköre sokkal nagyobb mértékben ruház át a maga híveire, mint a gör. keleti egyházé.

Van még egy másik oka is értelmiségünk tudományos műveltségben való hátramaradásának. Tudományos irodalmunk szegény és emiatt, egyedül csak magyarul tudva, nem tarthatunk lépést az egyetemes európai tudományos műveltség haladásával. Angol, vagy francia nyelvet tanulni értelmiségünknek nehéz, hőt majdnem lehetetlen alkalom hiánya és költséges volta miatt. E két nyelv közül a magyar értelmiségi osztálynak egyik sem lehet olyanforma műveltségi nyelve, mint a lengyeleknek, oroszoknak és a románoknak a francia. Marad a német. Többé-kevésbé ez is a magyar művelt középosztály második műveltség-szerző nyelve. Miután köztünk és a németek között más a politikai viszony, mint a szlávok, a románok és a franciák között, kockázatos dolog a német nyelv ilyen célzatú ápolása és terjesztése érdekében kardoskodni. Mert a német nyelv mellett való kardoskodás akadályozná egyrészt a nemzetiségek és a magyarág között a folyton előhaladó magyarosodás beolvasztó és egybeforrasztó hatását, másrészt pedig előkészítené a szellemeket arra, hogy a német szellem felsőbbbsége előtt való teljes meghajlás tudata siettesse a német politikai hegemonia előtt való feltétlen meghódolást is.

A nemzeti önállóság és teljes kifejlődés érdekei parancsolják, hogy a német szellemi hatást úgy, mint az nyelvének ismeretén át közvetlenül ér minket, a józan és lehetséges mértékig visszaszorítsuk. De viszont kötelességünk is azt a veszteséget, amely ennek következtében érni fog, bőségesen pótolni. Ennek módja pedig nem lehet egyéb, mint a tudományos műveltség saját eszközeinkkel és magyar nyelven való terjesztése. E munkásságban elől kell járnia az University Extensionnak. Sorozatos előadásai hivatva vannak a főiskolai képzettségű értelmiség kvalifikációs természetű hézagos ismereteit kiegészíteni és mélyebbé tenni. Ha az élőszó hatásának sikerül a tudományos művelődési törekvéseket a

magyar középosztályban lelki szükségletté tenni, akkor e szükséglet további kielégítést a tudományos irodalomban fog keresni és segít megteremteni azt az igazi magyar tudományos irodalmat, amelynek közreműködése nélkül kultúrpolitikai eszményeink megvalósíthatatlanok maradnak.

Még egyet kötelességünk konstatálni. Az University Extension nálunk az egyetem kapuit megnyitotta ugyan elvben a nép előtt is, de a valóságban csak az értelmiség tagjai előtt. A kapukon kívül pedig a tömeg felé egy lépést sem tett tovább. A földművelő falusi népig éppen úgy el nem jutott, mint az előbbi fejezetekben ismertetett többi szervezetei az iskolán kívül eső oktatásnak, amelyek közül majdnem mindenik kísérletet tett a városi iparosok és gyármunkások továbbképzésével, de egyikök sem gondolt arra, hogy a földművelő falusi népet bevonja a maga hatásának körébe és tovább folytassa az 1874-ben félbenhagyott Türr-Irányi-féle nagy népnevelő akciót.

IV.

A szociáldemokrata iskolánkívül eső oktatás.

1. A demagogikus paedagogia vezérelvei.

Nagyon téved, aki azt hiszi, hogy az iskolán kívül eső oktatás valamelyes rendszerének sikert biztosító alapjait lerakhatjuk, ha tekintetbe nem vesszük azt az akciót, amelyet a szociáldemokrácia külföldön és nálunk is kifejt az iskolán kívül eső oktatás mezején.

Bartels Rudolf 1905-ben Berlinben megjelent *Lehrbuch der Demagogik* című könyvének 143. lapján azt mondja, hogy a paedagogia testvérművészete a demagógia. Az a mondás: «akié az ifjúság, azé a jövő», oda módosítandó: «ha a felnőtteket más el nem ragadja». A felnőttek ez elragadása a demagógia célja. A szociáldemokrácia pedig utolérhetetlen a demagógia művészetében. Ezen a téren most ő vezet egész Európában. Egyetlen más párt sem versenyezhet vele távolról sem. A magyar értelmiség politikailag és társadalmilag vezető része a szociáldemokrata párt demagógiáját egyszerűen megvetette, mint népbolondítást. Elítélte, mint kártékony, tudományosan és politikailag képzett emberhez nem méltó foglalkozást. Ennek következtében aztán el is feledte megvizsgálni és észrevenni, hogy ennek a demagógiának egyik lényeges alkotó eleme paedagogiai természetű. Hogy az állam, a felekezetek és a községek által fenntartott iskoláknak s annak az iskolán kívül eső oktatásnak, mely alkotása a mívelt társadalom önkénytes közművelődési munkásságának, hatalmas versenytársa akadt a szakszervezetek tanítói munkásságában.

A «hivatalos tudomány», mint a szocialisták némileg gúnyosan szokták nevezni azt a tudományt, amelynek forrása nem kereshető a szocialista irodalomban, vagy a szakszervezetek körében folyó tanításban, ezzel a demagogikus paedagogiával találkozott a pécsi szabadtanítási kongresszuson. Találkozott, mint még csak nem is sejtett ellenséggel, amelynek szellemi fegyverzete, ereje és hadakozás-módja, ismeretlen faktorként nemcsak meglepte, hanem meg is döbbsentette. Arról, hogy a szocialista munkásszakszervezetek nemcsak pártpolitikai, hanem

paedagogiai faktorok is, a magyar tudomány és oktatásügy Pécsen megjelent képviselői közül talán egy-kettőnek lehetett némi sejtelme, világos és határozott fogalma pedig senkinek.

A magyarországi szociáldemokrata párt hivatalos közlönye, a *Népszava* december 23-ki (303.) számában beszámol a szakszervezeti mozgalom utolsó három évéről (1904-1906). Ebben a beszámolóban különösen egy tétel vonja magára figyelmünket. A szakszervezetek – mondja e jelentés – oktatásra költöttek 1904-ben 59.000, 1905-ben 69.000 és 1906-ban 174.000 koronát. A szakszervezetek kötelékébe tartozó munkások száma volt 1904-ben 53.169, 1905-ben 71.173 és 1906-ban 129.332. Tehát az utolsó évben majdnem másfél korona esett egy szakszervezeti tagra. Ha ez összeg három év alatt való emelkedését alapul vesszük, akkor biztosra vehetjük, hogy 1908-ban nem lesz kisebb 250.000 koronánál. Éppen ötszöröse annak az 50.000 korona összegnek, amely az állam 1908-ki költségvetésében e célra fel van véve.

A pécsi szabadtanítási kongresszuson *Waldapfel* János tanár, a falusi közművelődési egyesületekről előadást tartva, rámutatott arra a kezdeményező és vezetős szerepre, amely a falusi értelmiség tagjainak: a papnak, a jegyzőnek és a közigazgatási tisztviselőknek jutott e tekintetben osztályrészü. Előadása a jelen volt szocialisták részéről igen érdekes felszólalásokat provokált, amelyek közül a mi szempontunkból a legfigyelemreméltóbb a *Farkas* István elvtársé volt.

A falu – monda *Farkas* István elvtárs – ki van vonva az általános közművelődésből. Rég elavult sorompók zárják el a világtól és a kultúrától. Ezek a sorompók a latifundiumok uraiban, a papban, a jegyzőben és a szolgabírákban testesülnek meg. Ha az előadó mégis a papokra, jegyzőkre és a szolgabírákra akarja bízni a falusi közművelődési egyesületek vezetését, egyenesen elzárni kívánja a falut a kultúrától. A falusi munkásnépnek ezekre a vezetőkre nincs szüksége. Magától is szervezkedik. Szak- és közművelődési egyesületeket alkot. Tanulni, művelődni akar. És éppen ez nem tetszik a papoknak, jegyzőknek, szolgabíráknak. Nekirontanak ez egyesületeknek: üldözik, becsukadják. A falusi közművelődés kifejlődhetésének elengedhetetlen feltétele a gyülekezés szabadsága. Ezt biztossítsák a népnek. És ha ez meg van, akkor a nép majd megteremti a maga közművelődési egyesületeit. Akkor a szociáldemokrata pártot semmi sem fogja akadályozni abban, hogy teljesítse azokat a nagy népnevelői feladatokat, amelyeknek megoldására egyes-egyedül ő a hivatott. «A nép nevelését nem lehet sem a papokra, sem a közigazgatási tisztviselőkre bízni – tette hozzá nyomában felszólaló elvtárs, *Nyisztor* György. Nem lehet a nép nevelését azokra bízni, akik velünk ellentétes életfelfogás alapján állanak, vagy a sajtótermékeket elkobozzák, azok íróit vagy terjesztőit megbüntetik és bezárják azokat, akik összegyülekeznek tanulni a szakegyesületekben. Egyedül csak mi taníthatunk, kik arra oktatjuk az

embereket, hogy az egyesek boldogsága az összeség közreműködésétől függ. Mi, akik a dolgozók szolidaritását hirdetjük a nemdolgozók kiküszöbölésére.»

Balul ítéli meg a szociáldemokráciát, aki nem veszi észre benne az arra irányuló törekvést, hogy a népnek ne csak politikai és társadalmi, hanem szellemi vezetése is az ő kezébe kerüljön. A munkásság műveltségének fokozása a szociáldemokrata mozgalom legelső feladata – mondja a *Népszava* október 27-iki számában a *Tanuljunk és tanítsunk* című cikk írója. A magyarországi szociáldemokrata párt programja két helyen is hangsúlyozza a nevelés fontosságát, mert a szociáldemokrata pártnak nem tudatlan tömegre, hanem küzdő harcosokra van szüksége. Az osztályharcot csak olyanok segítségével lehet sikeresen megvívni, akik osztályhelyzetükkel tisztában vannak; akik a tőke és a munka társadalmi vonatkozásait ismerik. Akik a polgári társadalom ellen azért küzdenek, mert rossznak és igazságtalannak tartják. Egyszóval, a szociáldemokrata paedagogia nem ismer más célt, mint *a népet mentől teljesebb mértékben ránevelni a) osztályharcra.*

A magyar szociáldemokrata párt kongresszusain ismételtelen szöbakerült a nevelés kérdése. A tagok nem egyszer erős szemrehányásokat tettek a vezetőségnek, hogy a tagok nevelését elhanyagolja, hogy a szakegyesületekben folyó tanítás gyenge minőségű és az előadások kevés számúak. Ezek a kongresszusok a mutatkozott kívánságok elől sohasem zárkóztak el teljesen. Mindig elismerték, hogy bár a szakszervezetek nagy eredményeket értek el a munkásság felvilágosítása terén, de igazok van azoknak, kik azt mondják, hogy ezen a téren sohasem lehet eleget tenni. Hogy a pártvezetőknek, a szaktanácsnak és a szakszervezeteknek mindent meg kell ragadniok, hogy a munkások tudását bővítsék és tudásvágyát neveljék.

A tudásvágy nevelése a földolog. A tagokkal meg kell értetni, hogy a szak-egyesületi felolvasások, a gyűlések és röpiratok csak keveset nyújthatnak. Legfőlebb arra valóok, hogy a közömbösök érdeklődését felkeltsék a tudás iránt és hogy lelkökbe beleoltsák a művelődés után való vágyat. A munkásoknak tisztában kell lenniök azzal, hogy a szakegyesületben, a munkásiskolában egyes dolgokat csak nagyon felületes módon tanulhatnak meg. A felolvasás, vagy a munkásiskolában elhangzott előadás *nem* hogy *olyan mély nyomokat* senkinél, hogy csupán ilyen előadások hallgatásával pozitív tudásra tegyen szert. Feltétlenül szükséges, hogy a munkás önönmagát művelje. Csak az a munkás értheti meg az előadásokat és tanulhat sokat, aki saját szorgalmával fejleszti műveltségét és szabad idejének bizonyos részét állandóan a tanulásra használja fel.

Miután a szociáldemokrata paedagogia csak egyetlen célt ismer: a tömeg mentől tökéletesebb ránevelését az osztályharcra, módszere is e célra van kidolgozva, tanítási anyaga összeválogatva. Csak olyat tanít, ami e célra szükséges és úgy, amint legmegfelelőbb e cél elérésére. Tanításának még mellékesen sem az

a célja, hogy a munkás valami olyast tanuljon, ami foglalkozásában őt tökéletesíthetné, ügyesebbé tehetné, mert szerinte az ilyes fajtájú ismeretek inkább a munkaadónak válnának hasznára, mint a munkásnak. A szociáldemokrácia törekvéseinek célja az, hogy a munkás azokkal, a sokszor igazán hiányos szakismertekkel is, amelyekkel éppen rendelkezik, a lehető legmagasabb munkabért kapja meg s így a lehető legjobban boldoguljon. A munkás boldogulását a mesterségében való tökéletesedés segítségével előmozdítani nem a szociáldemokrácia feladata, mert hiszen azt a többértéket, amelyet e kiválóság fog produkálni, úgy sem maga a munkás, hanem a tőkés vágja zsebre.

Minden emberi ismeretet tanítani kell, de csakúgy és addig a fokig, amely őt legcélszerűbben ráneveli és alkalmassá teszi az osztályharcra. Meg á mennyiségtant sem lehet másért tanítani, mint azért, hogy a munkás szerzett' ismeretei segítségével eligazodhassék a munkabér és a munkaidő kiszámításában-^- monda *Brandstein* Illés elvtárs a pécsi kongresszuson. A természettudományi ismeretek nem arra valók, hogy a munkás segítségükkel ügyesebb technikus, mechanikus és kémikus legyen, hanem arra, hogy megismerve a természeti igazságokat és törvényeket, annál könnyebben lerázhassa magáról azt a lelki terhel;, amelyet a papok vallásos babonája és a hivatalos tudomány ideológiája különféle előítéletek alakjában a tömegre rakott.

2. A szocialista iskolán kívül eső oktatás alapvető fokozata.

A szociáldemokrata propagandát csak akkor kísérheti teljes siker, ha mindenki tud olvasni és írni. A sajtó útján könnyebb és kényelmesebb a néphez férközni, mint az élőszó segítségével. Az első teendő tehát: küzdeni az analfabétaság ellen. Ezért követeli a szocialista program, hogy a népoktatás ne csak általános és kötelező, hanem ingyenes is legyen. A tömeg analfabétizmusát a szocialista írók egyszerűen úgy tüntetik fel, mint a feudális-aristokrata, a klerikális uralom és a burzsoa-társadalom szándékosságának eredményét azért, hogy a tömegnek, örökös szellemi sötétségben maradv és így állapotát meg nem ismerve, valahogyan eszébe ne jusson kísérletet tenni láncai lerázására. Az elemi ismeretek közül a szakszervezetekben legnagyobb buzgósággal az olvasás-írás tanítása folyik. De nemcsak legnagyobb buzgósággal, hanem sikerrel is. Az analfabéta munkás tudja és érzi, hogy igazi joggal elvtársnak csak akkor nevezheti magát, ha megtanulva olvasni és írni, olvashatja a pártlapokat és esetleg írhat is azokba. *Gabnai* elvtárs és teherkocsis, aki, mint maga mondotta, egyenesen a gyepplőszára mellől jött el a pécsi kongresszusra, hogy ott elmondhassa a magyar közművelődésügyre vonatkozó nézeteit, büszke önérzettel hivatkozott arra, hogy ő, kit az iskola nem tudott megtanítani, a szakszervezetben tanult meg írni és olvasni.

Szeberényi Lajos *A parasztok helyzete Magyarországon* című igen figyelemre-méltó tanulmányának 25. lapján azt írja: «A protestáns paraszttvárosok népének régebben az a része, amely iskolába nem járt, megtanult olvasni a templomban. Százával található a parasztok között, akik sajtószerű szintetikus módszerrel igazán a templomban tanultak meg olvasni.» Ma a templomot a szakszervezetek helyettesítik. A bibliát és a zsoltáros könyvet pedig a pártlapok és az izgató szocialista röpiratok és könyvek.

De lássuk, hogy ha az analfabéta elvtárs megtanult írni-olvasni, hogyan folyik le továbbképzése?

Hegedűs István a pécsi szabadtanítási kongresszuson *A szabadtanítás jelentősége* című felolvasásában azt mondta, hogy a szabadtanítási mozgalmat egy nagy veszély fenyegeti. Az a veszély, hogy a tanulást játékká, felszínes fitogtatássá süllyeszti alá. E felolvasás több felszólalást provokált. Egyik felszólaló, Fényes Samu ügyvéd, Hegedűs e kijelentésével is foglalkozva, azt mondta: a szocialisták szabadtanítása visszautasítja ezt az elvet, amely semmi egyéb, mint a régi középkorias felfogás káros folyománya. Ellenkezően, arra kell törekedni, hogy a tanulás szellemi munkájának, mint mindenféle munkának, meg legyen a maga gyönyörűsége. Vonzóvá, élvezetessé és könnyűvé kell tenni, nem pedig szándékosan nehézé. Nem kell attól sem félni, hogy az ilyen tanulásnak az eredménye féltudás lesz, mert a féltudás még mindig jobb, mint a semmi tudás, vagy a teljes tudatlanság.

A szocialista pedagógia egyik vezérelve az, hogy a tanulás ne legyen munka, hanem élvezet. A szocialista továbbképzést ennél fogva szépirodalmi művek olvasásával kell kezdeni. Először a könnyebben megérthető művekkel s azután fokozatosan kell átmenni a nehezebbre.

Az irodalom oktatása szerzett információim szerint a szakszervezeti iskolákban következő módon történik:

Összeállítja a tanító a legrégebb kortól kezdve mindazokat az irodalmi termékeket, amelyekben az illető író az urak és a papság bűneit, hatalmaskodását és önzését ostorozza, vagy a szegény parasztság elnyomatását rajzolja. Kezdődik tehát a magyar irodalom oktatása Apáti Ferenc *Feddő éneké*-vel és folytatódik Tinódi Sebestyén azon műveinek ismertetésével, amelyekben a nagyok önzését, kapzsiságát ostorozza. Természetesen, a tanító nem a szóban forgó mű irodalmi elemzését tartja feladatának, hanem azt, hogy a tárgyalt művel kapcsolatosan az illető korszak állítólagos osztályharcait megismertesse. Apáti költeményével kapcsolatosan Dózsa parasztlázadását, a jobbágyság röghöz kötését, az oligarchia féktelenkedéseit stb. E történeti háttér megrajzolásához forrásokul használják Márki Sándor Dózsáról írott művét, de főképpen Acsádi könyvét a magyar jobbágyság történetéről. Ily módon mennek át anthologiaszerűen, az egész magyar irodalmon.

Összeszednek és bokrétába kötnek abból minden olyan alkotást, amely a nép elnyomását tárgyalja, vagy amelyben a politikai és társadalmi radikalizmus eszméi, vagy jelszavai csendülnek meg. Bánkbán-ban nem Bánk tragikuma, nem a nemzetnek a királyi udvarral való küzdése érdekli őket, hanem a szegény Tiborc, a régi századok elnyomott és kizsarolt parasztjának e típusa.

Tanítanak e szakszervezetekben retorikát is. Mikor az elvtárs az irodalmi és történelmi oktatás kapcsán már némi tájékozottságra tett szert a magyarság állítólagos osztályharcainak fejlődési menetéről, ahhoz kapcsoltnan megkezdődik szemelvényesen összeállított példákon a szocialista retorika tanítása is. A kiindulópontot *Felsőbüki Nagy Pálnak* az a beszéde alkotja, melyet *az örökváltság tárgyában* az 1834-iki pozsonyi országgyűlésen mondott s amelyben a magyar oligarchia önzését a modern radikalizmus élességével versenyezően a következő szavakkal ostromozza: «Ok csak abban helyeztetik a haza boldogságát, hogy midőn egy dúsgazdag tekint váranak az ablakából, minden, ami látókörébe esik, kirekesztői eg öntulajdona legyen, minden az ő bírói bölcsességétől függjön, minden pálcájától remegjen, minden kezét nyalja és midőn 30 angol lóval és 300 kopóval a szegény földművelőnek a rókavadászatban terményeit tipratja, seholse találkozzék egy földművelő, ki kantárszáránál ragadván az úrfi lovát, Bürger után így szólítsa: «Du wärest Obrigkeit von Gott? Die Gottheit spendet Segen. Nein, nicht von Gott bist du Tyrann!»

És így folytatódik magán Széchenyin és Deákon keresztül Kossuthig, csatlakozva mindenütt a jobbagység érdekében mondott beszédekhez, amelyek egyúttal alkalmas kiindulópontok is a magyar osztályharcok további fejlődésének megismertetéséhez. A magyar politikai szónokokat kiegészíti az európai nagy szabadelvű és radikális szónokok beszédeinek magyar fordításban való megismertetése. Mindez előkészítésül a francia, olasz, német szociáldemokratapártok vezéralakjainak parlamenti beszédei teljes megértéséhez.

Az irodalom, a rethorika és a történelem e félig-meddig iskolásszerű és rendszeres oktatását bőséges magánolvasmányokkal igyekeznek kiegészíteni. E magánolvasmányok rendszeréről részletesebb tájékozást nyerhetünk a *Népszava* november 15-ki számában megjelent *Tanuljunk és tanítsunk* című cikkéből:

A magyar írók közül *Eötvös József* (Falu jegyzője, Magyarország 1514-ben), *Jókai, Madách, Mikszáth, Reviczki Gyula* és *Makai Emil* művei olvasandók. *Petőfit* nem kell ajánlani, mert hiszen őt eléggé ismerik az elvtársak. Érdemes *Arany János* is az olvasásra. Nagyobb súlyt kell helyezni a modern írói gárda: *Bródi Sándor, Ignóus, Molnár Ferenc, Bíró Lajos, Kóbor Tamás* és *Ady Endre* műveire. Legnagyobbat azonban a magyar proletárság íróinak irodalmi alkotásaira. Első sorban *Csizmadia Sándor* elvtárs *A föld rabjai* gyűjtőnév alatt megjelent költeményeire, amelyeknek igazi nagy szépségeit csak az elnyomott proletárság tudja

méltányolni. Azután *Kánaánban* című regényére, mely a földművelő munkásság elnyomatását és a vidéki kisistenek garázdálkodásait mutatja be érdekes keretben. Elolvasandó még a korán elhunyt *Naszódi* elvtárs *Dózsa népe* című novellás könyve is, amely szintén a földművelő proletárság sorsát tárja fel. *Révész* Béla elvtárs *Nagy börtön* című novellás könyve stb.

A magyar proletárság szépirodalmi munkáinak e művein kívül ajánlatosak még a külföldi írók közül is elsősorban az orosz írók: *Gogoly*, *Dosztojevszky*, *Tolsztoj*, *Gorkij* Maxim, azután *Hugo* Viktor, *Zola*, *Wilde* Oszkár művei, *Diderot* «Az apáca» című regénye. Átmenetül a szépirodalomtól a komolyabb politikai és történelmi irodalomhoz egy névtelen orosz forradalmárnak «Az orosz szabadságért» című műve. *Kropotkin* eddig magyar nyelven megjelent művei. *Martin* József «Ötödik evangélium» címmel írt könyve, *Stomfai* János «Forradalom» című munkája, *Ignotus*-tól «Olvasás közben», *Rácz* Gyulától «A magyar földbirtokosság pusztulása», *F aber* elvtárs tájékoztató dolgozata «A keresztény szocializmusról», amely megvilágosítja a keresztényszocialisták hazug szédelgéseit és hiteles okiratokból vett idézetekkel bizonyítja be, hogy ők a nép elnyomásán dolgoznak. Hazafiságuk és erkölcstanuk ellentétben van a valóságban mindazzal, amit mint nyilvános párt hirdetnek.

3. A pártiskola.

Ezzel be van fejezve az analfabétából olvasni és írni tudóvá lett elvtárs továbbképzésének első része. Következik a nevelés és oktatás második része: a politikai kiképzés. Ezt az úgynevezett *pártiskola* vállalja magára. E pártiskolának szervezetét megismerhetjük a *Népszava* 1907 december 4-ki számában közzétett tervezetből:

«A pártvezetőség – mondja e tervezet bevezetése – az 1907-ki pártkongresszus határozatához képest, (amely így hangzik: mondja ki a pártgyűlés: kívánatosnak tartja, hogy a párvezetőség valamelyes rendszeres oktatást biztosító intézmény létesítéséről gondoskodjék) – pártiskolát állít fel.» – E pártiskola felállításában és szervezésében két főszempont vezette a pártvezetőséget. Először, az iskola tantárgyait úgy választotta meg, hogy azok magokban foglalják mindazokat a dolgokat, amelyeket aktualitásuknál fogva a munkáshallgatóknak sürgősen meg kell ismerniök. Másodsor, korlátozni kívánta a hallgatóság számát, mert a tapasztalat a pártvezetőséget arról győzte meg, hogy nagyszámú hallgatóságot nem lehet sikerrel tanítani. A tanítás csak akkor lehet eredményes, ha a tanítók minden egyes hallgatóval külön-külön foglalkozhatnak. Ha meggyőződhetnek arról, hogy a hallgató teljesen felfogta és magáévá tette azt, amit a tanítótól hallott.

Minthogy a hallgatók száma korlátozva van s az előadások délutáni órákra

esnek, tehát olyan időben, amelyben az egyes szakmáknak csakis függetlenített alkalmazottai vehetnek részt, azért ebbe a pártiskolába csak olyan hallgatók léphetnek, akiket az egyes szakszervezetek e célra kijelölnek és megbízólevéllel látnak el. Ezek a tanfolyamok nem ingyenesek. A pártszervezetek tantárgyanként minden egyes hallgató után öt korona tandíjat fizetnek.

A pártiskola tantárgyai a következők: 1 *gyakorlati politika*: a) kiegyezés, b) költségvetési jog c) adókérdések. Előadó: *Diner-Dénes* József 2. *Magyar közjog*. Előadó: *dr. Rónai* Zoltán 3. *Történelem a XVIII századtól fogva*, 4. *A marxismus*. E két utóbbi tantárgy előadója *dr. Kunfi* Zsigmond, a temesvári állami főreáliskola tanára.

Hogy e tárgyakat minő szellemben adja elő ez a pártiskola, megítélhetjük, ha egy futópillantást vetünk a magyar közjog tanításának részletezett tervére:

I. Az állam, alkotmány és jog mibenlétének fejtegetése a történelmi materializmus szempontjából. A magyarországi osztályok erőviszonyainak visszatükrözése a magyar alkotmányban. A feudális elemek túlsúlya. Az alkotmánybiztosítók.

II. A magyar állampolgárság és a községi illetőség. Megszerzésük, elvesztésük. Az állampolgári jogegyenlőség fikciója a magyar közjogban. Az állampolgári jogegyenlőtlenség kimutatása. Az állítólagos állampolgári jogok: a személyes szabadság. A toloncolás és a kiutasítás joga. A költözködés szabadságát korlátozó intézkedések. Gyülekezési szabadság és közigazgatási önkény. Vallásszabadság. A katolikus államegyház. Teljesjogú, féljogú és jogtalan vallások. A nemtanulás szabadsága. A tanszabadság korlátai stb.

A magasabb politikai kiképzetésben részesülő, vagy az arra törekvő elvtársnak azonban nem szabad beérnie azzal, amit a pártiskola sorozatos előadásain megtanulhat. Rendszeresen folytatott magánolvasmányok segítségével itt szerzett ismereteit tovább kell fejlesztenie, kibővítenie és tökéletesítenie.

E magánolvasmányoknak éppen úgy, mint a magasabb szocialista iskolán kívül eső oktatásnak egyetlen célja van: *az, hogy az elvtárs megértse, haszonnal és sikerrel tanulmányozhassa Marx «Das Kapital» című könyvét, a szocializmus ez evangéliumát.* Ez a könyv nincs meg magyar fordításban. De ha meg volna is, akkor is csak a feltétlenül szükséges előtanulmányok elvégzése után foghatna az elvtárs a siker reményével olvasásába. Nehéz olvasmány. Igazán arduum stúdium a szociáldemokrácia e szent könyve. A német munkás sem tudja anyanyelvén sem előtanulmányok elvégzése nélkül haszonnal olvasni. Ezért *Kautsky* elvtárs a német munkások részére egy bevezető tanulmányt írt «Marx gazdasági tanai»-ról azzal a kifejezett céllal, hogy a német elvtárs annak segítségével magát a Kapital-t tanulmányozhassa és Marxt is megérthesse.

A magyar elvtárs helyesen cselekszik, ha legelőször *Bresztóczy* Ernőnek «Általa-

nos sztrájk és választói jog Magyarországon» című füzetét olvassa el. Ez a füzet azért érdemel különösebb figyelmet, mert a magyar munkásság politikai harcaival kapcsolatosan beszél az általános sztrájkról. Ezután sorban következnek Szabó Ervinnek – ki csak félig-meddig elvtárs, lévén a Pikler-féle szociológus tudós kör egyik tagja – *Szocializmus* című tanulságos felolvasása, melyet a Társadalomtudományi Társaságban tartott. Ezután sorra kell kerülnie *Jaurès* és *Lafargue* francia elvtársaknak az idealista és materialista történeti felfogásáról folytatott érdekes vitája, amely *A társadalom fejlődésének törvényei* címmel jelent meg magyarul.

Ily előkészületek után belefoghat *Kautsky* könyvének, *Marx gazdasági tanainak* elolvasásába, amely *Garami* Ernő elvtárs kitűnő magyar fordításában áll az elvtársak rendelkezésére. *Kautsky* e könyve a *Marx*-féle elméletnek rövidre fogott, de egységes és hű leírása. Egész és teljes képét nyújtja *Marx* nagy gazdasági felfedezésének, az *értékelmélet*-nek. Ezen az *értékelmélet*en fordul meg gazdasági tanainak helyessége s így érthető meg, hogy éppen ez elmélet ellen irányult az ellenfél leghevesebb támadása és hogy *Marx* követői is ez elmélet kifejtésére és megvédelmzésére fordítottak legtöbb gondot. *Marx* ez elmélete azonban diadalmasan került ki ebből a harcból. *Kautsky* elvtárs e könyve sokkal könnyebben megérthető, mint a *Das Kapital*, amelynek megértése *Kautsky* e könyvének előzetes elolvasása nélkül, azaz *Marx* tanainak rövidre fogott és világos ismertetése nélkül igen nehéz feladat. Mert ne feledjük, hogy teljesen igaza van *Kautskynak*, mikor *Előszava-bán* azt mondja: «Általános az a föltevés, hogy a nemzetgazdaságtan oly ismeretkör, amelyet mindenki, úgy se szó, se beszéd megérthet. Pedig a gazdaságtan egyike a legnehezebb tudományoknak, mert alig van alakulat, amely bonyolultabb lenne, mint a társadalom. Persze a közhelyek ama gyűjteményeinek megértéséhez, melyeket *Marx vulgár közgazdaságnak* nevez, nincs szükség több tudásra, mint amennyire a napi élet üzletszerű eseményeinek forgatagában mindenki önmagától szert tesz. *Marx Kapital-jának* megértéséhez azonban – mivel e mű a politikai gazdaságtan bírálatának formájában egy új történeti és gazdasági rendszer alapjait rakja le – nemcsak bizonyos fokú történelmi tudás, hanem ama tények felismerése is szükséges, amelyeket a nagyipar fejlődése nyújt».

Ezt a bizonyos fokú történelmi tudást, a nagyipar fejlődése által nyújtott tények felismerésére szolgáló képességet a leírt úton előrehaladva, megszerezte az elvtárs és most belefoghat *Marx* főművének a *Das Kapital*-nak tanulmányozásába is. Most már nem fog legyőzhetetlen akadályokra bukkanni és haszontalanul fáradni.

Ez a remekmű nincs meg magyar fordításban, de amit *Kautsky* könyvének magyar fordításából meg nem ismerhetett az elvtárs, azt bizonyára el fogja sajátítani abból a gyűjteményes munkából, melyet *Marx és Engels válogatott művei*

cím alatt *Szabó* Ervin szerkeszt. E vállalatnak még csak első része jelent meg, de ez a rész is önálló egészet alkot.

Marx és Engels életének és működésének ismertetésével kezdődik. Az életírást nyomban követi *Szabados* Sándor elvtárs gondos fordításában a maga nemében *igazán* remekműnek tekinthető *Kommunisták kiáltványa*. Röpiratnak talán sohasem volt olyan nagy hatása, mint ennek a munkának. A «Kommunisták kiáltványa – Liebknecht szerint – alapköve és programja a modern munkásmozgalomnak, amelyet tudományos rendszerbe foglalt Marx *Das Kapital*-ja. Marx és Engels együttes munkája gyanánt 1848 február havában jelent meg». Befejező sora: *Világ proletárjai egyesüljete!* nemcsak a munkásmozgalmak jelszava lett, hanem a szociáldemokrata írók állítása szerint kifejezte azt a nagy gondolatot is, amely azóta a munkásmilliók erős szervezeteinek folytonos fejlődésével közeledik a megvalósuláshoz.

Sorra kerülnek e vállalatban *Bebel* elvtársnak *A magyar forradalomról* írott tanulmánya, melyet *Bresztóczy* Ernő fordított magyarra. Továbbá: *A demokratikus pánszlávizmus* című dolgozat *Csizmadia* Sándor fordításában. Ez utóbbi különösen magyar vonatkozásai miatt érdemel figyelmet. Azután *III. Napoleon és államcsínyje* Marxtól *Garami* Ernő fordításában. Ugyancsak ő tőle *Kunfi* Zsigmond fordításában a *Forradalom és ellenforradalom*. Mindmegannyi klasszikus példái és megbecsülhetetlen okmányai annak, mennyire új világításban tűnnek fel harcok, személyek, politikai változások a történelmi materializmus szempontjából!

4. Jogi oktatás a szakszervezetekben.

A szociáldemokrata iskolán kívül eső oktatás azonban nem elégszik meg az elvtárs irodalmi, történelmi, gazdaságtani, szónoki és politikai továbbképzésével, hanem a maga – el kell ismerni – igazán gyakorlati módján munkakörébe vonja jogi kiképzését is. Az eljárás szerzett információim szerint a következő:

Egy munkásnak valami olyasfajtajú összeütközése támad munkaadójával, mely csupán a közigazgatási hatóságok, vagy a bíróság közbelépésével intézhető el. A munkás egy lépést sem tesz, míg ügyét tudomására nem hozza a középpontnak. Megtörténvén ez, a középpontból értesítést kap, hogy meghatározott napon és órában jelenjék meg egy bizonyos helyiségben, hol a jogi oktatás folyik. A munkás pontosan megjelenik a kitűzött helyen és időben. Az iskola vezetője fogadja, ki mindig egy ügyvéd elvtárs. Neki részletesen és híven elmondja ügyét-baját. Az iskola vezetője aszerint, mint az ügy a közigazgatási hatóságok, vagy a bíróság elé tartozik, megindítja és bevégzi nyomban a formaszertinti tárgyalást.

Azt mondja: én vagyok a bíró! Az ellenfél képviselétével megbíz egy másik ügyvédet, vagy az iskola egyik előhaladottabb tagját. A munkás képviselété

is a szükség szerint ügyvédre, vagy az iskola egyik régebbi hallgatójára bízta. Az ügyes-bajos munkás ezúttal mint csendes megfigyelő passzív marad. Az iskola vezetője a főbb mozzanatoknál megállítja a tárgyalás menetét és az érdekelt félnek megmagyarázza a történeteket és a történeteket. Mikor meggyőződött, hogy az illető megértett mindent, tovább megy, míg be nem fejezi a tárgyalást. A tárgyalás befejezése után az abban előfordult dolgokról kikérdezi az érdekelt munkást Amit nem helyesen fogott fel, azt újra megmagyarázza s azután elbocsátja. Előbb azonban meghagyja, hogy ekkor és ekkor ismét jelenjék meg a jogi iskolában. A kliens megjelenik, de ekkor már nem kap helyettesítőt. Magának kell, mint panaszosnak, vagy panaszlottnak a tárgyalás folyamán a maga ügyét képviselnie. Ha valamit nem helyesen tesz, vagy mond, rögtön megkapja a helyesbítő utasításokat. A tárgyalás végén az iskola vezetője azokban a dolgokban, amelyekben gyöngé volt, ismét kioktatja. És mikor látja, hogy teljesen elő van készítve és ismeri ügyének minden csínját-bínját, elbocsátja.

A hallgatóság a valóban megtörtént jogesetek e tárgyalásszerű feldolgozásából oly gyakorlati és elméleti ismeretekre tesz szert, amelyekkel szükség esetén hasonló körülmények között valóságosan brillíroz. Akik az előkészítés e praktikus módját nem ismerik, a legnagyobb meglepetéssel és bámulattal kérdezik, hogy ez az egyszerű kézi munkásember sokszor igazán terjedelmes és szakszerű jogi ismereteit hol szerezte meg?

5. Higiénikus és természettudományi oktatás.

A szociáldemokrata iskolán kívül eső oktatás a természettudományokat is bevonja a maga körébe. Indítékul és alkalmul éhez a higiénikus ismeretek megszerzésére irányuló törekvés szolgál. A munkást a munkásélet higiénikus viszonyairól is fel kell világosítani az osztályharc érdekében. A munkásnak tudnia kell, hogy minőnek kell lenni a munka feltételeinek az egészséges élet szempontjából, mert csak így felvilágosítva, érzi igazában kizsákmányolt voltát. Mentől inkább tisztában van azzal, hogy minő veszedelmek fenyegetik állandóan egészségét és életét, annál erélyesebb lesz helyzete megváltoztatásának követelésében.

De van még egy más szempont is, amely a szociáldemokrata párt vezetőségét arra ösztökéli, hogy a higiénikus alapismereteket mentől jobban elterjessze a munkásság soraiban. A negyedik szakszervezeti kongresszus 1908 január 7-én tartott ülése behatóbban és részletesebben foglalkozott az alkoholizmussal, mert «a magyarországi szakszervezeti mozgalom a munkásosztály anyagi és erkölcsi színvonalának emelése érdekében folytatott munkája közben lépten-nyomon szemben találja magát a szeszes italok fogyasztásával, aminek élvezete a proletárságot

az erkölcsi és anyagi züllés útjára sodorják, illetve a nyomorgót ebben megtartván, a szervezkedésnek és a szakszervezetek benső megerősödésének egyik hatalmas akadályozójává teszik. Az alkohol elégedettekké teszi az embereket. Eltompítja a gondolkozást, megbénítja az akaratot. A szakszervezetnek pedig elégedetlen és fölvilágosult emberekre van szüksége». Azért az alkoholizmus ellen való küzdelmet a szakszervezetek kötelességévé teszi és eszközökül e küzdelemben a többi között nemcsak az egészségügyi oktatást jelöli meg, hanem egyenesen ki is mondja, hogy «különös gond fordítandó a munkásság tudományos nevelésére, irodalmi és művészi ízlésének fejlesztésére. Munkás sportegyesületek, kirándulások, ének, zene, torna, színelőadások, tudományos és irodalmi előadások, estélyek, ünnepélyek, múzeumok és tárlatok látogatása. Iparművészeti szakoktatás stb. » eszközei annak a nevelő hatású munkának, amelyekkel a munkások gazdasági vívmányaitól eltekintve, legsikeresebben lehet harcolni a munkásság e szörnyű fizikai és erkölcsi nyavalyája ellen.

De ezektől a gyakorlati és közhasznú szempontoktól eltekintve, az a politikai és társadalmi doktrína, amely azzal dicsekszik, hogy nem ideológián, hanem pozitív tényeken és materialista elveken épült fel, csakugyan nem lehet meg a természettudományok nélkül. Csakhogy az a természettudomány, amelyet ez iskola tanít, nem az anorganikus természettudomány, amelyre a rendes iskolázás oly nagy gondot fordít, hanem a biologikus természettudomány. A biológiai tények kötik le a szociáldemokraták egész tudományos érdeklődését, különösen azóta, mióta a biologikus szociológiai iskola híveiben – különösen nálunk - szövetségesük akadt, sőt mondhatni tudományos vezérkaruk támadt. A biologikus természettudományok tényein, helyesebben mondva analógiáin építik fel aztán természetfilozófiájukkal és materialista világnézetükkel egyetemben összes társadalmi, gazdaságtani és történelmi elméletüket, amelyeket ők a gondolkozásukban igazán misztikus fogalommal lett *tudomány* kifejezésben foglalnak össze.

6. Tudományos oktatásuk bölcséleti elvei.

Tudományos oktatásuknak elveit, sőt egész rendszerét is részletesen kidolgozva, megtaláljuk *Pikler* Gyulának abban az előadásában, amelyet *A szabadtanítás tárgyairól és módjairól* tartott a szabadtanítás pécsi kongresszusán.

Pikler a tanítói eljárás tudományos alapjává a következő *három elvet* teszi:

Első a *köznapiság elve*, amelyik így hangzik: *A tudomány igazságainak érvényét azoknak mindennapi életében tüntessük fel, akikhez tanításunkkal fordulunk.*

Ez elv szembeütnövé tételére a következő példát hozza, fel: Előveszünk egy gummiszalagot és megmutatjuk nekik, hogy amilyen nagy erőfeszítéssel széthúzzuk, ugyanolyan nagy munkát végez, mikor visszaugrásában például egy pitykét

eldob. Erről áttérünk a feldobott test energiájának a megmaradására, mondván., hogy közte és a Föld között is ilyen láthatatlan gummiszalagféle van . . . Aztán' átme gyünk az emberi testben történő «széthúzásra» és «összehúzásra», mely a test munkaforrása. így egy-két óra alatt az egész rejtelmes világ a köznapi dolgokkal azonossá válik, hasonlatossá a gummiszalaghoz. Így a legtanulatlanabb tanítványunk értelme is valósággal megnyílik a tudásnak.

E tanítás módszere tehát a gyors és könnyű általánosítás. Nem annyira a nagy számú tények sorozatának összeállításán kell keresztül jutni el az általános-hoz, a törvényszerűhöz, a «rejtelmes világ» megmagyarázásához, mint inkább egy-két analógia segítségével. Világosabban kifejezi ezt a második, a *műveltségi elv*, amely következőképpen hangzik:

Soha semmi speciális kérdésről ne tanítsunk anélkül, hogy a legnagyobb, legáltalánosabb elvekig ne menjünk.

Ez általános elvekre gyorsan eljutni, Pikier szerint azért szükséges, mert e legáltalánosabb és így legmagasabb elvekben érezteti magát legjobban a tudománynak az az eleme, mely nem külső benyomásból, hanem saját bensőnkéből származik. Ezekből az általános elvekből aztán nem lesz nehéz tisztán a dedukció segítségével újabb és újabb igazságokhoz jutni. Az a tétel, hogy a tanítás részletekbe mélyedjen és szorosan a tényekhez szabva magát, csak a kész és kiforrott igazságokat igyekezzék a tanulóval elsajátíttatni, Pikler szerint csak a XIX. század második felének abból az antifilozóikus szelleméből keletkezett, amelyik a tudományban az intuíció jelentőségét tagadja és az indukció kizárólagos értékét hirdeti. Egyenes folyománya e korszak általánosan konzervatív és haladásellenes irányának, amely azonban a most kifejlődő progresszív iránnyal szemben egyre jobban elveszíti az elméken való régi uralmát.

Ezzel a második elvvel szoros kapcsolatban van a harmadik, a *hatalom elve*, amelyik így hangzik:

Sohase tanítsunk semmit, hogy fel ne tüntessük, hogy annak ismerete (egészség, gazdagság, politikai erő formájában) hatalmat ad a^ embernek, hogy az egyszóval, hasznos.

Vagyis, mint Pikler ez elvet részletesebben magyarázza, – tanítványaink-érdeklődését és aktivitását fel kell izgatnunk annak elmondásával, – hogy milyen további eredményekre vezethet a tudomány a jövőben. Játszatnunk kell e végett fantáziájukat s a magunkét. El kell nekik mondanunk, hogy a jövő egyik feladata a nap sugárzó energiájának közvetlen áttétele mechanikai munkává. Továbbá a tengerjárás felhasználása ilyen munkára. A tápszerek mesterséges előállítás. Az egyéni karakter megváltoztatása testi orvoslás által. Hogy az osztályharc célja egy olyan társadalom megteremtése, amelyben a lehető legtöbb embernek lehető legnagyobb boldogsága van biztosítva. Hogy tervezhető a mai nemzeteken túlmenő.

a mainál gazdagabb tartalmú, kényszerrel nem biztosított szervezet, emberi összeműködés; az egész emberiség sok ágú, szervezett összeműködése. A lehető legteljesebben ki kell előttök színeznii az ilyen jövendő alakulások képét.

Így jut el a szociáldemokrata iskolán kívül eső tanítás nem Morus Tamás, hanem Marx Utópiájához. Ahhoz a szebb és boldogabb jövendő társadalmi rendhez, amely az élet nyomorúságaival küzdő tömegre éppen olyan erős varázssal hat, mint a világ és emberiség megváltásáért lelkesülő tanultabb ifjúságra. Így lesz hirdetője egy merész és sajátságosan optimista világnézetnek, amely rendületlenül hiszi és vallja, hogy az emberi elme munkásságának eredménye, a *tudomány* nemcsak a lét problémáit fogja matematikai biztossággal megoldani, hanem a társadalomban együtt küzdő és szenvedő emberek életének is összes titkait és feladatait. És ez a világot és embert megváltó tudomány meg fog alakulni, mihelyt sikerül magunkat kiszabadítani azokból a szellemi bilincsekből, amelyeket a múlt hagyományai és előítéletei reánk raktak. A múlt e hagyományait és előítéleteit kell tehát lábaink előtt eltakarítani és ekkor nyitva áll a tudomány csalhatatlan és biztos igazságaival kikövezett országút Morus Tamás, helyesebben Marx Utópiája felé.

7. A szociáldemokrácia mint versenytárs.

Ezzel a hívő, önmaga alkotta igazságaiban cseppet sem kételkedő doktrínával áll szemben az úgynevezett hivatalos tudomány és a tanító kultúrállam. Az az állam, amelyik a polgárt nagy anyagi, szellemi és erkölcsi javakban részesíti ugyan, de sokszor nehéz kötelességek teljesítésére és terhes áldozatok hozatalára is kényszeríti. Amely nem ígérheti, hogy az út, amelyen fejlődése halad, az egyént és a tömeget elvezeti a boldogok országába, mert hiszen maga a fokozatosan átalakuló élet realitása, nem pedig tudományosnak látszó feltevéseken és analógiákon alapuló a priori konstruált elmélet, vagy játéka egy eleven és gazdag képzetnek.

Ezzel az optimista és egyoldalúsága következtében fanatikusan türelmetlen doktrínával – vagy mint Leroy-Beaulieu nevezi: a gyűlölködés doktrínájával – áll szemben az a tudomány, amelyről a műveltek egy igen tekintélyes részének az a divatossá lett vélekedése, hogy csődöt mondott mindazokban a dolgokban, amelyeknek megfejtése Marx elmélete szerint annyira könnyű és biztos. Az a tudományos világnézet, amelyen nemcsak Renan kételkedő szelleme vett erőt, hanem amelyik, a Pasteur és a Dubois Reymondhoz hasonló nagy természet-tudósok példáját követve, habozva, sőt lemondva áll meg annál a határvonalnál, amely mögött azok a végső kérdések vonulnak meg, amelyeknek megoldása Marx elmélete és Pikler bölcséleti tanítása szerint annyira egyszerű és világos.

Az a tudomány, amelynek pedagógiai elmélete azt hirdeti, hogy a tanítás-

nak nem lehet más célja, mint az előző nemzedékek műveltségbeli hagyományainak átadása azért, hogy az átvevő ifjú nemzedék továbbfejlesztve és gazdagítva adhassa át ismét a tanulásban utódainak. Az a tudomány, amely lábaival mintegy belegyökerezve a historizmusba, csak kész, kiforrott és feltétlenül biztos dolgokat akar tanítani. Csakhogy az általános, a legmagasabb és a legegységesebb tudományos elvek mindig csak fejlődésben és forrongásban levők. Készek és feltétlenül biztosak csupán a tények és részletek. Az a tudomány, amely éppen e miatt fél az olyasféle kiforratlan tudományos elméletektől, mint a többi között maga a szociológia is.

Amelyik éppen ezért akar a bécsi egyetemmel és a budapesti egyetem hit-tudományi karával egyetértően az University Extension előadásai köréből «minden még ki nem forrott elméletet és minden olyan dolgot, amely bárminő vonatkozásban van a szociális kérdéssel» kihagyatni. Amely *Waldapfel* Jánossal csak tényeket és részleteket akar csupán taníttatni. Általános elveket, összefoglaló tételeket pedig csak a legkritikább esetben, attól való aggodalmában, hogy azokkal csak egy nagyzó, nyughatatlan szellemű és romboló irányzatú féltudás keletkezését segíti elő (*Waldapfel* két felolvasása a *Paedagogiai Társaságban* «A szabadtanítás módszeréről és szervezéséről.») Amely *Gaal* Jenővel azt mondhatja a «Szabadoktatás tárgyai, eszközei és módszere» című felolvasásában a pécsi szabadtanítás kongresszusán, hogy az iskolán kívül eső oktatás körébe, «hogy az szabadossággá ne fajuljon, csak tárgyilagos és valóban leszűrődött ismeretek valók. Nem valók ellenben oda, a még meg nem érett dolgok, bármily érdekes kontroverziák, a célzatos elméletek».

Figyelemreméltó megjegyzések, sőt bizonyos fokig igazságok is ezek. De mikor a szociáldemokrácia iskolán kívül eső tanítói eljárásának hatását lélektanilag elemezzük, nem szabad elfelednünk, hogy az emberi lélek tudásszomjának tárgya mindig az ismeretlen végső kérdések és első sorban pedig maga az emberi élet végcélja és rendeltetése. Feleletkeresés arra a kérdésre: miért élünk? Helyesen élünk-e vagy nem? Az emberi élet nagy erkölcsi problémáinak megoldására való törekvés. A Sokrates-féle *ismerd meg tenmagad!* És éppen ezért, az a doktrína, amely e kérdésekre oly határozott és világos feleleteket ígér, mint a Marx-féle elmélet, óriási előnyben van szemben azzal a tudománnyal, amely e kérdésekre nem akar, vagy nem tud olyan feleleteket adni, amelyeknek összesége alapjául szolgálhatna egy olyan optimista tudományos világnézetnek, mint a minő maga a szocializmus.

Akik nálunk első kezdői voltak az iskolán kívül eső oktatás University Extension-féle alakjának, mind azt mondták: azért van rá szükség, hogy segítségével megteremtjük a nálunk annyira fontos egységes nemzeti szellemet, a közös világfelfogást.

De miben áll az egységes nemzeti szellem és közös világfelfogás? Abban,

ha az emberi lét, a társadalmi kölcsönösség, egyéni és társas életünk főkövetelményeinek, egyszóval a közműveltségnek legmagasabb kérdései tekintetében a nemzet túlnyomó többségében egyértelműség uralkodik; olyan közös világfelfogás, ami a nemzeti szolidaritásnak alapja és záróköve.

Ilyen egyértelműség azonban köztünk nem uralkodik. Csak abban értünk egyet, hogy ilyes fajtájú egységet igenis kell teremtenünk. Ez az egységes világfelfogás azonban megvan a szociáldemokrácia Marx-féle tudományos elméletében. Ellenfeleink már rendelkeznek azzal, amit nekünk ezután kell megteremtenünk. A mi világnézetünknek alapja a nemzeti gondolat lehetne. Csakhogy a mi nemzeti gondolatunk nem a közös faji származás ösztöne, nem a közös történelmi fejlődés adta öntudat, vagy bölcséleti gondolkodás útján megállapított eszme és szemléleti forma, hanem egyszerűen még csak kialakulásban levő politikai aspiráció. Terjedelmében, erejében és színezetében végtelenül különbözve politikai, felekezeti felfogásunk, társadalmi helyzetünk, vérmérsékletünk és gondolkodásunk szerint. Még nem vagyunk mindnyájan egyformán magyarok. Csak legfőlebb is kurucok vagy labancok.

A híres francia szótáríró és elsőrangú pozitívista bölcselelő, *Littré* «Pour la dernière fois» című iratában a következőket mondja: «Az új korban a fejlődésnek egy igen komoly mozzanata állott be, mely se nem új vallás, se nem eretnokség. A theologia ege eltűnt, helyébe a tudományé tárult fel. A kettőnek semmi köze egymáshoz. E hatás mély szakadást okozott az elmékben. Igaz ugyan, hogy a nagy tömeg hű maradt a régi hagyományhoz. Az is igaz, hogy amaz erkölcsi szorultságban, amely bekövetkezett, többen, lemondva az újkori elméletekről, visszatértek a theologia ölébe. De bármint álljon is a dolog e távozásaj és visszatéréssel, sokkal egyénibb marad, hogysen ítélet alapja lehessen. Két tény állandóan gyakorolja túlnyomó hatását a társadalomra. Az első a *világiságnak*, azaz a felekezetekkel szemben közömbös államnak haladása, mely türelmes a vallások iránt s az egyházat is kényszeríti, hogy neki e főpontban engedelmessédjék. A második az a folytonos erősödés, amelyben a tudomány egét minden újabb felfedezés részesíti.»

Az a mély szakadás, amelyre Littré ez idézett szavai rámutatnak, nálunk is megvan és pedig folytonosan növekedőben.

Egyik rész azt állítja, hogy a mi világfelfogásunk lehet nemzeti, csakhogy ez a nemzeti nem lehet semleges a vallásokkal szemben és tisztán tudományos igazságokra támaszkodóan világias. Első sorban kereszténynek kell lennie. Nacionalizmusunknak hasonlónak kell lennie a mai napság divatos francia nacionalizmushoz. Konzervatívnak a történelmi alapon felépült mai társadalom demokratikus reformját követelő áramlatokkal szemben. És bizalmatlankodónak a XIX. század szabadelvűségének alkotásai, társadalmi, politikai és tudományos követeléseivel szem-

ben, mert hiszen tulajdonképpen azok semmi egyebek, mint előkészítői a felforgató radikalizmusnak, a romboló ösztönű szociáldemokráciának, a politikai, erkölcsi és tudományos anarkiának.

A másik rész erre azt feleli: A nemzeti gondolat elé nem lehet oda tenni a keresztény jelzõt, mert pusztán *csak keresztény ember* nincs is a valóságban és mint fogalmi elvontság sem határozható meg szabatosan, mivelhogy nem tisztán csak keresztény emberek vannak, hanem csupán katolikusok, luteránusok, kálvinisták, unitáriusok, gör. keletiek stb. Dogmára, vallásos, erkölcsi felfogásra, sőt nemzeties érzésre is egymástól nemcsak különbözöek, hanem igen sokban diametrálisan ellentétesek is. Ez álláspont a nemzeti egységet a vele együtt járó felekezetiiséggel csak megbonthatja. És miután oly elvet tesz a nemzeti gondolat uralkodó alkotórészévé, amelyik nem tartozik hozzá, vele annak kifejlődését csak megakasztja. Lehetetlenné teszi a feltétlenül szükséges tudományos, politikai, gazdasági és társadalmi haladást. És ez irányával csak táplálékot, anyagot és okot szolgáltat arra, hogy a haladó szellemű és hajlandóságú értelmiségből mentől nagyobb számmal csatlakozzanak a szociáldemokráciához, amely azt hirdeti különben is, hogy csak ő egyedül a haladás képviselője, minden más irány: a bszabadelvűség sem egyéb álorcás reakciónál, az igazi haladás és tudományos felvilágosultság képmutató ellenségénél.

Ezek az ellentétek, gondolat és érzésszerű különbségek okvetlenül jelentkezni fognak, mihelyt a kulturális feladatait érző, tanító magyar állam határozottabb lépést fog tenni az iskolán kívül eső oktatás egységes nemzeti szempontok szerint való szervezésére. Akadályozói is lesznek annak, hogy a Marx-féle, minden ízében egységes világnézettel szembeállíthassunk egy olyan egységes nemzeti felfogást és közös világnézetet, amely alapjául szolgálhatna annak az iskolán kívül eső oktatásnak, amely a siker biztos reményével veheti fel a küzdelmet azzal az iskolán kívül eső oktatással, melyet a szociáldemokrácia nálunk már is berendezett.

Ez akadályok azonban nem legyőzhetetlenek. Az alap, amelyen velők sikeresen megbirkózhatunk, adva van politikai, közművelődési és nemzeti fejlődésünk utolsó száz éves történelmében. Abban a történelemben, amely azt tanítja, hogy nálunk a nemzeti gondolat sohasem állott egy percig sem az általános, emberi haladás nagy érdekeivel ellenségesen szembe. Hogy az a magyar liberalizmus, amelyik megteremtette a mai modern magyar államot, amelynél nemzetibb, gazdagabb, műveltebb és egységesebb sohasem volt ez az ország, egy percig sem volt ellenséges indulatú sem a vallásokkal, sem a felekezetekkel szemben. Viszont, a magyar egyházak sem állottak útjába a nemzeti haladás áramlatának. Nehéz időkben a felekezetek egymás szabadságát védelmezték. De a boldogabbakban sem civakodtak egymással, vagy a haladás elvét képviselő nemzeti állammal annyit és oly szenvedélyesen, mint a nyugati nagy államokban. A nemzeti, sőt az állami

gondolat sem volt és nem is lehet nálunk soha ellenséges a vallások iránt, mert hiszen a nemzet ereje volt mindig egyetlen biztosítéka ebben az országban úgy a vallás, mint a gondolat szabadságának. Ez a száz esztendő történelem azt bizonyítja, hogy nálunk az általános emberi haladás minden követelése megvalósítható, nemcsak a nemzeti, hanem még a vallásos gondolat sérelme nélkül is.

A szociáldemokrata iskolán kívül eső oktatás rendszerének ismertetése hiányos volna, ha rá nem mutatnánk arra, hogy annak legfelső tudományos betetőzése is készen van a Társadalomtudományi Társaság *Szabad Főiskola*-jában, amely a szociáldemokrata iskolán kívül eső közoktatásnak éppen olyan főiskolája, mint a hazafias irányú iskolán kívül eső oktatásnak a budapesti egyetemen szervezett *Népszerű Főiskolai Tanfolyam*. E Szabad Főiskola előadásait, mint magánolvasmányok a *Huszdik Szabad* kiadásában megjelenő szociáldemokrata szellemű, többkevesebb tudományos igénnyel fellépő, vagy egészen népszerű könyvek és füzetek egészítik ki.

V.

Az iskolán kívül eső oktatás szervezésének vezérelvei.

1. Az állam és a társadalom egymáshoz való viszonya az iskolán kívül eső oktatást illetően.

Megismertetvén mindazt, ami negyven év alatt nálunk az iskolán kívül eső oktatás ügyében történt, egy dologra a leghatározottabban rámutathatunk. Arra, hogy 1874 óta a magyar falusi nép továbbképzése érdekében, leszámítva azokat a népszerű gazdasági felolvasásokat és vándortanítói előadásokat, amelyek a földművelésügyi minisztérium kezdeményezésére a múlt század kilencvenes éveiben indultak meg, jóformán semmi, vagy igazán édes-kevés történt. Az iskolán kívül eső oktatásnak egyetlen társadalmi szervezete sem ölelte magához munkásságában a falusi magyar népet. Még a szociáldemokrata iskolán kívül eső oktatás sem. Az is megállott a városok külső utcáiban. Annál a sorompónál, amelyik a városból a falu felé kivezető utat elzárja.

Demokráciánkra jellemző, hogy társadalmunk igazán nagy és figyelemre méltó tanítói munkássága nem terjedt ki a falusi magyar parasztságra, a nemzeti élet ez alapjára. Ezek a szervezetek – különösen az utolsó évtizedben – csüggedést nem ismerő buzgóságot fejtettek ki, hogy az alig pár százezerre rugó iparos és gyári munkásságot megnyerjék tanítói munkásságukban való részvételre, de a milliókra rugó földművelő parasztságot meg sem látták. Tanítói munkásságuk célja a szociális veszedelem megelőzése, vagy elhárítása volt. És nem vették észre, hogy ez a szociális veszedelem minket nem a külvárosokból, vagy a gyártelepekről fenyeget, hanem az alföldi nagy parasztvárosok nádfődeles házáiból s a-falvak kunyhóiból.

Ez okok miatt az iskolán kívül eső oktatásnak a városokból el kell mennie a falusi nép közé. Ezt a népet kell elsősorban kiszabadítani a nemzeti művelődéstől való elzártságából. Az egységes elvek szerint és állami támogatással szervezendő iskolán kívül eső oktatás munkájának ott kell tehát kezdődnie, hol 1874-ben félbemaradt. Abból, mit e tanulmány első részében előadtam a Türr-Irányi-

féle felnőttek oktatásának történetére vonatkozóan, két dolog tűnik ki világosan és határozottan.

Az első az, hogy ebben a tekintetben történeti alapunk is van, amire építhetünk. Ha ez alapot a bekövetkezett mostoha idők szélcsapása be is takarta a feledés homokjával, még sincs örökre eltakarva szemeink elől. A feledés e homokrétegét nem lesz nehéz a köztudatból eltávolítani. És ha ezt a munkát elvégeztük, kezünkbe kapjuk vezetőfonalát is annak, hogy mit lehet, mit kell és hogyan tanítani a falusi magyar népnek?

A második az, hogy az iskolán kívül eső oktatás ez alsó – népakadémiai – tagozatát nálunk az állam erkölcsi és anyagi támogatása nélkül szervezni és fejleszteni éppen úgy nem lehet, mint nem lehetett Franciaországban. Hiszen a Türr-Irányi-féle felnőttek oktatását támogató társadalmi mozgalom is csak addig élt, míg az állam támogatása meg nem szűnt. De ha az állam e támogatása megvan, akkor meg lehet nyerni nemcsak a társadalom, hanem a törvényhatóságok: a megyék, városok, sőt a községek közremunkálását, erkölcsi és anyagi támogatását is. Hiszen ez utóbbiak sok olyan anyagi eszközzel rendelkeznek, amelyeket e munkásság javára fel lehet használni. Így adhatnak helyiséget, fűtést, világítást. Fedezhetik az előadótermek tisztántartásának s az egyéb aprólékos kiadásoknak költségeit stb. Sokan e hatóságok közül rendelkeznek bizonyos iskolai és közművelődési alapokkal is, amelyeknek jövedelméből egy részt e célra fordíthatnak.

Az állam közreműködésének feltételeit vizsgálva, nem szabad még egy fontos tekintetéről sem megfeledkeznünk. Nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagynunk, hogy az iskolán kívül eső oktatás alsó – úgynevezett népakadémiai – fokán a népművelés olyan feladatait igyekszik pótlóan és kiegészítően megoldani, amelyek az állam kötelezettségét alkották ugyan, de amely kötelezettségének a múltban nem tehetett eleget s valószínűen a jövőben sem fog eleget tehetni. Éppen ezért, az államnak az iskolán kívül eső oktatás ez alsó, elemi tagozatában egész erkölcsi és anyagi erejével akcióba kell lépnie. Itt neki kell a kezdőnek, az alkotónak és a vezetőnek lenni.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 42.429/907/V. 13. számú leiratában legelőször is azt kérdezi a Közoktatási Tanácstól, hogy *minő intézkedéssel volna biztosítandó, netalán a törvényhozás közbejöttével is az egyes közhatalóságok, vármegyék, városok, községek közreműködése abban a munkában, hogy az iskolázatlan, olvasni-írni nem tudó felnőttek oktatása országos segéllyel is tervszerűen eszközöltessék?*

E kérdés velejét is eldönti a Türr-Irányi-féle felnőttek oktatásának története, amelyből világosan kitűnik, hogy megszűnésének legfőbb oka az volt, hogy Irányi fáradozásainak nem sikerült kivívni, hogy ez intézmény becikkelyeztessék a magyar törvénytárba. A kormányzati intézkedéseknek alkotmányos államokban,

bárminő természetűek is legyenek – létük csak akkor biztosított, sőt jogos, ha törvényben gyökereznek. Ez ok miatt, feltétlenül szükségesnek látszik az iskolán kívül eső oktatás intézményét nálunk is törvénnyel biztosítani.

Olyan törvénnyel, amelynek egyik szakasza egyenesen kötelezné a községeket, hogy *«az 1868: XXXVIII. törvénycikkben megállapított tanköteles kort meghaladott írni-olvasni nem tudó, vagy az elemi és ismétlő iskolában szerzett ismereteiket kiegészíteni kívánó és önként jelentkező felnőttek számára tanfolyamokat állítsanak fel, vagy ha erre anyagi erejük hiányoznék, tolok telhetően a helyiség, a fűtés, világítás-tisztogatás stb. biztosításával támogassák az államot, a társadalmi szervezeteket és magánosokat, akik a községben ilyen tanfolyamok szervezésére vállalkoznak. A községek, társadalmi szervezetek és magánosok, kik ilyen tanfolyamok felállítására vállalkoznak és ha általában a törvény követelményeinek megfelelnek és nem tudnák a tanfolyamok előadóinak a közoktatásügyi minisztertől rendeletileg megállapítandó tiszteletdíját részben, vagy egészben megfizetni, e tiszteletdíjakat illetően igényt tarthatnak az állami segítségre. »*

Bár a kezdő, az alkotó és vezetős szerep az iskolán kívül eső oktatás e népakadémiai fokozatán feltétlenül az államnak biztosítandó, de azért hiba lenne a társadalom közreműködésére nem számítani, mert hiszen siker a társadalom anyagi és erkölcsi támogatása nélkül egyáltalán nem gondolható. Egy erős közművelődési közvélemény alkotása állandó törekvése volt Eötvös József közoktatásügyi politikájának. Egy nagy népnevelési egyesület szervezésével, a hivatalos jellegű megyei iskolai bizottságok és később az iskolaszékek felállításával akarta ezt a közvéleményt megteremteni. Nem sikerült. Utódai nem erőltették, sőt az sem lehetetlen, hogy fölöslegesnek is tartották. Az iskolán kívül eső oktatás külföldi története azonban azt bizonyítja, hogy e munkásság sikerének első feltétele ez a közvélemény. A francia kormány ez irányú akciója is rég elsorvadt volna magában, ha a Jean Macé által alapított *Ligue Française de L'Enseignement* hatalmas társadalmi szervezete nem támogatná állandóan. Feltétlenül szükséges tehát, vármegyénként e célra valamelyes társadalmi szervezet alkotásáról is gondoskodni.

2. A társadalom közreműködésének formája az iskolán kívül eső oktatás alsó-népakadémiai tagozatában.

Hogy az erkölcsi támogatásnak és a társadalmi úton való közreműködésnek is meg legyen a maga szervezete, célszerű lenne megyénként a megyei értelmiség érdeklődő tagjaiból, a megyei közművelődési és gazdasági egyesületek megbízottaiból, a tanfelügyelőből, a megye területén levő középiskolák, képviselőiből, a közigazgatás középponti és járási tisztviselőiből, kiknek hivatalos

ügyköre állandó és közvetlen érintkezésben van a falusi néppel, valamelyes bizottságot szervezni.

E bizottságok feladata lenne a falusi népben az iskolán kívül eső oktatás iránt való érdeklődést mentől szélesebb körben felkelteni. Az állandó és időleges tanfolyamok felállítását előmozdítani. Az előadók és a hallgatóság között való érintkezést megkönnyíteni. E bizottságok feladata lenne továbbá a vármegye községekben összeírni az analfabétákat. Felvilágosítani őket az olvasás és írás tudásának fontosságáról és rábírní, hogy a felállítandó tanfolyamokban részt vegyenek. Gondoskodnék arról is, hogy a községek elemi ismeretekkel már bíró lakosaiban a továbbképzés vágya felébredjen és hogy azok a szervezendő továbbképző tanfolyamokat látogassák is. Feladata körébe tartoznék: ellenőrizni a szervezett tanfolyamokban folyó munkásságot is. Közreműködni abban, hogy a tanfolyammal kapcsolatosan a községben népkönyvtár szerveztessék. Azonkívül véleményt mondanának nemcsak az elért eredményről, hanem arról is, hogy esetleg az élet újabban felmerülő követelményeihez képest, mely irányban és minő eszközökkel kellene az egyes vidékek életszükségeinek megfelelően tovább fejleszteni az iskolán kívül eső oktatás helyi intézményeit?

A bizottság elnöke a kir. tanfelügyelő lenne s e minőségében ő képviselné a kormánnyal és a hatóságokkal szemben a bizottságot. A bizottsági tagsági állás tiszteletbeli lenne. Egyedül csak a titkár részesülne megfelelő tiszteletdíjban. A bizottság a maga titkárát mindig a megye székhelyén levő középiskolák, vagy tanítóképző-intézetek tanárai közül választaná, de tiszteben a közokt. miniszter erősítené meg. A bizottság titkárát azért kell tiszteletdíjban részesíteni, hogy érdekei is hozzáfűzzék az intézményhez, miután tapasztalás szerint nálunk a társadalmi jellegű intézmények munkásságának eredménye majdnem mindig a titkár egyéni rátermettségétől és ügybuzgóságától függ.

3. Az alsó-népakadémiai tagozat szervezete és tanítás anyaga.

Az iskolán kívül eső oktatás ez alsó-népakadémiai tagozatának keretébe tartozik először a szó teljesebb értelmében vett népiskolai képzettség megadása azoknak a felnőtteknek, akik egy, vagy más okból rendes elemi iskolázásban nem részesülhettek. Első sorban az írni-olvasni nem tudók vétetnének figyelembe. Az iskolán kívül eső oktatásnak az lenne a legsürgősebb feladata, hogy ezeket az analfabétákat megtanítsa írni-olvasni. Az ajánlható eljárás a következő lenne:

A tanfolyamra jelentkező analfabétákat két csoportra kellene osztani. Az első csoportba a 16-24 éveseket, a másodikba pedig a 25-40 éveseket. Ez analfabétákat november elsejétől március végéig tartó tanfolyamokban egy vagy két év

leforgása alatt meglehetne írásra, olvasásra és számvetésre oly mértékben tanítani, mint a minő fokával ez ismereteknek a falusi fiatalság elhagyja a hat osztályos népiskolát.

De nem elég az iskolán kívül eső oktatást csupán az írni-olvasni nem tudókra terjeszteni ki, mert hiszen feladatai közé tartozik az is, hogy az elemi iskolát elvégzetteket tovább vezesse az iskolában szerzett, de azóta meglehetősen elhomályosodott ismeretek felújításában és kibővítésében azzal a határozott céllal, hogy idővel ne legyen e hazában senki, aki elől el van zárva a nemzeti köznevelődésben való részesedés útja. Ha elemi iskoláink minden tekintetben mint iskolák volnának is, a bennök megszerzett ismeretek mégsem lennének elegendők egy egész életre szolgáló útravalóul falusi népünknek a mai bonyolult életviszonyok között. Hiszen az elemi iskolázás általában, de különösen első felében inkább a gyermek szellemi kifejlődésének előmozdításán munkálkodik, mint ismeretekkel való ellátásán. Az elemi iskolázás a gyermeket inkább készségekkel látja el, mint ismeretekkel. Az iskolán kívül eső oktatás feladata e készségek továbbfejlesztése oly irányban, hogy eszközlői legyenek az életben szükséges és érvényesíthető ismeretek megszerzésének.

Az önkéntesen vállalkozó hallgatóságot itt is kettős csoportra kell osztani, mint az analfabétáknál. A 16-24-ig eső fiatalabbak és a 25-nél idősebbek csoportjára. Itt már nem lenne szükség a 40-ik évnél megállani. Az előbbi csoportnál is csak azért látszott helyesnek a 40-ik évet ilyen végső határvonalul felvenni, mert 40 évesnél idősebb falusi ember – leszámítva egyes kivételeket – nehezen fog vállalkozni az olvasás és írás tanulásával járó nehézségek legyőzésére. És ha vállalkozik is, aligha fog sikerrel megbirkózni vele. Viszont, a 40 évesnél idősebb írni-olvasni tudó falusi ember épen olyan szívesen tanul és egyáltalán nem kevesebb sikerrel, mint a fiatalabb. A 24 évesnél fiatalabbakat az idősebbektől az iskolán kívül eső oktatás első tagozatának mind a két ágában azért célszerű elkülöníteni, mert népünk idősebb fiai nem szívesen ülnének a nagyon fiatalokkal egy padban, oly szellemi munkára vállalkozva, amely alkalmat adhatna esetleg arra is, hogy a könnyebben tanuló és szellemileg frissebb ifjak sikeresebb előhaladása megszegyenítse a lassúbb haladású és nehezkesebb észjárású idősebbeket.

Miután ez csak feltevés, de nem kizárólagos igazság, oly helyeken, hol a tanfolyam látogatóinak száma kicsiny és kettős tanfolyamot szervezni igazán felesleges fényűzés lenne, lehet kísérletet tenni az idősebbek és a fiatalok tanfolyamának egyesítésével is, mert hiszen az ilyen szubjektív természetű dolgok mindig a vezető vagy a tanító egyéniségétől függenek. Ahol a kísérlet sikerült, ott folytatni kell. Ahol nem sikerült, félbe kell hagyni.

Hogy mit lehet és mit kell tanítani ezeken a falusi továbbképző tanfolya-

mokón, arra vonatkozóan is érdekes tanulságokat vonhatunk el a Türr-Irányi-féle felnőttek oktatásának történetéből.

Tanítani lehet és kell mindazt, amit akkor tanítottak s amiket azóta a fejlettebb életviszonyok egyre érezhetőbb szükségletté tettek. Tanítani kell a nép életviszonyaival kapcsolatos polgári ügyiratok fogalmazását. A magyar alkotmánytan, polgári jogok és kötelességek alaptételeit. A magán-büntető- és perjogi elemi ismereteket, amelyeknek tudása ránézve nélkülözhetetlen. Az erkölcstan főbb igazságait. Magyarország történetét abban a mértékben, amennyi feltétlenül szükségesnek látszik arra, hogy a nép hazafisága, az állami törvényekhez és a társadalmi rendhez való ragaszkodása öntudatosabb és szilárdabb legyen. Hogy magasabb rendű érzelmi és esztétikai szükségletei is legyenek, a kiválóbb írók műveinek olvasása alapján tanítani kell az irodalmat is. A nemzeti történelemmel és étellel kapcsolatos művészeti alkotásokra is fel kell hívni a figyelmet legalább azon képsorozatoknak, ha csak lehet vetítés útján történő bemutatásával, amelyek az elemi iskolában a történelem tanítás szemléltető eszközeiül használatnak. Történelmünk nagy alakjainak képei, szobrai. Történelmi festészetünk nevezetesebb alkotásai. Építészeti műemlékeink stb. Az ének és zene ápolása. A rajz. És végül a nemesebb társas szórakozások meghonosítása. Ifjúsági, torna stb. egyesületek alakulásának előmozdítása a nép szociális nevelésének érdekében.

Tanítani kell továbbá a közgazdaságtannak azokat az alapigazságait, amelyeknek ismerete nélkül mai napság a gazdasági élet mindennapi s legközönségesebb jelenségeivel szemben még a legutolsó falusi gazda sem tud eligazodni. Azután a helyi viszonyoknak megfelelően a földművelésre, az állattenyésztésre, a kertészetre, vagy az iparra vonatkozó ismereteket. Meg kell ismertetni a mai közlekedés és forgalom mibenlétét kapcsolatosan Magyarország részletesebb és Európa vázlatos földrajzával. Meg kell magyarázni a leggyakoribb és a legfontosabb természeti jelenségeket, a természettudományok főbb igazságait. A technika azon alkotásait, amelyek a mai mezőgazdasági és ipari életnek, a közlekedésnek mindennapi eszközeiül szolgálnak. A természettudományi ismeretekkel kapcsolatosan tanítandók a köz- és magánhigiénia főbb tételei is. Tanítani kell azokat az összes számtani műveleteket, amelyeknek tudása a falusi ember életében elsőrendű szükségletet alkot. Meg kell vele ismertetni az egyszerű könyvvezetést legalább annyiban, hogy mindenki tudja háztartásában számadás könyveit rendben vezetni. Hogy bizonyos kiszámításokat kisebb építkezéseinél elvégezhesen, hogy földjét legalább hozzávetőlegesen fel tudja mérni. Egyszóval, tanítani kell e tanfolyamon mindent, amire a népnek szüksége van, különösen aminek gyakorlati hasznát hamarosan átlátja, felfogja és érzi; amik saját foglalkozása körében élete megoldandó feladatait alkotják.

Ebben az országban a műveltség elterjedésének egyetlen általános közvetí-

tője a magyar nyelv és a magyar irodalom. Éppen ezért az iskolán kívül eső oktatás e népakadémiai tagozatának a magyar nyelv tanítását is fel kell vennie munkaprogramjába. Lehetőleg arra kell törekednie, hogy minden olyan községben, hol a magyarság többségben, vagy kisebbségben vegyesen lakik valamelyik nemzetiséggel, kezdők és haladók számára magyar nyelvi tanfolyamokat nyissanak. E tanfolyamokban a magyar nyelvtanítás módszerének gyakorlatinak kell lenni. Azaz azonosnak a nem magyar ajkú elemi iskolák magyar nyelv tanításának tervében megjelölt direkt módszerrel.

4. A tanítás módszere.

A tanítás módszerére vonatkozóan is érdekes tanulságokat vonhatunk le a Türr-Irányi-féle felnőttek oktatásának ismertett történetéből. De még értékesebbeket a szociáldemokrata iskolán kívül eső oktatás módszeres eljárásából. Megállapíthatjuk ezekből, hogy a tanítás módszerének nem szabad iskolásnak lenni teljesen még az írás-olvasás és számolás tanításában sem. Az ismeretanyag elsajátításában sem kell szigorú rendszerességre, vagy pedig teljességre törekedni. Az ismeretanyagot azokat a részleteit kell különösebben megragadni, amelyek közelebbi kapcsolatban vannak a hallgatóság szükségleteivel és mindennapi életviszonyaival. Túlságos konzervativizmus, vagy óvatosság miatt nem kell teljesen beélni az úgynevezett kiforrott dolgokkal, a részletekkel, a tényekkel. Szembe kell nézni az élet aktuális kérdéseivel is, amelyekre a nép felvilágosítást és elfogadható feleletet keres. A forma inkább a szabad előadás, mint a felolvasás. De bizonyos fokig szokratikusnak is kell lenni – azaz beszélgetőnek – mert csak így keltethetjük fel a hallgatóságban a továbbképzés és az önmunkásság vágyát, amely tulajdonképpen egyedüli végső célja az egész iskolán kívül eső oktatásnak?

A továbbképzésnek, az önmunkásságnak pedig egyetlen eszköze az olvasás. Úgy kell tehát e tanfolyamokon tanítani, hogy a hallgató a tanításból ösztönt és kedvet kapjon az olvasásra. E tekintetben követni kell mindenben a szociáldemokrata iskolán kívül eső oktatás olvastató módszerét. Meg kell állapítani az olvasmányok sorozatos egymásutánját. Nem iskolás pedánsággal, hanem azzal az egyéni ízlésnek kedvező tágabb körrel, amely a felnőtt ember önképző munkásságának természetes és egyéni helyzet adta folyománya. Gondoskodni kell arról, hogy azok az irodalmi alkotások, amelyeket a nép magánolvasmányainak ez ajánlott sorrendje kijelöl, több példányban legyenek meg a községi népkönyvtárakban. Ne feledjük, hogy az iskolán kívül eső oktatás első francia apostola. Jean Macé is a falusi népkönyvtárak szervezését az iskolán kívül eső tanfolyamokkal párhuzamos akciónak tartotta.

Az iskolán kívül eső oktatás e tagozatában, már nemcsak a falusi népkönyv-

tárakkal lenne szorosabb kapcsolatban, hanem csatlakoznék, helyesebben egyesülne azokkal a tanfolyamokkal is, melyeket a földművelési minisztérium a vármegyei gazdasági egyesületek, vagy a községi gazdakörök közreműködésével szokott rendezni. Nagyobb községekben, hol iparosok is vannak és a városokban azokkal a tanfolyamokkal, amelyeket a kereskedelmi minisztérium, az ipar és a kereskedelmi testületek tartanak fenn. Kapcsolatba kellene hozni a már meglévő ifjúsági egyesületekkel, daloskörökkel, tornaegyesületekkel stb., hogy ezek így, egymást kölcsönösen kiegészítsék és mint egy nagy általános közművelődési akció részei összhangatosan támogassák,

5. Kik legyenek a tanítók?

A Türr-Irányi-féle felnőttek oktatása érdekében szervezett tanfolyamok tanítói túlnyomó többségükben – faluhelyeken pedig kizáróan – a néptanítók voltak. Egyes visszaélések és mulasztások ugyan konstatáltak már akkor is, de feladatukat általában elismerésre méltóan, becsületesen és kellő sikerrel oldották meg. Pedig minő volt akkor a tanítóság, szakképzettségét, általános műveltségét, sőt hazafias nevelését is tekintve. Minő gyenge és hiányos volt a tanfelügyelet, az állam ellenőrző tevékenysége. Minő kezdetlegesek voltak közművelődési állapotaink, fejletlen tanügyi irodalmunk, hiányosak segédeszközeink egy ily terjedelmes népművelő munkásság elvégzéséhez. Milyen kevesen voltak – különösen a vidéki értelmiségben, – akiknek nem tapasztalataik, hanem csak biztosabb sejtelmek is lehettek volna az iskolán kívül eső oktatás rendszeréről, eszközeiről és feladatairól. A végzett munka mégis érdemes és tiszteletreméltó volt.

Meggyőződésem szerint, de az adott helyzet természetes folyományaképpen is, az iskolán kívül eső oktatás ez alapvető tagozatában a vezető szerep, a munka oroszlánrésze most is a magyar néptanító vállaira nehezedik. Az első teendő tehát a magyar néptanítót e feladatának megoldására képessé tenni. Még pedig akként, hogy ez ne legyen számára jutalmazatlan munkatöbblet, unalmas és félig, vagy éppen meg nem értett terhes föladat, hanem olyan hatás- és munkakörbeli térfoglalás, amely őt egyszerű elemi iskolai tanítóból a szó legteljesebb értelmében vett *népnevelővé* avatja. A tanító ez irányban kifejtendő tevékenységét erkölcsileg és anyagilag jutalmazni a közoktatásügyi kormány és a magyar társadalom feladata lesz.

A magyar népiskolai tanítóság a maga átlagában e föladat megoldására a legteljesebb mértékben alkalmas. Nincs szüksége egyébre, mint e külön és új feladattal tisztába jönnie s annak megoldására bizonyos támogatással összekötött önmunkássággal rákészülnie. Igen helyes gondolat volt a közoktatásügyi kormány részéről, hogy a *Néptanítók Lapja* újonnan alapított második mellékletében ön-

álló rovat nyitását engedélyezte az iskolán kívül eső oktatás kérdéseinek megvitatására. A néptanítóság e szerény keretek között mozgó rovatból is az aktualitás érdekességével kapcsolatosan fogja megismerni e nagy népművelési akció vezérlő gondolatait, eszközeit, intézményeit és megvalósítandó feladatait.

Valószínű, hogy a néptanítóság, ha e rovat kifejtendő munkásságának hatásától ösztönt és buzdítást merít, a maga irodalmi és egyesületi élete körében is beható vizsgálat tárgyává teszi azt a kérdést, hogy miként oldhatná meg legcélszerűbben e reááramló legújabb feladatot? Miben hiányos a tanítóság e feladatra való rákészsége? Hogyan és minő eszközökkel lehetne e hiányokat pótolni? A tanító egyesületek kerete nagyon alkalmas arra, hogy a tanítóság ez új feladatra való nevelésének munkáját részben elvégezze.

Ezt a munkát azonban nem lehet teljesen a tanítóság egyéni, vagy egyesületi és irodalmi úton való önmunkásságára bízni. Irányítóan és támogatóan kell benne közreműködnie a közoktatásügyi kormányzatnak is. E közreműködésnek két módja és eszköze van.

Először, tovább kell fejleszteni a tanítóságnak azt az irodalmi úton való ez irányú továbbképzését, amely kezdetét vette a *Néptanítók Lapja* már jelzett rovatának megnyitásával. Nagyon célszerű lenne, ha gondoskodás történék olyan irodalmi vállalat megindításáról is, amelyben a tanítóság, leendő munkásságának mintegy vezérfonalául, mintaelőadásokban, kellő tudományos tartalommal és irodalmi formában kidolgozva, megtalálná mindazokat az ismeretágakat, amelyeket hivatva lesz a maga községében szervezendő tanfolyamon előadni. Ha egyházi körökben helyesnek, célszerűnek és hasznosnak tartják az akadémiai képzettségű lelkészkedő falusi papság számára úgynevezett *Prédikáriós Tár*-ak s hasonló beszédgyűjtemények szerkesztését és kiadását, miért ne lehetne az alsóbbfokú tudományos képzettségű néptanítók számára is ilyen vezérfonalul használható tudományos előadások gyűjteményét ajánlani?

A tanítóság e célra való továbbképzésének második módja olyan rövidebb nyári tanfolyamok szervezése volna, amelyeken a tanítók az iskolán kívül eső oktatás körében végzendő feladataikra megfelelő tudományos és továbbképző célzatú előadások hallgatásával rákészulhetnének. Magok ezek a tanfolyamok is egy-egy láncszemet alkotnának az iskolán kívül eső oktatás felsőbb tagozataiban. Azt sem szabad felednünk, hogy külföldön, Angliában és Amerikában az University Extension nyári tanfolyamainak, Németországon az egyetemek szünidei tudományos és továbbképző kurzusainak hallgatósága majdnem háromnegyed részében népiskolai tanítókból áll, pedig ez országokban az iskolán kívül eső oktatás népakadémiai tagozatában folyó munkásság nem nehezedik olyan, majdnem teljes kizárólagossággal a néptanítóság vállaira, mint fog nehezedni nálunk.

A magyar néptanítóságnak első rendű és vezető szerepet kell adni az iskolán

kívül eső oktatás e népakadémiai fokozatában, de azért a tanítást e fokozatban sem lehet teljesen rábízni. Vannak ugyanis olyan ismeretágak, amelyekben a tanító a maga falujában sem áll erősebb versenytárs nélkül. Ilyen legelőször is a higiénia. Ennek tanítását mindenütt, ahol van, a községi és körorvosokra kell bízni. A lelkészkedő papságot sem lehet mellőzni. Ellenkezően, mentől erősebben bele kell vonni e munkásságba. Rajok lehet bízni szükség, hajlam és tudás szerint az erkölcsstani, az irodalmi, a történelmi stúdiumok valamelyikét. A természettudományok tanítását rá lehet bízni a faluhelyeken lakó akadémiai képzettségű erdészekre és mérnökökre. A polgári jogok, kötelességek és alkotmánytan tanítását a magasabb kvalifikációjú községi jegyzőkre. A gazdasági ismereteket pedig az akadémiai képesítettségű birtokosokra és gazdatisztekre. Egyszóval, bele kell ebbe a munkába vonni az összes falusi értelmiséget mindenütt, a hol ilyen van és erre szívesen vállalkozik. Nagyobb magyar községeinknek talán egyikéből sem hiányzik egy ilyen töredéke a magasabb képzettségű értelmiségnek. Bele lehet vonni e munkásságba az otthon időző egyetemi és akadémiai hallgatókat, vagy azokat a tanulmányokat elvégzett ifjú egyéneket, kik hivatalos alkalmazást még nem kapva, otthon tartózkodnak.

Vannak nagy községeink, járási középpontok, főszolgabírószékhelyek, járásbírószékhelyek, telekkönyvi, adó- és erdőhivatali székhelyek, hol semmiféle középiskola, még polgári iskola sincs. A hol három-négyezer emberrel együtt él egy harminc-negyven főnyi értelmiség, nem számítva ez utóbbiak közé a jobb módú iparosokat s a pár közép- vagy polgári iskolát végzett értelmesebb kisbirtokosokat. Ez az értelmiség érthető okokból vonakodni fog, hogy mint hallgató megjelenjen azokon az előadásokon, amelyeken a főszerep mégis csak a tanítóé, akinek sem társadalmi állását, sem képzettségét nem tartja a magáéval egyenrangúnak. Ilyen helyeken meg kell honosítani a legközelebb eső gimnázium, főreáliskola vagy tanítóképző intézet tanárainak segítségével az iskolán kívül eső oktatás középső - úgynevezett *szabad lycealis* tagozatát is. Ezek a magasabb szintű és igényű előadások nemcsak valóságos eseményt fognak alkotni a község értelmiségének társadalmi életében, hanem ösztönzőül és alkalmul szolgálnak arra is, hogy a községben folyó alsófokú iskolán kívül eső oktatás ügyét a magáénak is tekintse.

6. Az iskolán kívül eső oktatás felsőbb tagozatainak szervezésére vonatkozóan konstatálható alapelvek.

E tanulmány második részében, foglalkozva a magyar társadalomnak azzal a munkásságával, amely a Türr-Irányi-féle felnőttek oktatásának megszűnése után, 1874-től körülbelül a múlt század utolsó évtizedének közepéig (1895) terjedő időszakot az iskolán kívül eső oktatásra vonatkozóan betöltötte, konstatáltuk, hogy abban

az a nyilvánvaló törekvés érzeteti hatását, amelyik részint a hazai viszonyoktól teremtett szükségletek érzetéből fakadva, részint a hasonló német szellemi mozgalmaktól nyerve ösztönzést és irányt, a hatvanhétben megalkotott magyar jogállamot a szó szorosabb értelmében vett kultúrállammá akarta átalakítani. A közművelődésnek, a tudománynak és az irodalomnak, valamint a társadalom középső rétegére kiterjedően, az iskolán kívül eső oktatásnak is igen tekintélyes számú társadalmi szervezete alakult meg nálunk ez időszakban. És hogy e szervezetekben egy olyan, folytonosan erősbbödő közművelődési tevékenység keletkezett, amelyik hallgatagul inkább, mint nyíltan kifejezve, a következő elveket vallotta és igyekezett megvalósítani.

A nemzeti társadalom és a rajta felépülő állam még nem felel meg igazi rendeltetésének azzal, ha a jogegyenlőség és az igazság elveinek megfelelően rendezi be közigazgatását és jogszolgáltatását. Ha rendezi a különféle érdekeknek tiszteletben tartásával a gazdasági tevékenységnek egész körét. Ha szabatosan megállapítja az egyes politikai, társadalmi, gazdasági szervezetek egymáshoz való viszonyát. Ha a jog elvét uralkodóvá teszi az állam polgárainak minden életviszonyában, mert az államnak kötelessége nemcsak jogállamnak lenni, hanem át is alakulni kultúrállammá. Azaz, lehetővé kell tennie a rendelkezésére álló összes anyagi és erkölcsi eszközökkel, hogy a tudomány igazságai egy széles körű és mélyreható közműveltség útján az állam polgárai között annyira elterjedjenek, hogy életök összes cselekvésének olyan erkölcsi szabályozói legyenek, mint lett a jog elve a jogállamban. Mert csak egy ilyen mélyreható és széleskörű közműveltség biztosíthatja csupán, hogy a jogegyenlőség ne pusztán politikai formula legyen a tömeg megnyugtatójára, hanem élő valóság.

A társadalmi és gazdasági egyenlőtlenséget semmi sem tüntetheti el annyira, mint a műveltség, amelynek alapján épülhet fel egyedül a jövő kultúrállama. Az anyagi javakat mindaddig, míg a magántulajdon sérthetlensége egyik alapelve a társadalom és a jog rendjének, egyformán közösökké tenni nem lehet. A szellemi és erkölcsi javak ellenben igen is lehetnek kollektív birtoklás tárgyai. Ha mindnyájan nemcsak lehetünk, hanem egyformán erényeseknek, becsületeseknek is kell lennünk, miért ne lehetnénk egyformán részesei is a műveltségnek? Aki szétosztja a maga tudását a nép között, nem lesz szegényebb, mint az, aki szétosztaná anyagi javait. Ellenkezően, még gazdagabb lesz erkölcsileg.

Ez a gondolat uralkodik az 1896 óta homloktérbe nyomult *University Extension*-féle mozgalmakban is. Hiszen kezdeményezői és apostolai kivétel nélkül mind azt remélik hatásától, hogy ha nem is szünteti meg teljesen a társadalmi ellentétet, de legalább enyhíteni fogja. Mert a műveltségben emelkedettebb es ennek következtében erkölcsiben is nemesebbé lett tömeg, nem fog többé akkora gyűlölettel és irigységgel tekinteni a felette álló gazdagabb és műveltebb társa-

dalmi osztályokra, mint tette eddig. És viszont, ezek a magasabban álló társadalmi osztályok sem fognak többé szívtelenül közömbösök lenni a tömeggel szemben, nem fognak megvetéssel, gyanakodással, vagy éppen ellenséges indulattal nézni annak oly mozgalmaira, amelyek anyagi és erkölcsi helyzetének javítására irányulnak. Hogy ez a gondolat nálunk egyik alakjában sem tudott olyan hatalmassá fejlődni és olyan életrevaló nagy szervezetekben valósággá lenni, mint Németországban, vagy Angliában, annak oka első sorban az, hogy a magyarság, amelyre hatni akart, nincsen olyan társadalmi munkára nevelődve, mint a németek és az önönmagán való segíteni akarás és tudás olyan fokára emelve, mint az angolok. Ez volt a legfőbb oka, hogy nem tudott idő folytán egy nagyobb egységes szervezetben kialakulni. Nem fejlődhetett ki a sokfelé ágazó munkásságnak egy közös érintkező pontja.

7. A társadalom közreműködésének szervei.

Központosított kormányzatú és szellemi életű államokban – amint ezt Franciaország példája is bizonyítja – a közművelődési és társadalmi törekvések sem alakulhatnak egységes szervezetű munkássággá, ha az állam a jelentkező, vagy a már meglévő egységre törekvést nem támogatja. Hogy nálunk ebben az irányban az államnak még nagyobb szerepe van, mint Franciaországban, senkisé nem vonhatja kétségbe. Éppen ezért, egészen világos az is, hogy ezzel a mozgalommal szemben mi a legelső teendő?

Közreműködni abban, hogy a meglévő, vagy jelentkező egységre törekvés e mozgalmakban diadalmaskodhassék. Támogatni erkölcsileg és anyagilag is, hogy e társadalmi munkásság folyamatban levő egységre törekvése alkalmas formában mentől hamarabb valóra válhassék. A társadalmi munkásságot az iskolán kívül eső oktatás felsőbb tagozataiban hasznosítani kell az állam céljaira, de nem szabad spontaneitásától megfosztani. E tagozatokban a társadalom közreműködésének sokkal nagyobb befolyást kell biztosítani, mint az alsó – úgynevezett népakadémiai tagozatában. Arra kell törekedni, hogy az a munkásság, amely e két felső tagozat keretében fog mozogni, túlnyomó részében a magyar társadalom közművelődési tevékenységének legyen az eredménye. Csak így maradhat meg benne a haladás és a folyton változó életviszonyokhoz való alkalmazkodásnak az a szelleme, amelyik lehetetlenné teszi, hogy külső kereteiben és tartalmában is, idővel alakiságokban és hivatalos konzervativizmusban megkövesülő intézménnyé legyen, csekély mértékben való elősegítőjéül a haladásnak.

Hogy a társadalom e hatásában fokozódó közreműködését mentől teljesebb mértékben biztosíthassuk, nagyobb befolyást kellene adni, még pedig országos szervezet alakjában, azoknak a meglévő társadalmi szervezeteknek, amelyek az isko-

Ián kívül eső oktatással e tagozatok keretében és általában a magyar közművelődés vele kapcsolatos más kérdéseivel országosan, vagy legalább egyes vidékekre kiterjedően foglalkoztak. Amelyek ilyen irányú sikeres és gyakorlati munkásságukkal erre elvitázhatatlan érdemet szereztek.

Ilyenek volnának első sorban a *Szabad Lyceum*, az *Urania* és az *Erzsébet Népkadémia*. Közéjük sorozhatni még a közművelődési egyesületeket – legalább a négy legnagyobbat – az *Országos Középiskolai Tanáregyesületet*, a *Tanítók Országos Bizottságát*. Ezeknek a társadalmi szervezeteknek lenne feladatuk a társadalom lehetőleg teljes közreműködését biztosítani. És pedig először abban az irányban, hogy a közönség lehetőleg mentől tömegesebben siessen kivenni a maga részét az iskolán kívül eső oktatás áldásaiból. Másodszor pedig abban, hogy az értelmiség szívesen vállalkozzék az oktatói munkásság reá eső részének elvégzésére és áldozatkészségével hozzá is járuljon a költségek fedezéséhez, amelyet tetemes volta miatt egészében az állam magára nem vállalhat.

E társadalmi szervezetek küldötteiből lehetne szervezni egy *Iskolán kívül eső Oktatási Tanácsot*. E tanácsot azután megbővítené a miniszter a két egyetem és a műegyetem képviselőivel, a földművelés-, kereskedelemügyi és honvédelmi minisztérium megbízottaival s az általa kinevezendő szakférfiakkal. Lehetne ezt a tanácsot egészen önállóan is szervezni. Nézetem szerint a legcélszerűbb az lenne, ha ez a tanács egyik osztályát – iskolán kívül eső oktatásügyi osztályát – alkotná az Országos Közoktatásügyi Tanácsnak. így legalább állandó érintkezésben és bizonyos fokig szellemi közösségben is maradna a magyar közoktatásügy legfőbb elméleti és tanácsadó fórumával.

Ez a tanács lenne az iskolán kívül eső oktatás minden általános és elvi jelentőségű kérdésében a véleményező testület. Feladatához tartoznék figyelemmel kísérni az iskolán kívül eső oktatás fejlődését nemcsak hazánkban, hanem a külföldön is. Véleményt mondana minden újabban felmerülő szükségletéről, amely az egész országra kihatóan, vagy csak egyes vidékekre vonatkozóan az élet viszonyai-ból kiforrottan, helyet kér magának az iskolán kívül eső oktatás keretében. Felvilágosítást adna, javaslatot dolgozna ki minden olyan kérdésben, amelyet a közoktatásügyi kormány elébe terjeszt. Olyan legfőbb véleményező és tanácsadó testület lenne, mint a rendes iskolai oktatásügyre vonatkozóan a közoktatásügyi tanács. Ha nem önállóan szerveztetnék, elnöke a közoktatásügyi tanács elnöke lenne és titkára is a közoktatásügyi tanács titkára, ami azonban nem zárja ki, hogy melléje az iskolán kívül eső oktatás körére vonatkozóan kiegészítő ne adassék.

Ez a tanács az iskolán, kívül eső oktatásnak csak elvi kérdéseivel foglalkoznék. A szükséges társadalmi akció intézése nem tartoznék feladatai közé. Különben is ez akció feltételei vidékenként annyira elütöek egymástól, hogy azt a helyi viszonyok tekintetbe vétele nélkül, egyedül a középpontból intézni nem lehet.

Tervbe van véve egyes nagyobb vidéki közművelődési gócpontoknak tekinthető városokban úgynevezett *Közművelődési házak* építése. Vajjon nem lehetne-e az országot az iskolán kívül eső oktatás szempontjából az építendő közművelődési *házak* számának megfelelően olyanféle kerületekre osztani, mint aminő tankerületekre van osztva a középiskolai oktatás szempontjából?

Ezekben a közművelődési gócpontoknak tekinthető városokban *kerületi bizottságok* lennének szervezendők a közművelődési házak körül csoportosulandó közművelődésügyi szervezetek megbízottaiból. A tagok egy részét, mondhatni háromnegyedét – e szervezetek választanák. Egy negyedét a közoktatásügyi miniszter nevezné ki. A bizottság titkárát a bizottság maga választaná, de a miniszter erősítené meg. Az elnököt mindig a miniszter nevezné ki. A bizottsági tagsági állások tiszteletbeliek. Egyedül csak a titkár részesülne tiszteletdíjban. Ilyen bizottságokat már csak azért is célszerűnek látszik szervezni, mert valószínűen alkalmas eszközei is lennének annak, hogy a magyar értelmiség a közművelődés társadalmi úton való önkéntes szolgálatára mintegy fokozatosan ráneveltesék.

Ennek a kerületi bizottságnak lenne a feladata a kerületben az iskolán kívül eső oktatás magasabb tagozatait támogató társadalmi mozgalmak szervezése. Gondoskodnék arról, hogy a két felső tagozat költségei a lehetőség mértékéig az ilyen célra felhasználható alapok, alapítványok, tagsági díjak és egyéb fajtájú hozzájárulásokból társadalmi úton fedeztessenek. Az állami segítség nem volna igénybe vehető semmi más kiadás fedezésére, mint csupán az előadók és felolvasók és a tanfolyamok tanítói tiszteletdíjainak fedezésére.

E bizottság állítaná össze a két felső tagozat körében tartható előadások, felolvasások és tanfolyamok sorozatait. Természetesen, tekintetbe vételével annak az általános vonásokban megállapított és nagy mozgás szabadságot engedő tanítástervnek, amelyet a közoktatásügyi kormány illetékes szakferfiak által kidolgoztatott s amelyet az *Iskolán kívül eső Oktatási Tanács* véleménye elfogadhatónak és követhetőnek jelentett ki. Évenként az év egy bizonyos meghatározott időpontjáig összeállítaná a tanfolyamok és az előadás sorozatok programját és költségvetését. Kimutatván pontosan, hogy abból mennyi fedezhető társadalmi úton és mennyit kellene esetleg állami hozzájárulással pótolni? E költségvetést és munkaprogramot idejekorán felterjesztené tudomásvétel és jóváhagyás végett a közoktatásügyi minisztériumhoz.

Érintkeznie a kerületébe tartozó egyes helyi szervezetekkel. Illetőleg, helyenként az előadások sorozatát e helyi szervezetekkel egyetértően állapítaná meg és rendezné. Kiszemelnie e tanfolyamok tanítóit és előadóit. Ellenőrizné megbízottjai segítségével helyenként a tanítói munkásság eredményeit. Javaslatokat dolgozna ki, hogy miként és minő irányban kellene az intézményt akként fejleszteni, hogy az általános szempontok követelményeivel párhuzamosan szolgálja a kerület egyes

vidékeinek különös helyi érdekeit is, megfelelően a lakosság többsége életfoglalkozásának? Javaslatait felterjesztené a kormányhoz. A kormány e javaslatok közül azokat, amelyek összefüggésben lennének az iskolán kívül eső oktatás országos szervezetével, vagy általános jelentőségű kérdéseivel, áttenné az Iskolán kívül eső Oktatási Tanácshoz, a többiekre vonatkozóan pedig saját hatáskörében intézkednék. E kerületi bizottságok közvetlenül érintkeznének az iskolán kívül eső oktatás alsó – népakadémiai – tanfolyamainak számára szervezett megyei bizottságokkal minden oly kérdésben, amely helyenként és esetleg a népakadémiai és a középő – szabad licealis – tagozat között érintkezést követelnek.

8. A tanítás anyaga a középő – szabad licealis – tagozatban.

Az iskolán kívül eső tanítás feladata alsó – népakadémiai – tagozatában az volt, hogy első sorban pótolja, másodsorban pedig kiegészítse azt az elemi képzettséget, amelyet a nép fiai az elemi iskolában ifjú korukban megszereztek. És hogy azt továbbképzés alakjában mentől általánosabbá tegye, hogy segítségével népünk mentől inkább belevonassék a nemzeti közművelődés keretébe, hogy ezen az úton megkapja gazdasági boldogulásához is a szükséges értelmi és erkölcsi készültséget.

Az iskolán kívül eső oktatás második – szabad licealis – tagozatának helyesen meghatározható feladata: kiegészíteni és fejleszteni társadalmunk azon rétegeinek műveltségét, amelyek az eleminél nagyobb képzettséggel – többnyire négy polgári vagy középiskolai osztályban megszerzett előtanulmánnyal – működnek a gyakorlati életpályákon. E feladat természetéhez simuló tagozat hivatva van a teljes középiskola elvégzése által nyert képzettséghez hasonló tudás és műveltség megszerzésére nyújtani alkalmat az állam minden olyan polgárnak, akinek élethivatásánál fogva ilyen terjedelmű tudás és műveltség elsajátítására szüksége van. Ez a műveltség azonban nem mellőzheti az illető foglalkozása körében előforduló gyakorlati dolgok felsőbb szempontok szerint való ismeretét sem, amely ismeret alkalmas arra, hogy segítségével a' maga élethivatásában olyan munkásságot fejthessen ki s olyan alkotások kezdője és bevégezője legyen, amelynek feltétele a magasabb rendű élethivatásokhoz való előkészültség.

Amíg az előbbi tagozat a népiskolát főleg a falusi nép körében tenné az iskolán kívül eső oktatás eszközeivel általános társadalmi és nemzeti intézménnyé, addig e második tagozat elsősorban a középiskolában megszerezhető tudományosabb műveltséget igyekeznék a szakképzett munkásság, az iparosok és a kisebb városi polgári elem körében meghonosítani. Hasonlítana az *Erzsébet Népakadémia* tanfolyamaihoz, de még inkább az *Uránia*-tól tervezett *munkás gimnáziumokéhoz*. Azok az alapvető tudományágak, amelyek a mai közép fokú oktatás anyagát alkot-

ják – kivéve a klasszikus nyelveket – lennének e fokozat alapvető ismeret ágai. Ezeket a tudományágakat – összesen mintegy tizenkettőt – ki kellene dolgozni egy-egy előadássorozatban. Körülbelül ágazonként tizenkét-tizenkét fejezetben úgy, ahogy azt az Uránia is tervezte a maga munkás gimnáziumai számára. Ezek az utólagosan nyomtatásban kiosztott előadássorozatok szolgálnának vezérfonalul az előadóknak és tankönyvül a hallgatóknak.

Természetesen, ez előadásokkal a licealis tagozat munkássága korántsem lenne kimerítve. Minden egyes tudományágnál adva lennének azok a magyar nyelven megjelent könyvek, amelyeknek otthon való elolvasása és bővebb tanulmányozása feltétlenül szükségesek arra> hogy a hallgató az előadások anyagát elsajátíthassa. Arra kellene törekedni e tagozatban is, hogy a sorozatos előadások felkeltsék az önképzés vágyát a hallgatóságban; megadják a vezető szempontokat és az irányítást a szélesebb körű önképzéshez. E célra szükséges lesz a tanfolyam idején azoknak, kik olvasás útján is tovább akarják képezni magokat, bizonyos, rövidebb időközökben kiegészítő órákat is adni, hogy az előadó az esetleg kívánt további felvilágosításokat és utasításokat megadhassa és az olvasottakat együttesen megbeszélhessék. Arra kell törekedni, hogy e tanfolyamok össze legyenek kötve mindenütt olyan könyvtárakkal, a melyekben az olvasmányokhoz fűződő önképzéshez megjelölt könyvek több példányban is meg legyenek.

Az iskolán kívül eső oktatás e második tagozata szervezendő lenne minden olyan városban, amelyben egy vagy több középiskola van. Tanítói lennének a középiskolai, tanítóképzőintézeti, felsőbb leányiskolái, középkereskedelmi, ipari- és polgári-iskolai tanárok. Azon kívül más egyetemi képzettségű, vagy gyakorlati tevékenységük által erre minősített egyéniségek is, akik megfelelő előadások tartására hajlandók és hajlandóságukat a kerületi bizottságoknál bejelentik és ez ajánlkozásukat elfogadja.

9. A középső – szabad licealis – tanfolyam tudományosabb fokú sorozatos előadásai.

De a második fokozat tanítói tevékenysége nem elégedhetik meg az itt megjelölt feladattal. Kapcsolatba kell kerülnie a maga vidékének irodalmi, tudományos és muzeális egyesületeivel is. Ennélfogva mindenütt, ahol csak lehetséges, egy második, tudományosabb sorozatát is kell rendezni ez előadásoknak a műveltebb közönség számára. Ezekkel a magasabb tudományos és irodalmi igényű előadás sorozatokkal lehet és kell kísérletet tenni a kulturális decentralizáció megvalósítására s ama gondolat megtestesítésére, amelyet az eperjesi *Széchenyi-kör* alapszabályaiban már 1878-ban így határozott meg: «az európai műveltséget

közvetíteni a magyarral; a fővárosból kisugárzó magyar kultúra egyes mozzanatait a vidék (*határszél*) társadalmával.

Amely gondolatot nemcsak tovább fejlesztett, hanem bizonyos fokig intézményszerűen is igyekezett megvalósítani *Apponyi* Albert közoktatásügyi miniszter 1906 november hó 66-ról kelt 103.800/906. számú rendelete, amelyben nemcsak felszólítja a középiskolai tanárságot ilyen magasabb fokú licealis előadások tartására, hanem igen figyelemreméltó utasításokat is ad a tanári karoknak a társadalmi szervezetekkel való együttműködésre, azzal a kifejezett céllal, hogy ez együttes működés elősegítője legyen a vidéki közművelődési gócpontok megteremtésével a régóta hangoztatott közművelődési decentralizációnak. Ez a rendelet igen helyesen jelöli meg a különböző középfokú tanintézetek tanárainak szerepét és feladatát is e munkássági körben, midőn ezt mondja:

«A vidéki városokban a tanároknak sok tekintetben kezdeményező szerepet kell játszaniok a város szellemi életében. A helyi társadalom megfelelő tényezőivel, az alkalmas egyéniségekkel, irodalmi, tudományos, művészeti, közművelődési és társadalmi egyesületekkel karöltve, azokat az akcióba egy részt belevonva, másrészt támogatva, tartsanak a tanárok felolvasásokat s vegyenek részt a tudomány, irodalom és művészet köreibé vágó előadások rendezésében. Tudásukat értékesítsék a nagy közönség köreiben is. Használják ki az iskoláknak most úgyszólván üresen álló, évente alig egyszer-kétszer igénybe vett dísztermeit, az» intézeti gyűjteményeket,, könyvtárt, szertárakat, az azokban fekvő nagy kincs kamatoztatásával; használják fel az iskola falai közül már kikerültek tudásának felfrissítésére, tudásuk hiányainak pótlására, műveltségük emelésére. Vegyék igénybe a modern művelődés egyik legjobbnak bizonyult és leghatalmasabb fegyverét, a demonstratív előadások eszközét, a vetítő gépet. És mindezek nyomán közműveltségünk színvonala rövid időn bizonyára érezhetően emelkedni fog.»

Ez a rendelet nemcsak megadta a középfokú iskolán kívül eső oktatás magasabb szintjű sorozatos előadásainak és tanfolyamainak irányító gondolatait, hanem városonként világosan szervezte is, mint nagy hatású közművelődési tényezőket. A jelen szervezési munkálatoknak erre vonatkozóan nem is lehet más feladatuk, mint beilleszteni egyik erős láncszemül az iskolán kívül eső oktatás egységes szervezetébe.

10. A felső tagozat: Népszerű Főiskolai Tanfolyam.

A második tagozat ez előadások révén mintegy bekapcsolódik az iskolán kívül eső oktatás harmadik és betetőző tagozatába, az *University Extension* abba az alakjába, amelyben ez intézmény nálunk a *Népszerű Főiskolai Tanfolyamban* meghonosult. Az iskolán kívül eső oktatás e harmadik tagozatának feladata: a

társadalom főiskolai képzettségű rétegeit megismertetni a különböző tudományok újabb vívmányaival. Azokkal az eszmeáramlatokkal, politikai, közgazdasági szociológiai, művészeti és közművelődési irányokkal, amelyek együttesen alkotják a modern műveltségű ember eszmevilágát. E feladatnak megfelelően, az iskolán kívül eső oktatás e tagozata intézménye lenne a műveltebb társadalmi rétegek több oldalú és egyetemesebb továbbképzésének. Hogy ez nálunk mennyiben alkot igazi közművelődési szükségletet, részletesen kifejtettem azokban az összefoglaló észrevételekben, amelyekkel e tanulmány III. részében a nálunk lezajlott University Extension-féle mozgalmak eredményeit kritikailag megvilágosítottam.

Ilyen *Népszerű Főiskolai Tanfolyamokat* a két egyetemi székhelyen kívül csak azokban a nagyobb vidéki városokban kellene szervezni, amelyekben, mint vidéki közművelődési középpontokban, meg vannak a hozzávaló feltételek. Ilyeneknek tekinthetők első sorban azok a városok, amelyekben a középiskolákon kívül egy vagy több fakultást magában foglaló valamelyes főiskola van még. Vagy azok a városok, amelyekben a magasabb műveltség és tudományos képzettség előmozdítására, úgynevezett közművelődési házak épülnek. E tanfolyamokat kapcsolatba kell hozni az illető vidékek múzeumegyesületeivel, könyvtáraival, tudományos és irodalmi társaságaival, művészeti vándorkiállításokat rendező bizottságaival, amelyek gyűjteményeikben és munkásságukban egyesítve, megannyi forrásaival és eszközeivel lehetnek a közönség tudományosabb továbbképzésének.

E harmadik – főiskolai jellegű – tagozatnak egyik feladata lenne közreműködni abban is, hogy az első fokozat azon tanítói és előadói, kiknek nincs formális tanári, vagy egyáltalán akadémiai képzettséget igazoló oklevelök, bizonyos tanfolyamokon e hivatásukra előkészüljenek, magokat tovább képezzék és tökéletesítsék. E Népszerű Főiskolai tanfolyamok székhelyein rendezendő nyári tanfolyamok lennének hivatva arra is, hogy a tanítókat előkészítsék arra a tanítói hivatásra, amely az iskolán kívül eső oktatás alsó-népakadémiai-tagozatában első sorban az ő vállalkozásukra fog nehezedni.

Az iskolán kívül eső oktatás szervezete, felépítve az itt jelzett elveken és tételken, azért is ajánlatosnak látszik, mert az alsó fokon a vezetést, a két felső fokon az ellenőrzést teljesen biztosítja az államnak a társadalom lehető legteljesebb közreműködése mellett is. Azon kívül, e közreműködéshez olyan társadalmi szervezeteket igyekszik megnyerni, amelyekre vonatkozóan semmi kétség sem foroghat fenn, hogy a nemzeti egység gondolatán felépítendő magyar közműveltség széles alapokon nyugvó piramisa lebeg szemek előtt tanítói munkásságukban.

VI.

Törvényjavaslat-tervezet az iskolán kívül eső oktatásról.

1.§.

Az iskolán kívül eső oktatás kiterjed minden tizenöt évesnél idősebb állampolgárra, ki önként jelentkezve, sorozatos előadásokon, vagy rendszeres tanfolyamokon új ismereteket akar szerezni, vagy az iskolában megszerzett ismereteit kibővíteni és tökéletesíteni szándékozik.

2.§.

Az iskolán kívül eső oktatás, az állampolgárok közművelődési szükségleteinek megfelelően hármass tagozatra: *népakadémiai, szabad liceális és népszerű főiskolai* tanfolyamokra oszlik.

3.§.

A községek, rendezett tanácsú és törvényhatósági joggal bíró városok kötelesek az 1868. XXXVIII. törvénycikkben megállapított tanköteles kort meghaladott írni-olvasni nem tudó, vagy az elemi és ismétlő iskolában szerzett ismereteiket kiegészíteni kívánó és önként jelentkező állampolgárok számára népakadémiai tanfolyamokat állítani.

4.§

Ha e tanfolyamok felállításához anyagi erejük részben, vagy egészben hiányzik, akkor kötelesek az államot, erkölcsei testületeket, társadalmi egyesületeket, vagy magánosokat, kik ilyen tanfolyamok szervezésére vállalkoznak, tőlük telhetően az előadó helyiség, fűtés, világítás, tisztogatás, kiszolgálás stb. biztosításával támogatni.

5.§.

A községek, rendezett tanácsú és törvényhatósági joggal bíró városok, erkölcsei testületek, társadalmi egyesületek, és magánosok, a kik ilyen tanfolyamok felállítására vállalkoznak, ha e tanfolyamok a jelen törvény követelményeinek megfelelnek és nem tudják e tanfolyamok tanítóinak és előadóinak a közoktatásügyi minisztertől rendeletileg megállapítandó tiszteletdíját részben, vagy egészben fizetni, e tiszteletdíjakat illetően igényt tarthatnak az állami segítségre.

6.§.

Állami segítségben csak magyar tanítás nyelvű tanfolyamok és sorozatos előadások részesülnek, – de ezek is csak abban az esetben, ha a jelen törvény követelményeinek megfelelnek és az illető vármegyei népakadémiai bizottság által állami segítségre ajánltnak.

7.§.

Az iskolán kívül eső oktatás hármastagozatában szervezett, vagy szervezendő tanfolyamok és sorozatos előadások állami támogatására szükséges összeg az állami költségvetésben évről-évre biztosítandó.

8.§.

Hogy az iskolán kívül eső oktatás e népakadémiai tanfolyamainak felállításához s a bennök folyó közművelődési munkásság sikeresebbé tételéhez a helyi társadalom feltétlenül szükséges közreműködése is megnyeressék, vármegyénként egy-egy *népakadémiai bizottság* alakítandó és pedig a vármegye területén működő közművelődési, tudományos, irodalmi és gazdasági egyesületek, a középiskolák, a hivatalos tanító egyesület képviselőiből, a közigazgatás középponti és járási tisztviselőinek két megbízottjából, a kir. tanfelügyelőből és azokból, kiket a vallás- és közoktatásügyi miniszter e bizottságba kinevez. A kinevezett tagok száma a többi tagok egy negyedénél nem lehet nagyobb.

9.§.

E bizottság elnöke a kir. tanfelügyelő. Ő képviseli a bizottságot a közoktatásügyi kormánynyal, a hatóságokkal és a magánosokkal szemben. A bizottsági tagság tiszteletbeli. Azoknak a tagoknak, kik nem laknak a megye székhelyén, ülések esetén útiköltségre és napidíjra igényük van. A bizottság titkárát maga választja a

megye székhelyén levő középiskolák vagy tanítóképző-intézet tanárai közül, de a vallás- és közoktatásügyi miniszter erősíti meg. Ha a megye székhelyén nincsen ilyen tanintézet, akkor a közművelődési mozgalmakban érdemeket szerzett más élethivatású egyéniségek közül. A titkár tiszteletdíjban részesül.

10. §.

E népakadémiai bizottság igyekszik a szervezett előadás sorozatok és tanfolyamok oktatói munkássága iránt az érdeklődést a közönség mentől szélesebb köreiben felkelteni. Megteszi a kezdő lépéseket a vármegye községeiben a népakadémiai tanfolyam szervezésére. Kiszemeli és alkalmazza a tanfolyamok tanítóit és előadóit. Ellenőrzi és megbizottaival ellenőrizteti e tanfolyamok munkásságát. Évről-évre kimutatja a vármegye területén működő tanfolyamok számát tanítóival és hallgatóival egyetemben. Összeállítja e tanfolyamoknak költségvetését és jóváhagyás végett idejekorán felterjeszti a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz. Gondoskodik arról is, hogy a tanfolyamokkal kapcsolatosan a községekben megfelelő népkönyvtárak szerveztessenek.

11. §.

Az iskolán kívül eső oktatás e népakadémiai tagozata két részből áll:

- a) AZ írni-olvasni nem tudók és
- β) a magokat tovább képezni akarók tanfolyamából.

12. §.

A vármegyei népakadémiai bizottságok kötelessége az egyes községekben, vagy városokban a közigazgatási hatóságok segítségével igénybevételeivel az írni-olvasni nem tudókat összeírni és felszólítani, hogy iratkozzanak be a községben felállított tanfolyamokba.

Ha a jelentkezett írni-olvasni nem tudók száma meghaladja az ötvenet, akkor a tanfolyam két részre oszlik: a 16-24 évesek és a 25-40 évesek tanfolyamára. Negyven évesnél idősebb jelentkezők befogadhatók ugyan, de semmi esetre sem beszélendők rá a tanfolyamba való belépésre. Ha a jelentkezők száma nem haladja meg az ötvenet, akkor csak egy tanfolyam szervezendő. E tanfolyamok téli hónapokban november elsejétől márczius végéig tartandók és pedig hétköznapokon esti órákban.

A tanítás anyaga: írás-olvasás és számolás. Kitzendő célja az, hogy a tanfolyamban résztvevők két egymást követő évben az írást-olvasást és a számolási ismereteket oly fokban elsajátítsák, mint a minő fokával bír ez ismereteknek a népiskola teljes folyamát elvégzett falusi ifjúság.

13.§.

Az írni-olvasni nem tudók e tanfolyamán kívül kötelességek a vármegyei népakadémiai bizottságoknak közreműködni abban is, hogy a községekben és a városokban a nép számára az iskolán kívül eső oktatás népakadémiai tagozatának tovább képző része is szerveztessék

azoknak az írni-olvasni tudó felnőtteknek, akik az elemi és ismétlő iskolában megszerzett ismereteiket tovább fejleszteni és tökéletesíteni akarják. Ha a jelentkezők száma ötvennél nagyobb, két tanfolyam szervezendő, ha pedig kisebb, akkor csak egy.

14. §.

E tanfolyamok tanítási anyaga a népiskola kibővített tanítási anyaga, különösebb tekintettel annak a nép mindennapi életével való szorosabb kapcsolatára. Azonkívül meg kell ismertetni e tanfolyamokban a hallgatóságot mindazokkal B gyakorlati fontosságú dolgok okaival, rövid foglalatú és világos elméletével, a melyek saját foglalkozása körében élete megoldandó feladatait alkotják.

E tovább képző tanfolyamok tanítási anyagát és módszerét illetően, tájékoztatóul a vallás- és közoktatásügyi miniszter módszeres útmutatásokkal ellátott tanítás tervet dolgoztat ki.

15. §.

Az iskolán kívül eső oktatás népakadémiai tagozata ebben a részében már bekapcsolódik azokba a tanfolyamokba is, amelyeket falukon a földművelésügyi minisztérium és a vármegyei gazdasági egyesületek rendeznek. Nagyobb községekben és városokban, hol iparosok is vannak, azokba a tanfolyamokba, amelyeket a kereskedelmi minisztérium az ipari és kereskedelmi testületek tartanak fenn.

Az egyöntetű munkásság céljából a

földművelésügyi és kereskedelmi minisztériumok évenként előzetesen közlik a vallás- és közoktatásügyi minisztériummal azoknak a községeknek és városoknak névsorát, amelyekben ilyen tanfolyamok tartatnak és azt, hogy e tanfolyamok tárgyát alkotó felolvasások és előadások minő ismeretkört ölelnek fel? E tanfolyamokra vonatkozó jelentések a vallás- és közoktatásügyi, földművelésügyi és kereskedelmi minisztériumok között évről-évre kicserélendők, hogy a bennök foglalt dolgok esetleg közös megállapodás és eljárás tárgyát alkothassák.

16. §.

E tanfolyamok tanítói és előadói első sorban a népiskolai tanítók és tanító-nők. Hogy erre vonatkozó hivatásuknak mentől jobban megfelelhessenek, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a szükséghez képest számukra az iskolán kívül eső oktatás főiskolai tagozatának körében a nyári szünidők alatt továbbképző tanfolyamokat állít fel.

Másodsorban taníthatnak egyes tárgyakat e tanfolyamokon a lelkészek, a községi- és körorvosok, a községi jegyzők, a helyi értelmiség főiskolai képzettségű tagjai, ha erre vonatkozó szándékukat az illetékes népakadémiai bizottságnak bejelentik és ez ajánlkozásukat elfogadja. Taníthatnak még főiskolai tanulók és az értelmiség nem főiskolailag képzett tagjai is, ha erre való képességeket olyan oklevéllel igazolják, amelyből kitűnik, hogy e tanítói jogosultság megszerzéseért az iskolán kívül eső oktatás főiskolai ta-

gozatában valamelyes e célra rendezett tanfolyamot a szóban forgó tantárgyra vonatkozóan sikerrel hallgattak.

17.§.

E tanfolyamok tanítói a közoktatásügyi minisztertől rendeletileg megállapítandó tiszteletdíjban részesülnek.

A megállapított tiszteletdíjat a vármegyei népakadémiai bizottság felterjesztése és ajánlata alapján utalványozza ki a vallás- és közoktatásügyi miniszter.

18. §.

Olyan városokban, hol egy vagy több középiskola, tanítóképző intézet, középkereskedelmi, ipari iskola, felsőbb leányiskola vagy legalább polgári iskola van, az iskolán kívül eső oktatásnak szabad licealis tagozata is szervezendő.

19.§.

E szabad licealis tagozat kétféle sorozatos előadásokat, illetőleg tanfolyamokat tart:

a) az elemi iskolai tanfolyamot már végzett szakképzett munkások, iparosok és más, magokat továbbképezni akaró egyének számára a középiskolai ismeretek pótlására – a klasszikus nyelvek kivételével – az összes középiskolai tanítási anyagból, megbővítve a gazdaságtani, köz- és magánhygiéniai ismeretekkel;

β) a társadalom középiskolai ismeretekkel már rendelkező műveltebb rétegeinek számára magasabb tudományos,

irodalmi és közművelődési igényeket is kielégítő sorozatos előadásokat.

20. §.

A szabad licealis tagozat *a)* pont alatt megkülönböztetett részében előadandó ismeretek tanítási anyagára vonatkozóan a vallás- és közoktatásügyi miniszter a szükséges tájékoztatás kedvéért módszeres útmutatásokkal ellátott tanítástervet fog kidolgoztatni.

21. §.

A szabad licealis tagozat *β)* pontja alatt jelzett, magasabb irodalmi, közművelődési és tudományos igényeket is kielégítő sorozatos előadásokra a tanfolyam előadói olyan nagyobb falusi községekben is vállalkozhatnak, melyekben nem lévén semmiféle középiskola, helybeli előadótestület nem alakulhat, de a nagyobb számú helyi értelmiség ilyen egyes, vagy sorozatos előadások megtartását óhajtja és hajlandó az előadók úti-költségeit fedezni.

22. §.

Az iskolán kívül eső oktatás e szabad licealis tagozatában szervezett sorozatos előadások és tanfolyamok szorosabb összeköttetésbe hozandók a helyi múzeumokkal, könyvtárakkal és egyéb fajtájú tudományos vagy művészeti gyűjteményekkel. A nyilvánossági joggal bíró iskolák és állami segélyben részesülő tudományos intézetek, amennyiben saját

hivatásuk és feladatuk sérelme nélkül lehetséges, kötelesek ez előadások kísérleti és mutatványos részének sikeresebbé tétele céljából kísérleti termeiket, eszközeiket, gyűjteményeiket stb. felelősség kikötése mellett az előadók rendelkezésére bocsátani.

23.§.

Az iskolán kívül eső oktatás szabad licealis tagozatának tanítói és előadói első sorban a középiskolák, tanítóképző intézetek, felsőbb leányiskolák, közepkereskedelmi-ipariskolák és polgári iskolák tanárai és tanítónői. Azonkívül a főiskolai képzettségű értelmiség azon tagjai, akik erre önkényt vállalkoznak és szándékukat erre vonatkozóan az illetékes kerületi bizottságnál bejelentik és az ajánkozásukat elfogadja.

24. §.

A községek, városok, erkölcsi testületek, társadalmi egyesületek, vagy magánosok, kik az iskolán kívül eső oktatás szabad licealis tagozatának egyik, vagy mind a két tanfolyamát e törvény rendelkezéseinek megfelelően szervezik s annak költségeit egészben, vagy részben nem tudják fedezni, az előadók és tanítók tiszteletdíjára vonatkozóan az állami segítségre igényt tarthatnak.

25.§.

Az egyetemi székhelyeken s azokban a városokban, amelyekben a középiskolákon kívül egy, vagy több fakultást

magában foglaló főiskola van, vagy azokban, amelyekben a magasabb műveltség és tudományos képzettség előmozdítására úgynevezett közművelődési házak vannak, az iskolán kívül eső oktatás *felső-főiskolai-tagozata* is szervezendő.

26. §.

Az iskolán kívül eső oktatás e főiskolai tagozatának feladata: a társadalom főiskolai képzettségű tagjait megismertetni a különböző tudományok újabb vívmányaival; azokkal az eszmeáramlatokkal, politikai, közgazdasági, szociológiai, művészeti és irodalmi irányokkal, amelyek a modern műveltségű ember tudáskörét és eszmevilágát alkotják. Intézménye lenne a míveltebb társadalmi rétegek többletalú és egyetemesebb tudományos továbbképzésének. E tagozatban szervezettek azok a külön tanfolyamok is, amelyeknek célja a népiskolai tanítókat, vagy az értelmiség főiskolai képzettséggel nem bíró, önként jelentkező tagjait az iskolán kívül eső oktatás népakadémiai fokozatában való tanításra egyes tudományágakban továbbképezni, illetőleg képesíteni. Előadói számára az egyetemi tanítás szabadsága is biztosított azért, hogy munkásságuk állandóan egyetemi színvonalon maradjon.

27. §.

Tanítói és előadói e népszerű főiskolai tanfolyamoknak a főiskolák tanárai és magántanárai. A középiskolák tanárai közül a Tudományos Akadémia

tagjai, vagy azok, akiket tudományos irodalmi működésük alapján az Iskolán kívül eső Oktatási Tanács erre feljogosít. Hasonló jogosítványra van szükségök az értelmiség azon főiskolai képzettségű tagjainak is, kik a Tudományos Akadémiának nem tagjai.

28. §.

A szabad licealis és a népszerű főiskolai tanfolyamok előadóinak és tanítóinak miniszteri rendelettel megállapított ^tiszteletdíjait a vallás- és közoktatásügyi miniszter a kerületi bizottságok felterjesztése és ajánlata alapján utalványozza ki.

29.§.

Hogy a társadalom anyagi és erkölcsi támogatása az iskolán kívül eső oktatás e két felső tagozatának sikeres munkássága érdekében a lehető legnagyobb mértékben biztosíttassék, az ország megfelelő számú iskolán kívül eső oktatási kerületre osztatik fel oly módon, hogy a kerületek középpontja lehetőleg mindig olyan város legyen, amelyben közművelődési ház is van. Ezekben a közművelődési gócpontoknak tekinthető városokban *kerületi bizottságok* szervezendők a közművelődési házak körül csoportosuló közművelődési, irodalmi, tudományos stb. szervezetek megbizottai-ból és a magyar közművelődés azon érdemes munkásaiból, kiket a vallás- és közoktatásügyi miniszter e bizottságba ki-nevez.

30. §.

A minisztertől kinevezendő kerületi bizottsági tagok száma a többi tagok egy negyedénél nem lehet nagyobb. A kerületi bizottság elnökét és titkárát tagjai közül maga választja, de mind a kettőt a vallás- és közoktatásügyi miniszter erősíti meg. A kerületi bizottsági tagság tiszteletbeli. Azoknak a tagoknak, akik nem laknak a bizottság székhelyén, igényük van az ülések napjain megfelelő napidíjra és útiköltségre. A titkár megfelelő tiszteletdíjban részesül.

31. §.

A kerületi bizottságok feladata a kerületben az iskolán kívül eső oktatás két felső tagozatának munkásságát támogató társadalmi mozgalmak szervezése és ébrentartása. Gondoskodik arról, hogy e két felső tagozat költségei a lehetőségig, az ilyen célra felhasználható alapok, alapítványok, tagsági díjak s egyéb hozzájárulásokból társadalmi úton fedeztessenek, miután az állami segítség nem volna igénybe vehető másra, mint csupán az előadók és tanítók tiszteletdíjának fedezésére.

A kerületi bizottságok az előadás szorozatokot, tanfolyamokat és azok költségvetését a helyi szervezetekkel egyetértően állapítják meg. Kiszemelik az előadókat és tanítókat. Mindezt összefoglalván egy kimutatásban, az év egy meghatározandó időpontjáig tudomásvétel és jóváhagyás végett felterjesztik a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Ellenőrzik,

illetőleg megbízottaikkal ellenőriztetik a sorozatos előadások és tanfolyamok munkásságát. Közvetetlenül érintkeznek az iskolán kívül eső oktatás népakadémiai tagozatában szervezett vármegyei bizottságokkal minden olyan kérdésben, amelyek helyenként és esetleg a két tagozat között érintkezést követelnek. Evenként, a sorozatos előadások és tanfolyamok bevégezése után, jelentést tesznek a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, pontosan kimutatván az előadás sorozatok, tanfolyamok és az abban résztvett előadók és hallgatók számát. E jelentésekkel kapcsolatosan jogukban áll javaslatokat dolgozni ki, hogy miként és minő irányban kellene az intézményt akként fejleszteni, hogy az általános szempontok követelményeivel párhuzamosan mentől jobban szolgálja a kerület egyes vidékeinek helyi érdekeit is megfelelően a lakosság többsége életfoglalkozásának?

32. §.

Hogy a társadalom lehetőén fokozódó közreműködése az iskolán kívül eső oktatás számára országosan biztosítsák, azoknak a társadalmi szervezeteknek bevonásával, amelyek az iskolán kívül eső oktatással, vagy általában a magyar közművelődés vele kapcsolatos más kérdéseivel országosan, vagy egyes nagyobb vidékekre kiterjedően foglalkoztak, egy Országos Iskolán kívül eső Oktatási Tanács szervezendő, vagy önállóan, vagy mint az Országos Közoktatási Tanács iskolán kívül eső oktatásügyi osztálya.

33.§.

Az Országos Iskolán kívül eső Oktatási Tanács tagjai lennének az Uránia, Szabad Lyceum, Erzsébet Népakadémia, a négy nagyobb Közművelődési Egyesület, az Országos Középiskolai Tanár-egyesület, a Tanítóképző-intézeti Tanárok Egyesületének, a Polgáriiskolai Tanáregyesületnek és a Tanítók Országos bizottságának, a két tudományos egyetemnek és a műegyetemnek és a tudományos Akadémiának megbízottai, a kereskedelmi, földművelésügyi minisztériumok küldöttjei, továbbá a magyar tudomány és közművelődésnek azok a munkásai, akiket a vallás- és közoktatásügyi miniszter kinevez. A kinevezett tagok száma a többi tagok egy negyedénél nem lehet nagyobb. A tagság tiszteletbeli. A tagok csupán az ülések után járó s az Országos Közoktatási Tanács tagjaiéval egyenlő napidíjban részesülnek.

34.§.

E Tanács elnökét, alelnökét és titkárát, ha önállóan szerveztetik, a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezi ki. A titkár megfelelő tiszteletdíjban részesül. Ha pedig az Országos Közoktatási Tanácssal kapcsolatosan szerveztetik, akkor elnöke, 'alelnöke és titkára az Országos Közoktatási Tanács elnöke, alelnöke és titkára.

35. §.

E tanács lesz az iskolán kívül eső oktatás minden általános és elvi jelen-

tőségű kérdésében a legfőbb véleményező és tanácsadó testület. Feladataihoz tartozik: figyelemmel kísérni az iskolán kívül eső oktatás fejlődését nemcsak hazánkban, hanem a külföldön is. Véleményt mondani minden újabban felmerülő szükségletéről, amely az egész országra kihatóan, vagy csak egyes vidékekre vonatkozóan a népelet viszonyaiból kiforrottan helyet kér magának az iskolán kívül eső oktatás keretében. Felvilágosítást adni, javaslatot dolgozni ki minden olyan kérdésben, amelyet a közoktatásügyi kormány eléje terjeszt. Ő adja meg a főiskolai tagozatban való tanításra a jogosultságot azon középiskolai tanároknak s a főiskolai képzettségű értelmiség olyan tagjainak, kik nem tagjai a Tudományos Akadémianak, de tudományos irodalmi működésük alapján igényt tartanak arra, hogy mint tanítók, vagy előadók az iskolán kívül eső oktatás főiskolai tagozatának tanítói munkásságában résztvehessenek.

36. §.

Nem esnek e törvény rendelkezései alá azok az egyes, vagy sorozatos előadások és tanfolyamok, amelyeket tudományos, irodalmi társulatok, társadalmi egyesületek, vagy magánosok az állam anyagi segítségének igénybevétele nélkül rendeznek. Ilyen egyes, vagy sorozatos előadásokat és tanfolyamokat tetszés szerint való ismeretkörökre kiterjedően ezen túl is bárki szabadon és az oktatásügyi hatóságoknál való minden előzetes bejelentés nélkül rendezhet.

37.§.

Az állam főfelügyeleti joga alapján, melyet az oktatásügy egész vonalán gyakorol, a vallás- és közoktatásügyi miniszter az ilyen tanító célzattal rendezett egyes, vagy sorozatos előadásokat és tanfolyamokat is a főfelügyeleti jog gyakorlása szempontjából, küldöttjeivel bármikor meglátogattathatja. Ha meggyőződött, hogy a bennök folyó tanítás erkölcsbe, az ország alkotmányába, vagy törvényeibe ütköző, a teljesítendő vizsgálat eredményéhez képest azokat beszüntetheti; fenntartóitól és tanítóitól a jogot ilyen előadások vagy tanfolyamok tartásához, először egy bizonyos időre – ismétlés esetén pedig véglegesen megvonhatja.

38. §.

A jelen törvény végrehajtásával a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter bízatik meg.

VII

Összefoglaló kérdések.

1.

Törvénnyel szervezendő-e az iskolán kívül eső oktatás, vagy miniszteri rendelettel?

2.

Helyes-e az iskolán kívül eső oktatást három: alsó – *népakadémiai*, – középső – *szabad licealis*, – felső – *népszerű főiskolai*, – tagozatra osztani? És ha helyes: mi lehetne e három fokozat legmegfelelőbb elnevezése?

3.

Kötelezhetők-e a városok és községek az iskolán kívül eső oktatás alsó tagozatában először az írni-olvasni nem tudók, másodsor a magokat tovább képezni akaró, tizenhat évesnél idősebb állampolgárok számára tanfolyamok és sorozatos előadások szervezésére?

4.

Ha kötelezhetők, de az ehhez szükséges költségeket részben vagy egészben nem bírják fedezni, elégséges-e az állam részéről az a támogatás, amelyet a tanítók és előadók tiszteletdíjának fedezésével nyújt, vagy a szükséghez képest esetről-esetre magára vállalhatja az állam az összes kiadásokat?

5.

Helyes-e az [alsó fokozatra vonatkozóan a társadalom közreműködésének biztosítása szempontjából vármegyénként bizottságokat szervezni?

És ha helyes: e bizottságok kikből állítandók össze és az összeállításban az államnak mekkora befolyás biztosítandó?

6.

Célszerűnek mutatkozik-e az iskolán kívül eső oktatás középső és felső fokozatában a társadalom közreműködésének biztosítása céljából az országot bizonyos számú tankerületekre osztani?

7.

Ha célszerű az ilyen kerületi beosztás, helyes-e azokban kerületi bizottságok szervezése az iskolán kívül eső oktatás középső és felső tagozatára kiterjedő hatáskörrel? Kikből szervezendők ezek a kerületi bizottságok és összeállításukban az államnak mekkora befolyás biztosítandó?

8.

Kik lehetnek az iskolán kívül eső oktatás különböző fokozatainak tanítói a megfelelő fokú iskolák tanítóin és tanárain kívül?

Célszerűnek látszik-e az iskolán kívül eső oktatásnak célját, anyagát, terjedelmét és módszerét az általános tájékoztatás kedvéért valamelyes minimális tantervben megjelölni, különösen annak népakadémiai részében és a szabad licealis tagozat alsóbb fokában?

10.

Szükséges-e egy középponti Országos Iskolán kívül eső Oktatásügyi Tanács szervezése? Ha szükséges: kikből szervezendő, – az állami befolyás minő fokával, – önállóan-e, vagy az Országos Közoktatásügyi Tanácssal kapcsolatban, mint annak iskolán kívül eső oktatásügyi osztálya?

11.

Szükséges-e az állami felügyelet biztosításáról törvényben gondoskodni az olyan tanfolyamokkal és tanítói célzatú előadás sorozatokkal szemben, amelyeket a városok, községek, hitfelekezetek, társulatok, egyesületek, vagy magánosok tartanak fenn az állam támogatásának igénybevétele nélkül?